

valóság

A TARTALOMBÓL

Varga Gábor: Digitalizáció a bankjegyek tervezésében

Biernaczky János: Jóléten és technikán túl

Makkos Nándor: Egyenlő bánásmód a tisztesség árnyékában

Hágen András: Az alkotás útján elindult
Schweitzer Miklós

Lányi Gusztáv: Család és Biblia:
Szent család-elemzések

Bólya Anna Mária: Adalékok az állami népi együttesek történetéhez: a folklóryanag színpadi feldolgozásának kérdései a szkopjei állami népi együttes kapcsán

Fehér Anikó: A kállai kettős

Kővágó Zsuzsa: A Magyar Iskola szemléletével nevelt táncművészek-pedagógusok szerepe, hatása táncművészetünk újragondolásában

Timár Mihály: Pedagógiai és művészeti megújulás az újfolklorizmus jegyében.
Timár Sándor tevékenysége

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
3

7

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2023. július
LXVI. évfolyam 7. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő

Nemzeti
Kulturális
Alap

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani
Kutatóintézet

BUDAPESTI
METROPOLITAN
EGYETEM

Szerkesztőbizottság

Bogár László

D. Molnár István

Harmati István

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők

Kengyel Péter

Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető

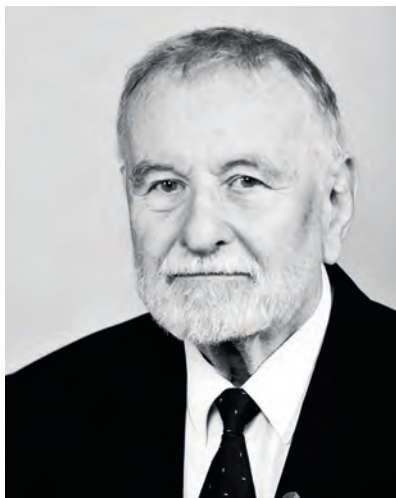
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható
a <https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/> oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

Folyóiratunk szerkesztősége és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat vezetősége szomorú szívvel búcsúzik Tellér Gyulától, a Széchenyi-díjas szociológustól, a szociológiai tudomány kandidátusától, József Attila-díjas műfordítótól, a Valóság szerkesztőbizottságának tagjától, aki 2023. május 25-én – életének 89. évében – hunyt el.

Tellér Gyula 1934. július 20-án, Budapesten született. 1946 és 1952 között volt az Árpád Gimnázium tanulója. Az Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskolán 1955-ben szerzett magyartanári diplomát, ezt követően – 1966-ig – tanárként dolgozott, majd a Szövetkezeti Kutatóintézetbe került, ahol a gazdaságtörténeti és szociológiai kutatócsoport munkatársa, majd később vezetője lett, döntően történeti, közgazdasági és szociológiai kutatásokat végzett, az 1970–80-as években számos tanulmánya jelent meg a szövetkezeti rendszerről.

1985-ben az intézet tudományos tanácsadójává nevezték ki, s még ugyanettől az évtől a Magyar Tudományos Akadémia szövetkezetelméleti albizottságának titkári feladatait is ellátta.

1988-ban a Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd a Szabad Demokraták Szövetsége egyik alapítója volt, 1990 és 1994 között szabaddemokrata honatyaként tagja volt a rendszerváltás Parlamentjének.

1996-ban a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület elnökségi tagja lett, illetve ugyanezen évtől két esztendőn át az MTV Közalapítvány kuratóriumának Fidesz által delegált elnökségi tagja volt.

Az első Orbán-kormány alatt a Miniszterelnöki Hivatal politikai elemző fősztályának vezetője, de emellett 1999-től a XX. Század Intézet tudományos igazgatói feladatait is ellátta.

2000-ben a szociológiai tudomány kandidátusa lett, ekkortól öt éven át a Pázmány Péter Katolikus Egyetem meghívott oktatója volt, a közelmúltbeli rendszerváltás történetét vizsgáló előadásokat tartott.

2006 és 2010 között – ekkor már a FIDESZ frakciótagjaként – ismét országgyűlési képviselő, majd a második Orbán-kormány megalakulásától haláláig a miniszterelnök tanácsadója volt.

Tudományos és közéleti tevékenysége mellett irodalmi, műfordítói munkássága is figyelemre méltó. Weöres Sándor biztatására kezdett műfordítással foglalkozni. Minden nagy európai nyelvből fordított, többek között Le Clézio, D. H. Lawrence, John Barth regényeit. Elsősorban mégis versfordítóként működött: a modern líra olyan ikonjait szólaltatta meg magyarul, mint Poe, Mallarmé, Rilke, Majakovszkij, Paszternák, T. S. Eliot, Dylan Thomas vagy Bagrickij.

A Valóság szerkesztőbizottságának 1994-től tagja volt.

Irodalmi munkásságáért 1980-ban Wessely László-díjban, 1985-ben József Attila-díjban, 2001-ben a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének műfordítói díjában részesült. A szociológia és a politológia tudományaiban elért eredményeiért 2013-ban a Magyar Polgári Érdemérem középkeresztjével, 2015-ben ugyanezért Széchenyi-díjjal tüntették ki.

Az Úristen adjon örök nyugalmat Tellér Gyulának!

Digitalizáció a bankjegyek tervezésében

(*Bevezetés*) A készpénzforgalomban részt vevő fizetőeszközök megjelenésének fejlesztése, módosítása időről-időre szükségessé válik. Ennek két főbb tényezője van, az egyik mozgatórugója a bankjegyfeldolgozás automatizálása, a gépi azonosítás megjelenése, illetve ezen módszerek folyamatos fejlődése. A másik jelentős motivációs mozgatóerő a hamisítás megelőzéséből adódik. A jegybankok folyamatosan törekednek olyan bankjegysorozatok kibocsátására és forgalomban tartására, melyek az adott fizetőeszközt használók számára könnyen azonosíthatók, ennek ellenére biztonságosak. Fontos szempontként jelenik meg, hogy a különböző országokban megjelenő, az idővel változó hamisítási módszerekre és technikákra megfelelő, preventív módszereket dolgozzanak ki és alkalmazzanak a bankjegyeken. Természetesen más tényezőknek is szerepe van a bankjegyek tervezésében és gyártásában. Ide tartoznak egyebek között a bankjegyek fizikai paraméterei, valamint az előállítási költségek is.

A bankjegyek tervezése, a felhasznált eszközök és az alkalmazott módszerek sokat változtak az elmúlt évszázadok során. Az utóbbi évtizedekben ez a változás felgyorsult és még jelentősebb átalakuláson ment keresztül a digitalizáció megjelenésével. Az új eszközök nemcsak a munkafolyamatok sebességére voltak hatással, hanem a kifejlesztett technológiák újabb és újabb lehetőségeket nyitottak meg a tervezők és a jegybankok előtt. Így az esztétikus megjelenés mellett a hamisítással szemben is egyre biztonságosabb fizetőeszközök rugalmasabb tervezését és előállítását tették lehetővé.

Írásomban a bankjegyek tervezésének változását tárgyalom, s hogy milyen eszközök és módszerek használata a leggyakoribb jelenleg, valamint ezek hogyan hatottak a bankjegyek megjelenésére, milyen összefüggések találhatóak meg az egyes országok korábbi és újabb bankjegysorozatai között, valamint milyen általános jellegzetességek fedezhetők fel a különböző fizetőeszközök között.

A téma jellegéből adódóan a publikusan elérhető adatok és módszerek korlátozottan állnak rendelkezésre. Ritkán találkozhatunk olyan anyagokkal, ahol egy-egy jegybank a bankjegy tervezését és gyártását mutatja be. Az elmúlt időszakban megjelent bankjegysorozatok közül a svájci, illetve a norvég jegybank emelhető ki példaként. Honlapjukon bemutatják a bankjegyek tervezésének koncepcióját, illetve annak a folyamatnak az egyes részeit, ami alapján a végleges bankjegyeken látható dizájn és a biztonsági elemek megszületnek. Nemzetközi, zárt szakmai konferenciákon ugyan ritkán, de elhangzanak esettanulmányok, ám ezek az információk csupán az előadást hallgatva szerezhetők meg, a prezentáció írásos anyagai ezeket a részleteket vagy nem tartalmazzák, vagy nem is teszik azt később elérhetővé. Ez érthető a téma bizalmas és sokszor üzleti titokként kezelt részletei miatt.

Ennek ellenére fontos, hogy megismerhessük azokat a – mindenki számára elérhető – információkat, melyek egy funkcionális dizájnnal rendelkező, a mindennapi életben sokunk által használt termék keletkezéséhez vezet el.

(*A bankjegyek fejlődése*) A készpénzt mindenki ismeri, tudja, mire szolgálnak. De valóban ismerjük? Ha belegondolunk, akkor egy olyan mindennapi, *funkcionális használati eszközről* beszélünk, amelyet természetesen veszünk. Létezése, funkciói szinte észrevétlenül életünk részét képezik. Használjuk már egészen kisgyermekkorunk óta, amikor

például fagyaltot veszünk magunknak. Felnőttként egy automatához odasétálva ezzel fizetünk utazásunkért, illetve egy másik gépből pár gomb megnyomása után a kezünkben tarthatjuk egy külföldi ország valutáját, mellyel belépünk egy üzletbe és megvásárolhatjuk a nekünk tetsző vagy számunkra szükséges árukat.

Ennek az egyik alapja az, hogy egy olyan – minden résztvevő által elfogadott – fizetőeszkörről beszélünk, amelynek értékét mind a fizető, mind az azt elfogadó ugyanúgy értelmezi. Ez a tranzakció a *közös bizalmon* alapul. Ennek a bizalomnak a megteremtésében és fenntartásában sok minden szerepet játszik. Ezek közül ebben az írásban csupán a bankjegyekre mint a pénz fizikai megtestesítőjére koncentrálnak.

Az első arany pénzérmék, Lúdia, Kr. e. 560–546 körül¹

Régen a nemesfémből készült fém pénzek is jól felismerhető méretű, formájú és mintázatú érmék voltak, ahol a hitelesítést a rájuk vert alakzatok is szolgálták. A modern korban is szükségesek ezek a jellemzők: a jól felismerhető és azonosítható méret, forma és a fizetőeszközön található, az értéket jelző feliratok, valamint a hitelesítést szolgáló minták.

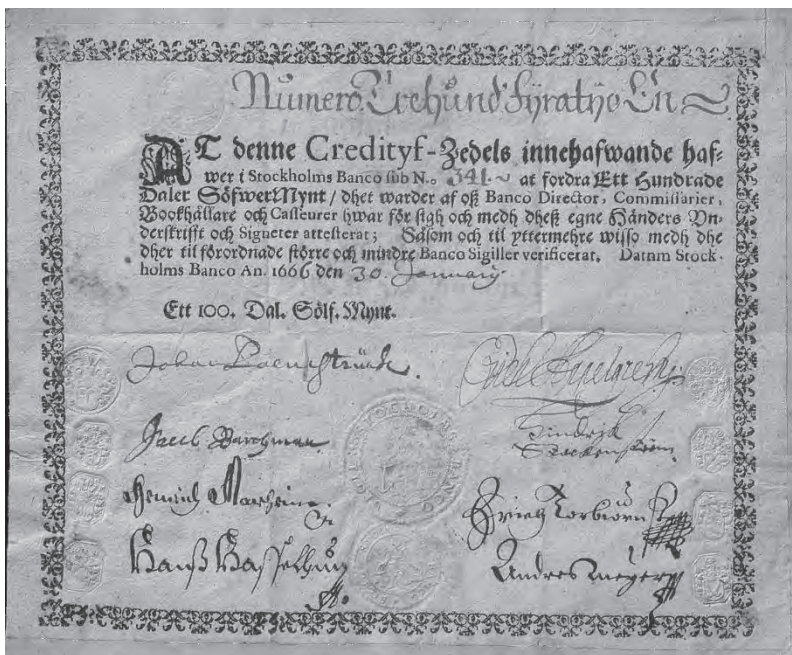
Nyomóforma és bankjegy a XIII. századból, Jüan-dinasztia²

Az első bankjegyszerű fizetőeszközöket Kínában kezdték el használni kereskedők a 7. században, váltó formájában,³ felváltva ezzel a nagy mennyiségű érmék átadását és mozgását. Ezek még kézzel írt ígérvények voltak. Az első nyomtatott bankjegyeket

a fametszetek nyomtatási technikájával készítették az 1100-as években, ugyancsak Kínában. Ez ugyanaz a módszer, mint amellyel a japán Kacusika Hokusai létrehozta híres, „A Kanagavai Nagy Hullám” című alkotását a XIX. század elején.⁴

Már a korai időkben megjelentek a hamisítványok, melyek ellen Kínában bonyolult nyomatok alkalmazásával, több szín használatával és a papír anyagába kevert egyedi rostokkal védekeztek.

Európában az első modern bankjegyet a Stockholms Banco adta ki 1661-ben.⁵ Jelen-tős előrelépést a bankjegyek tervezésében és gyártásában a XIX. században figyelhetünk meg. A műszaki fejlődés, a nyomdagépek és a gyártás-előkészítés, valamint a tervezés is megváltozott az újonnan megjelenő technológiáknak köszönhetően.

Európa első bankjegye, a Stockholms Banco, 1661-ből⁶

A korai bankjegyek elsősorban az aláírások és a pecsétek nehéz utánozhatóságára hagyatkoztak a hamisítási kedv visszaszorítása érdekében. A felhatalmazott személy által kézzel végzett tevékenység igen fásaszto és időigényes feladat volt. Képzelnék el, ahogy sok száz, több ezer bankjegyet kell egymás után aláírunk ugyanúgy, minden egyes alkalommal.

Ennek kiváltására speciális papirokat és festékeket kezdtek el használni a bankjegyekhez. Megjelentek a vízjelek a papirokbán, valamint speciális ásványokat kevertek a papírhoz (például mica ásványt). A magasabb címletek esetében több fázisban, több színnel nyomtatták meg a papírt, mivel a többlépeses nyomtatás sok hamisító-nak túl bonyolult feladat volt.

Egy másik újítás a papír speciális körbevágása volt a nyomatok körül. Más esetekben hullámos minta szerint vágták le a sorszámozott bankjegyek egy részét, amelyet gyanús ügyek kivizsgálása során összehasonlíthattak a levágott résszel a sorszám alapján.

Ezenkívül különböző jeleket helyeztek el a bankjegyek szélén. Itt érdemes megjegyezni, hogy a korai bankjegyeket még kézzel merített papírra készítették, így azok széle nem volt tökéletesen egyenes.

A háttér és hátoldali nyomat nélküli, úgynevezett fehér 1000 fontos⁷

Magához a papír gyártásához különböző alapanyagokat használtak. A leggyakoribb közülük a gyapot, a len és az abaca (más néven rostbanán vagy maníliai kender). Ezeket a rostokat erős fizikai tulajdonságaik miatt használták, így a hajtogatásoknak és a

tépsnek is ellenálló bankjegyeket állíthattak elő belőlük. Vannak különleges rostalapanyagok is, melyeket a mai napig használnak. Egyik ilyen a japán mitsumata rostja vagy Tibetben az eperfa kérge.

A következő nagy áttörést a nyomtatásban a metszetnyomtatás hozta el, melyet az American Banknote Company tökéletesített az 1840-es években. Több tehetséges rész-metsző készítette a bankjegyek különböző részeihez a nyomólemezek egyes alkotóelemeit, így a képeket, a számokat, a betűket stb. Az egyik legjelentősebb és legnehezebben elsajátítható metszési eljárás a portrék és azon belül az emberi bőr ábrázolása. Nagyon sok országban használták a XIX. századtól kezdődően portrék és rész- vagy teljes alakos figurák megjelenítésénél.

Az idők során a bankjegyeken alkalmazott hitelesítésre szolgáló jegyek, más néven biztonsági elemek sokat változtak, fejlődtek. A felhasználók által is azonosítható elemek jelentek meg először, sokáig ezeket használták a hitelesség megállapítására. A mindennapi használatban mindenféle segédeszköz nélkül megállapítható volt egy bankjegyről annak valódisága.

Az első mechanikus bankjegyszámláló gépek az 1920-as években jelentek meg. Ezek a hitelességet még nem ellenőrizték, csupán a pénz megszámlálására használták őket. Így nem volt szükség olyan elemekre, melyek automatikusan ellenőrizhetők lettek volna. Ezekre az 1970–1980-as évek során kifejlesztett bankjegyfeldolgozó és -szortírozó berendezések megjelenésével lett szükség.⁸

Az új gépek alkalmasak a bankjegyek számolására, hitelességük ellenőrzésére, valamint fizikai állapotuk különböző paraméterei alapján forgalomképességük megállapítására is. Így a gépen áthaladó bankjegyeket a sok beállított paraméter alapján szét lehet válogatni címlet, darabszám, illetve valódiság és forgalomképesség szerinti csoportokba is. A forgalomképtelen, azaz szakadt, koszos, illetve részben hiányos bankjegyek leggyakrabban megsemmisítésre kerülnek és pótlásukról a kibocsátó gondoskodik.

Ebben a gépesített korszakban tehát nem volt elegendő, ha egy bankjegyen a lakosság, illetve a készpénzt professzionális szinten kezelők számára azonosítható biztonsági elemek vannak. Szükségessé váltak azok a gépi azonosító elemek, melyek segítségével, több kritérium alapján megállapítható egy bankjegyről annak valódisága és forgalomképessége is.

Az elmúlt 10–20 évben a szórakoztatóelektronikai eszközök, mobiltelefonok, illetve az irodai eszközök – beleértve a számítógépeket, szkennereket és nyomtatókat –, valamint a grafikai programok is olyan mértékben fejlődtek, hogy egy egyszerű sokszorosítási művelet a megfelelő eszközökkel igen rövid időn belül elkészíthető. Ha belegondolunk: volt olyan időszak, amikor egy egyszerű szöveges dokumentum sokszorosításához órákra, de akár napokra is szükség volt. Természetesen itt nem másolásról, hanem az eredeti dokumentum szövegének betűkészletből történt szedésére volt szükség, mely külön szakértelmet és gyakorlatot igényelt, és akkor még nem is beszéltünk arról, hogy az adott oldalra grafikát, főként színes grafikát szeretnénk nyomtatni.

Elmondhatjuk, hogy a digitális eszközök fejlődésével nemcsak az új dokumentumok, grafikák elkészítése és kinyomtatása vált mindenki számára elérhetővé mind az eszközök tudása, mind a megfizethető árak, mind pedig használatuk jelentős leegyszerűsödése révén. Vagyóczy Károly (1994) szerint ezek a folyamatok a gépi feldolgozás megjelenésével együtt fontos mozgatórugói lettek a bankjegyek tervezésének és a rajtuk alkalmazott hamisítás elleni védelmi elemek használatának is, illetve annak, hogy az esztétikus megjelenés mellett a funkciójuk egyik alapvető tényezője lett.⁹

A biztonsági elemek terén az egyik nagy mérföldkő a biztonsági szál megjelenése a papír anyagába ágyazva. Bár a technikát már 1848-ban szabadalmaztatták, az első ilyen bankjegyet csak 1945-ben, Nagy-Britanniában bocsátották ki.¹⁰ Az 5 fontos bankjegyet fény felé tartva egy sötét fémszálat láthatunk a papírba ágyazva.

A beágyazott biztonsági szálak módosított változataként jelent meg az első bújtatott szál 20 fontos bankjegy 1984-ben.¹¹ Itt a fémszál rövid szakaszokban látható a papír felületén is, mintha bele lenne szöve vagy egy varrást látnánk. Ez az elem a mai napig folyamatosan fejlődik és újabbnál újabb vizuális megoldásokkal találkozhatunk a gyártók részéről. A kezdetben kicsit több mint 1 mm széles szál idővel 3–4 mm szélessé vált, sőt sok esetben még ennél is szélesebb elemekkel is találkozhatunk. A gyártók, kihasználva az így adódó nagyobb felületet, egyre több, mozgatásra, azaz a beeső fény megváltozására színüket, formájukat változtató dizájnokat lehetővé tevő biztonsági szálat kínálnak. A modern biztonsági szálak legtöbbször műanyag alapanyagra készül, melyen különböző nyomatok, illetve egy fémréteg található. Gyakran géppel olvasható jeleket is találunk rajtuk.

1988-ban jelent meg az első bankjegy (Ausztria, 5000 shillings), melyen hologram (pontosabban kinegram) is megtalálható volt.¹² A fémes színű, mozgatás hatására megjelenését rendkívül látványosan megváltoztató, bélyegméretű elem volt az első abban a sorban, mely a mai napig a lakosság számára az egyik legkönnyebben azonosítható biztonsági elemek közé került.

A kezdetben bélyeg alakú fóliát megtalálhatjuk sok bankjegyen folyamatos csík formájában is, mely nagyobb felületet kínál a megjeleníteni kívánt grafikai elemek számára. A rendkívül népszerű elemet számos gyártó kínálja többféle formátumban és különböző gyártási technológiával. Így az sem meglepő, hogy ezek ipari méretű hamisítása is megindult, egyes valuták esetében az utánpótlást online árusítják.

A bankjegyek alapanyagáról már esett szó, a polimer bankjegyek megjelenése sem újkeletű. Az első sikeresnek mondható polimer alapanyagú bankjegy kibocsátása Ausztráliában, 1988-ban történt meg.¹³ A 10 dolláros emlékbankjegy volt az első, melyet egy teljes sorozat követett 1992 és 1996 között. A műanyag alapanyag a szennyeződéseknek és bizonyos fizikai behatásoknak is jobban ellenáll, mint a természetes rostalapú bankjegyek. Míg a nyomtatási eljárás kismértékben tér el a hagyományos bankjegyekétől, addig a polimer bankjegyeken alkalmazható biztonsági elemek száma és típusa

nagyobb módosítást igényel a tervezőktől. Több kezdeti próbálkozás volt a papírban megtalálható vízjelek utánzására, imitálására. Később a polimer átlátszó jellegzetes tulajdonságában, az átlátszóságában találták meg az egyediséget a fejlesztések során. Természetesen a hamisítók, mint minden új technológia esetében, itt is kisebb-nagyobb sikerrel felfedezték azokat a módszereket, amelyekkel utánozni lehet a valódi bankjegyek megjelenését.

Európában Romániában, Albániában és legújabban Angliában találkozhatunk polimer bankjegyekkel, a világ több országában pedig vagy áttértek erre az alapanyagra, vagy vegyesen használják a gyapotalapú papírral együtt.

Több papírgyártó is megpróbálkozott „hibrid” alapanyag használatával, ahol több rétegben kombinálják a műanyag és a papírrétegeket. Erre az egyik példa a svájci frank legújabb sorozata, ahol megtartották a vízjelet, a műanyag rétegbe pedig különböző ablakokat vágtak ki, így nehezítve a hamisítók munkáját.¹⁴

A bankjegyek gyártói és beszállítói folyamatosan dolgoznak újabb és újabb technológiai megoldásokon és biztonsági elemeken, melyek tartósabbá és a környezeti hatásokkal szemben sokkal ellenállóbbá teszik őket. Ezenkívül olyan látványos, a felhasználók számára könnyen azonosítható elemek is bekerülnek a bankjegyeket tervezők tárházába, melyek különösebb magyarázat vagy oktatás nélkül is értelmezhetők és azonosíthatók a mindennapi használat során.

A digitalizációval nem csak a bankjegyek gépi feldolgozásához és hitelesítéséhez szükséges elemek jelentek meg. Egyre több próbálkozással találkozhatunk az egyszerű QR-kódoktól kezdve a digitális fizetőeszközökkel történő fúziós kísérletekig.

Elmondhatjuk, hogy a bankjegyek tervezésében és megvalósításában soha nem volt nagyobb tárház az ezzel foglalkozó szakemberek számára. Csupán ki kell választaniuk a megfelelő módszereket és elemeket, melyek az adott országot vagy régiót a legjobban szolgálják.

(*A bankjegyek tervezése*) Valószínűleg mindenki ismeri a nemesfém pénzek vereteit vagy legalább egyszer látott már képen egyet. Ha volt már szerencséje egy-egy ilyen közelebről megnézni, esetleg kézben is tarthatta, akkor tudhatja, hogy milyen aprólékos gonddal elkészített műalkotásokról van szó.

Hunyadi Mátyás-aranyforint, 1469, Körmöcbánya¹⁵

A pénzek díszítése nemcsak esztétikai célokat szolgált, hanem az illetéktelen utánzatok elkészítését is megnehezítette az egyre finomabb részletességgel kidolgozott felület. Már az érmék esetében is beszélhe-

tünk olyan funkcionális biztonsági elemről, mely egy bizonyos visszaélés megelőzésére szolgál. Ez az érmék peremén található minta. A csalók az arany- és ezüstérmék széléből kis darabokat vágtak (körbe nyírták) vagy reszeltek le. Ezzel csökkent az eredeti érmék tömege, az értékes nemesfémeket pedig újból felhasználhatták. Ennek megakadályozására kezdték el alkalmazni az érmék peremén a recékét.¹⁶ Így nyilvánvalóvá vált, ha valaki kis

mennyiséget eltávolított az érme pereméről. Többek között a Royal Mint (Brit Királyi Pénzverde) felügyelőjévé kinevezett Isaac Newton is bevezette ezt a megoldást az Egyesült Királyságban 1696-ban.¹⁷ Az alapanyag megváltozásával a perem ezen eleme különböző formákban megmaradt az érméken is és a mai napig alkalmazzák. Természetesen a technológia fejlődésével az egyszerű recézés mellett megjelentek a peremen olvasható feliratok, kisebb grafikai elemek is.

A papíralapú bankjegyek megjelenésével kezdetben azokon csak néhány díszítő elem szerepelt. Ezek a grafikára, a szöveges tartalomra és a hitelesítő elemekre korlátozódtak, s gyakran egyetlen színnel készültek a nyomatok.

A Francia Köztársaság 15 sols címletű assignáta papírpénze 1793-ból¹⁸

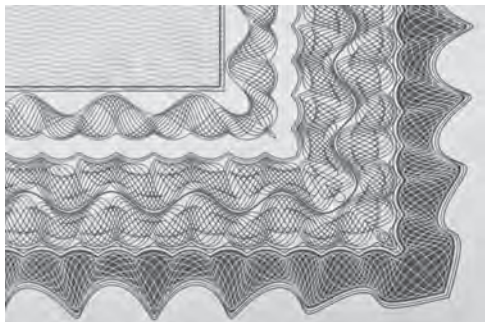
A XIX. századig a bankjegyeket a lakosság nem nagyon használta, azok a kereskedők és üzletemberek számára készültek, mivel a címletek túl nagyok voltak egy közember számára. Néha egy-egy címlet értéke meghaladta az átlagos éves keresetet. Az akkori közemberek akár úgy is leélhették az életüket, hogy soha nem találkoztak egyetlen bankjeggyel sem. Hans de Heij (2012) tanulmányában megemlíti, hogy Hollandiában 1814-ben

a legkisebb kibocsátott címlet 25 gulden volt, míg a legnagyobb 1000 gulden, miközben abban az időben a heti átlagkereset 10 gulden körül volt.¹⁹ Az alkalmazott grafikák olyan egyedi képi elemeket jelenítettek meg, melyek a bankjegyeket használókban a bizalmat erősítették, sok esetben pedig a kibocsátóval hozhatók kapcsolatba valamilyen módon az alkalmazott díszítőelemek, grafikák. Ilyenek lehettek a címerek, városok látképei, jelentős épületek vagy valamilyen tevékenység megjelenítése.

Később a bankjegyeken szereplő grafikák a gazdasági jólétet, a virágzó kereskedelmet mutatták be. Gyakran jelentek meg klasszikus mitológiai figurák, valamint női alakok, melyek különböző emberi erényeket szimbolizáltak.

A kereskedők, aranyművesek által kibocsátott bankjegyek után a privát bankok által forgalomba hozott fizetőeszközök száma az évek során növekedett. Becslések szerint a XIX. század végére mintegy 9000 intézmény 5000-nél is több bankjegycímletet bocsátott forgalomba. Ezek felismerése és a megbízható bankok megkülönböztetése a rizikósaktól nem volt egyszerű feladat.

Az 1850-es évektől megjelentek azok a gépek, melyek a francia Guillot neve után a guilloche nevet kapták.²⁰ Az azonos névvel készülő mintázatok bonyolult, egymásba fonódó geometriai elrendezésű vonalakkal épülnek fel. Ezek lehetnek egy sávban vagy egy motívumot körbefonó keretben, rendszerint kör vagy ovális alakzatban. A finom vonalakat azonos módon újra alkotni, illetve másolni is igen nehéz feladat még a ma rendelkezésünkre álló technológiákkal is.

Guilloché-minta, Pénzjegynyomda Zrt.²¹

A változást a jegybankok által kibocsátott törvényes fizetőeszközök hozták el. Itt kaptak igazán nagy hangsúlyt azok az elemek, melyek a kibocsátó országot képviselik, valamint a bizalmat erősítik a felhasználókban azzal, hogy olyan képi megjelenítést használnak, amelyet mindenki ismer.

Ennek egyik legkézenfekvőbb formája a portréábrázolás a bankjegyeken. A metszeteknél alkalmazott eljárással készülő, finom vonalakkól álló grafikákat nemcsak nehéz hamisítani, de egy utánzat esetében is – főként a szemeknél – feltűnők lehetnek. A biztonsági elemek megjelenése előtt csupán az alkotó művész grafikai tudása határozta meg a bankjegyek biztonságát.

Az alkalmazott portréábrázolások mérete az újabb megjelenésű bankjegyeken egyre növekedett. Erre jó példa az amerikai dollár. Egyes esetekben a portré korábban megjelenített részeit elhagyják, nagyobb hangsúlyt kap az arc, a portré mérete pedig a bankjegy területéhez viszonyítva megnő. Ennek egyik szembeötlő példáját figyelhetjük meg például az Amerikai Egyesült Államok 100 dolláros bankjegyén látható Franklin-portré esetében.

A Franklin-portré változása az Amerikai Egyesült Államok 100 dollárosán (1990, 1996 és 2013)²²

(*Digitalizáció*) A bankjegyek tervezésében a legnagyobb fordulatot a digitális technológia elterjedése hozta. Korábban a grafikai tervek vázlatát különböző módszerekkel készítették el a tervezők, hogy a döntéshozók elé tárhassák azokat döntés vagy jóváhagyás céljából. Ezután kezdődött az az időigényes és aprólékos munka, ahol a bankjegyek egyes alkotóelemeit – a különböző nyomtatási eljárások szerint szétválasztva – külön-külön kidolgozták. A háttér, az egyes biztonsági elemek, illetve a metsztemély nyomtatás is egymástól külön született meg, majd a nyomdai lépések egymás utáni alkalmazásával érték el a tervezőasztalon megálmodott eredményt. Nagyon sok múlott azoknak a szakembereknek és művészeknek a tapasztalatán és szaktudásán, akik megalkották ezeket. Amennyiben valamelyik nyomtatási lépés nem volt megfelelően

elkészítve, úgy azt a próbanyomtatások vagy – legrosszabb esetben – az éles gyártás előtt ki kellett javítani. Ez a legtöbb esetben a nyomóformák újbóli elkészítésével, módosításával volt elérhető.

A metsztemély nyomtatás esetében pedig még fontosabb volt az azt készítő művész tapasztalata és tudása. Itt a grafikai tervet kellett egy fém-, leggyakrabban réz- vagy acéllemezbe aprólékos gondossággal átültetni. A bankjegyen található minden egyes tapintható vonalat egyenként metszett ki a művész, így hibázásra nem vagy csak nagyon kis lehetősége volt. Az így megalkotott metszetet galván eljárással sokszorosították és a nyomógép méretének megfelelő lemezen több példányban helyezték el a megfelelő pozíciókban, egyéb elemekkel. Ezeket egy lépésben kinyomtatva, a korábban elkészített metszetek mélysége és szélessége szerint kerültek festék a papírra. Ezt tapinthatjuk ki a bankjegyeken. Könnyen beláthatjuk, hogy miért volt szükség a folyamatos tanulásra és gyakorlásra az ilyen munkák elkészítéséhez. Nem ritka a több évtizedes tanulási görbe, mielőtt valaki egy bankjegy grafikáját elkészítheti.

A digitalizáció megjelenésével egyre több és több hagyományos lépést váltottak ki számítógépeken futó programok. Az 1990-es években megjelenő, kifejezetten a bankjegyek számára tervezett szoftverek az évek során tovább fejlődtek, lehetővé téve a korábban kézi metszés digitális elkészítését is.²³ Továbbá a nyomólemezek gyártásában is nagy előrelépést jelentett az osztrák jegybank nyomdája (ÖeBS) és a magyar Jura együttműködésében fejlesztett DLE (Direct Laser Engraving)²⁴, amely segítségével a kész grafikát közvetlenül az intaglio nyomólemezekre égetik lézerrel.²⁵ Így nemcsak a nyomólemezek előállításának ideje csökkent le drasztikusan, hanem a különböző módosítási igényeket is sokkal dinamikusabban tudják teljesíteni a nyomdák.

Elmondhatjuk, hogy míg egy hagyományos bankjegyen található ábrázolás – például portré – metszése akár 1-2 hónapot is igénybe vehet, addig egy megfelelően előkészített grafikából hetek alatt is elkészíthető a nyomólemez. Megfigyelhető bankjegyeknél egy olyan megoldás is, amikor a régi, kézzel metszett formát digitalizálják, majd az így kapott formát módosítják, egészítik ki olyan képi elemekkel és részletekkel, ami a korábbi címleten még nem volt meg. Ezt figyelhetjük meg a már említett 100 dolláros utolsó két változatánál is Franklin portréja esetében.

A Crane Currency (2022) bemutatta, hogyan változott meg egy bankjegyen található, mikrooptikákat alkalmazó biztonsági elem tervezése és gyártás előtti vizualizációja, s mindennek a demonstrálása. A 3D-animáció elkészítése rendkívül sok számítást követel meg és nagy mennyiségű adatot generál. Ahogyan megjegyzik, az egyszerűséghez rendkívül sok munkára van szükség.²⁶

Forint bankjegyek tervezése²⁷

(A bankjegyek megújítása) Az idők során sokat változott a bankjegyek dizájnya. Annak meghatározása, hogy mi készítetett egy kibocsátót a forgalomban lévő fizetőeszközök lecserélésére, nem könnyű feladat. Az okok között mindig megtalálható a hamisítás. Erre egy példa a közelmúltból a Széchenyi István portréjával 1990-ben kibocsátott 5000 forintos bankjegy, melyet 1999-ben vont ki a Magyar Nemzeti Bank a forgalomból a rendkívül magas számú hamisítvány megjelenése miatt.

Visszatekintve korábbi időszakokra, sokkal gyakoribb volt a bankjegyek cseréje például az uralkodóváltás miatt vagy a politikai, illetve hatalmi helyzet megváltozása okán. A hirtelen megnövekvő infláció pedig a korábbi bankjegyek elértéktelenedésére vezetett, így újabb, magasabb címletű bankjegyeket kénytelen a kibocsátó forgalomba hozni. Ezt láthatjuk az I. világháború után Németországban és a II. világháború után, illetve az 1990-es években Jugoszláviában.²⁸ Az elmúlt évtizedekben is történt, történik hasonló, például Zimbabwe és Venezuela esetében.²⁹

Magyarország is bevonult a pénzek hiperinflációs történelmébe. 1945–1946-ban a pengő elértéktelenedése rekordot döntött. Az utolsó – egy milliárd b.-pengős – címlet (1 000 000 000 000 000 000 000 pengő) már nem is került forgalomba, mivel 1946. augusztus 1-én a forint pénzrendszer felváltotta a pengőt.

A pengő gyors elértéktelenedése miatt annak gyártási folyamatai is jelentősen megváltoztak. A kezdetben metszetnyomatott elemeket felváltotta az ofszet, mellyel először az 1945. július 16-án forgalomba került 1000 pengősnél találkozhatunk. Az alkalmazott színek száma is csökkent, egyes esetekben egyetlen szín különböző árnyalataira korlátozódva. Majd elkezdődött a dizajn újrashinosítása is. Például a milpengők és a b.-pengő változatai szinte teljesen azonosak voltak megjelenésükben. Nem csoda, hiszen 1946 júniusában és júliusában összesen 10 új címlet került kibocsátásra.³⁰

A modern bankjegysorozatok megújítására világszerte a tervezett, stratégiai szempontok szerint meghatározott csere a jellemző. A kibocsátó jegybankok gyakorlata eltérő, ám a legtöbb esetben a régi sorozat tagjait bizonyos idő után kivonják a forgalomból, így biztosítva az átmenetet és a megújulást. Ennek ellentmond az amerikai dollár, mivel az 1861 óta kibocsátott bankjegyek is forgalomban lehetnek, még az olyan címletek is, melyeket régóta nem bocsátanak ki az USA-ban.³¹

Megvizsgálva több nemzetközi valuta kibocsátásainak dátumait, összességében elmondhatjuk, hogy egy-egy ország 15–20 évente lecseréli teljes bankjegysorát. Természetesen vannak ettől mind pozitív, mind negatív irányú eltérések, melyek különböző gazdasági, politikai vagy egyéb okokra vezethetők vissza. Az euró is kilóg ebből a sorból, mivel az első széria (minden címlete) 2002-ben jelent meg. A második széria első címlete pedig 2013-ban látott napvilágot. Jelenleg az Európai Központi Bank (EKB) a harmadik sorozat tervezésén dolgozik, melynek tervei 2024-ben várhatók.³² Így az európai közös fizetőeszköz esetében az egyes sorozatok első tagjainak megjelenése között eltelt időszak 11 év. Kézpénzstratégiájában az EKB egyebek között a hamisítás megelőzését, valamint a biztonság és a fenntarthatóság megőrzését is megemlíti.

Nem minden ország cseréli le a bankjegysorozatának minden egyes tagját egyszerre. Ennek praktikus okai a gyártásban és a logisztikában, valamint a feldolgozó gépek, ATM-ek átállításához szükséges időben is keresendők, így biztosítva a megfelelő működést a megváltozott specifikációkhoz. Így egy bankjegysorozat megújítása fokozatosan, több lépcsőben történik. Az egyes címletek kibocsátása között átlagosan egy év telik el.^{33, 34, 35, 36} Természetesen ez sok tényezőtől függ, és még figyelembe kell venni azt az eltelt időt is, amely az első címlet forgalomba kerülését megelőzi. Ilyenkor születik meg az alap-koncepció, a sorozat tagjainak dizájnját kiválasztják, gyakran több beérkezett pályázat

közül. Norvégiában például a 8. sorozat tagjainál az elő- és hátoldali képeket különböző pályamunkákból választották ki és a jegybank saját tervezői ötvözték azokat a biztonsági elemekkel.³⁷

A norvég korona 8. sorozata³⁸

(Tendenciák a modern bankjegyetervezésben) Színek – ha megnézünk egy bankjegyet, akkor a címlet névértékén kívül, mely az egyik legfontosabb egy bankjegy meghatározásában, a fő motívumokat és a *színt* azonosíthatjuk először. Amíg egy nagy – betűvel vagy számjegyekkel felírt – értékjelzést mindenki azonosan értelmez, addig egy bankjegy színére rákérdezve nem feltétlenül kapunk azonos válaszokat. A domináns szín megítélése emberenként változik. Van, akinek a háttér, van, akinek a legtöbb helyen megjelenő szín, míg másoknak a fő motívum(ok) színe jelenti a bankjegy színét. Ez utóbbi főleg akkor domináns, ha ez a motívum egy portré, mivel ösztönösen is a látott alak szemébe nézünk először. Így egyre fontosabbá vált az egy sorozatba tartozó bankjegyek jó megkülönböztethetősége. Az utóbbi 5–10 évben megjelent bankjegyeknél megfigyelhetők bizonyos tendenciák az alapvető színek használatában, ezek jellemzően a kék, piros, zöld, sárga, narancs, lila és barna színek. Gyakori a fő színnel harmonizáló kiegészítő színek megjelenítése, vagy azok különböző árnyalatainak felhasználása. Természetesen itt még mindig megmaradhat bizonyos szubjektivitás a szín megítélésében vagy megnevezésében, ám a különböző címletek már jól elkülönülő sémákkal készülhetnek. Ebben is nagy segítségére van a bankjegyetervezőknek a számítógép, mivel már ott látható a végleges megjelenés és a tervezett színek felhasználása. Noha korábban is készültek akár akvarell látványtervek is a leendő bankjegyekről, ám a számos új biztonsági elem integrálásával komplexebbé vált bankjegyek esetében a kisebb-nagyobb változtatások, színek cseréje sokkal könnyebbé vált.

Kontraszt és tipográfia: a bankjegyen található feliratok, számok egyértelmű azonosíthatósága és olvashatósága mindig is fontos volt, ám több tanulmány is felhívta rá a figyelmet, hogy a nagyobb értékjelzés a gyengénlátók számára nagy segítséget jelent. Ezenfelül fontos, hogy ezek a feliratok olyan háttérrel, illetve grafikai környezettel rendelkezzenek, mely megkönnyíti azok olvashatóságát.

A fő motívumok nem minden bankjegynél figyelhetők meg, ám a sok bonyolult grafikai elem helyett egyre inkább előtérbe kerültek az olyan tervek, ahol egy fő motívumot emel ki a tervező és azt kísérik, veszik körbe a további elemek. Erre egyik jó példa az amerikai dolláron található portré. Figyeljük meg, hogy nemcsak a portrék mérete növekedett, de az azt körülvevő ovális keret is eltűnt a legutóbbi kibocsátású bankjegyeken! Olyan mértékben nőttek a portrék, hogy néhol már majdnem a szelvény széléig kifutnak,

lefedve a keret motívumait is. A díszítőmotívumokat is érdemes megnézni, hogy milyen mértékben csökkent a keret adó díszítés, a bonyolult díszítőmotívumokat, guillochemintákat hogyan váltotta fel más, néhol csak jelképes méretű keret.

Biztonsági elemek fontossága, azaz a digitalizáció terjedésével már nem csak a bonyolult művészi megoldásokat tartalmazó metszetgrafikák képviselték a nyomtatott védelmi elemeket. Megjelentek mind a nyomdai előkészítésben, mind a festékekben, mind pedig a különböző biztonsági elemekben azok a lehetőségek, melyeket a tervezőnek figyelembe kell vennie az elképzelt bankjegy dizájnjának megtervezése során. A folyamatosan fejlődő, számtalan változatban és formában elérhető megoldások közül amikor a megfelelő elemek kiválasztásra kerülnek, nemcsak a vizuális megjelenés és esztétika a fontos, hanem azokat a szempontokat is figyelembe kell venni, melyek a hamisítást hatékonyan tudják megakadályozni. Erre nincs univerzális recept, amely mindenkinek, minden ország bankjegyén jól működik. Sokszor az adott ország hamisítási tendenciái, az ott alkalmazott módszerek is meghatározzák, hogy a kibocsátó jegybankok szakemberei mely elemeket és azokat hogyan alkalmazzák.

Fontos természetesen a pénzjegynyomdák, a biztonsági papírok előállítóinak, illetve a számos különböző biztonsági elemet beszállító gyártóknak a tapasztalata, illetve az a tudás, amely ezeknek az egyenként is sokszor bonyolult alkotóelemeknek a megfelelő együttműködését biztosítja.

(Alkalmazott nyomtatási módszerek) A jelenleg leggyakrabban alkalmazott nyomtatási technológiák döntő többségét a bankjegyeket előállító nyomdákban alkalmazzák, amikor a nyomathordozó már ívre van vágva. Néhány esetben találkozhatunk olyan technológiákkal, melyeket még tekerceses formában visznek fel a papír felületére. Természetesen nem tartoznak ide az olyan elemek, mint a vízjel, (bűjtött) biztonsági szál vagy a hologramcsík. Ez utóbbi kettő nyomtatását és a rajtuk megtalálható egyéb grafikai elemek felvitelét azok gyártói végzik el.

Polimer bankjegyeknél hasonló módon készülhetnek különböző nyomatok, illetve rétegek a műanyag rétegre, melyet utána a nyomdában további lépésekben megnyomtatnak. Az alábbiakban azokat a módszereket tekintjük át, melyek a bankjegyek végső megjelenését a pénzjegynyomdákban meghatározzák.

Azok a biztonsági elemek, melyek egy korábbi fázisban épülnek be a bankjegybe (pl. vízjel, biztonsági szálak, hologramok) – azok komplexitása miatt –, külön figyelmet érdemelnek.

Az *intaglio-nyomtatás*, avagy metsztemélynymtatás technikájával elérhető hatás az egyik legkülönlegesebb eleme a bankjegyeknek. A különleges nyomóforma elkészítésének köszönhetően a papírra felhordott festék tapintható, annak síkjából kiemelkedik. Az ily módon elérhető rendkívül finom vonalakat, részletgazdag ábrázolásmódot régóta kedvelik és előszeretettel alkalmazzák a bankjegyek nyomtatásánál. Kezdetben egy-egy diszkrét színt használtak, jelenleg már több szín egyszerre is felvihető egyazon nyomólemezzel különböző részeinek eltérő festékezésével. Esetenként a szemlélő egy grafikát azonos színűnek lát, ám az alkalmazott festékek eltérő tulajdonságai miatt ezek bizonyos módon eltérően láthatók.

Az *ofszetnyomtatás* során a bankjegyek elő- és hátoldalán látható számos, sokszor színátmenetes grafikai elemeket olyan módszerrel nyomtatják egy különleges géppel, ahol mindkét oldal egyszerre kapja meg a festékrétegeket. Ezt a technológia miatt szimultán nyomtatásnak is nevezik. Különlegessége, hogy tökéletes illeszkedést lehet elérni, nemcsak az egy oldalon alkalmazott különböző színek között, hanem a papír két oldalán is. Így olyan, egymást kiegészítő – illeszkedő – elemek felvitelére is mód nyílik, melyek a fény felé tartva válnak egy képi elemmé.

A *szitanyomatás* módszerrel tekerceses változatban is találkozhatunk, ott leggyakrabban egy folyamatosan ismétlődő mintával rendelkező sáv formájában. Íves formátumban leginkább pozícionált, viszonylag kis területet lefedő díszítőmotívum érhető el vele. A nyomtatás lehetővé teszi olyan festék felvitelét a papírra, melyben a pigmentek a mozgítás hatására megváltoztatják színüket. Jellemzően egy bélyegméretű területen egy festéket visznek fel a nyomtatás során.

Magasnyomatással leggyakrabban a bankjegyek sorozatszámainál találkozhatunk. A sorozámozó egységek minden egyes ívre, minden bankjegyre egyedi betűkből és számokból álló sorszámot visznek fel. Ezeket a bankjegyet két különböző részén is megismétlik.

A *lézerek* a nyomtatás során való alkalmazásával, ezzel a különleges eljárással két különböző hatás is megvalósítható, az egyik egy egyedi jelzés, amely lehet sorozatszám vagy akár QR-kód is. Míg a másik megoldás apró lyukakat perforál a papírba, minek következtében fény felé tartva a bankjegyet, azon értékjelzést vagy különböző alakzatokat láthatunk kirajzolódni.

Milyen egyéb megoldások gazdagítják a bankjegynyomatás tárházát? A *hologram* felvitele történhet a nyomtatás egyik fázisában is. Egyes esetekben már találkozhatunk olyan megoldással is, ahol a fólia alatt a papír egy kisebb részét kivágták. Így ott a hologram a bankjegy mindkét oldaláról ellenőrizhető, akár eltérő grafika is megjelenhet a szemlélő számára. Ugyanezt a hatást érik el az átlátszó polimer alapanyag egyes részeinek szándékosan üresen hagyásával. Az ide felvitt hologram ugyancsak mindkét oldalról ellenőrizhető.

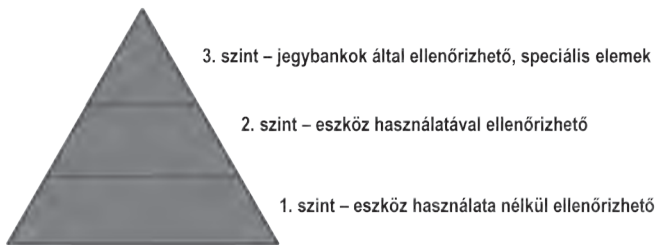
A kezdeti időkben gyakran használtak szárazbélyegzőket a hitelesítésre. Ez a megoldás jelenleg is megtalálható egyes bankjegyeken *vakdombornyomat* formájában. Mivel ezt a nyomtatás során viszik fel, azaz préselik bele a papírba, így akár a nyomat nélküli és a nyomtatott részek kombinálhatók is. Sok esetben a vakdombornyomat tapintható jellegét használják fel a vakok- és gyengénlátók számára kialakított, a bankjegyek értékét szimbolizáló jelek felvitelére.

(A leggyakrabban alkalmazott biztonsági elemek) A modern bankjegyeken számos biztonsági elem található meg. Országoként, illetve kontinensenként lehetnek eltérések az alkalmazott biztonsági elemek számában. Jellemzően a kibocsátó jegybankok azokat az elemeket használják fel, melyek az adott országra, illetve területre jellemző hamisítási módszerekkel és a jövőben várható hamisítási trendekkel szemben a leghatékonyabbnak bizonyulnak. Ezenkívül meghatározó szerep jut még a bankjegyek gépi azonosításához használt elemeknek is, ezek lehetnek a lakosság számára esetleg részben azonosíthatók vagy csupán géppel ellenőrizhetőek, detektálhatók.

Ezek alapján három szintbe sorolhatók az alkalmazott biztonsági elemek:

A *bankjegyek alapanyagának* – láthatjuk – fontos szerepe van a hamisítás megnehezítésében azon túl, hogy egy, a mindennapi igénybevételnek

ellenálló, tartós alapanyagról van szó. Leggyakoribb a gyapot használata, azonban több országban sok éve használnak polimer alapanyagot is. Az utóbbi években pedig a kettő különböző kombinációival is találkozhatunk, ami újabb lehetőségeket nyit meg a tervezésben és a hamisítás megnehezítésében. Ez utóbbira jó példa a svájci frank legújabb sorozata.

A *metszetmélynyomtatás* főként bankjegyekhez alkalmazott nyomtatási eljárás. Eredményeképpen a bankjegy felületén található bizonyos grafikai elemek kitapinthatók, mivel ezeken a részeken a festék kiemelkedik a papír síkjából. Ezek jellemzően a fő motívumok, illetve az értékjelzés számmal és betűvel. A tapinthatóságon kívül főbb jellemzője még a nyomtatási módszernek, hogy rendkívül precíz, finom rajzolatokat lehet vele létrehozni. Ez is megnehezíti a másolatok elkészítését.

Az árnyalatos *vízjelet* a papír anyagában, annak gyártása során alakítják ki. A különböző árnyalatokat, melyek a papír átnézeti tónusánál lehetnek világosabbak, illetve sötétebbek is, a papír kialakulásában kulcsfontosságú szita felületének módosításával érik el. Ezt egyre gyakrabban egészíti ki például az értékjelzés is, mely jellemzően világosabb, kontrasztos számjegyekből áll. Ellenőrzése egyszerű, a bankjegyet fény felé tartva láthatjuk az árnyalatos ábrákat. Régebben a sziták módosításához használt présszerszámokat, valamint az árnyalatos vízjel mesterformáját is kézzel, valamint különböző formakészítési és galvántechnikai módszerekkel alakították ki. A modern vízjelek esetében már a kiinduló grafika is számítógépen készül, amelyet különböző szoftverekkel alakítanak át a présszerszámokat készítő, számítógéppel vezérelt marógépekhez. Így a szitatest préseléséhez szükséges eszközök digitális előkészítése lehetővé teszi a legfinomabb módosításokat is a kívánt vízjelkép eléréséhez.

A *hologramfóliának* alapvetően két típusa fordul elő a bankjegyeken. Egyik formája a bankjegy rövidebb oldalával párhuzamosan futó folyamatos csík, a másik pedig egy kisebb területet lefedő, bélyegszerű alakzat. Előállításuk és a rajtuk megjeleníthető dizájn és biztonsági elemek száma igen változatos, sok lehetőséget kínálnak a gyártók. Rendkívül sok, dinamikusan változó grafikai elem alakítható ki ezeken a biztonsági elemeken, melyek mozgatás hatására alakjukat és színüket is változtathatják. Ezeknek a rendkívül sok információtartalommal megtöltött, változatos elemeknek az előkészítése és gyártása elképzelhetetlen digitális eszközök nélkül. Már maga a tervezés és a várható effektusok előzetes szimulációja is külön szakértelmet igényel.

A *biztonsági szálnak* két különböző alkalmazása létezik, melyek megjelenésükben térnek el. Az első, egyben régebbi megoldás a papír anyagába ágyazott szál, melyet mindkét oldalról rostok fednek el, így az csak a bankjegyet fény felé tartva látható, illetve speciális tulajdonságú géppel azonosítható. A másik megoldás az úgynevezett bújtatott biztonsági – más néven ablakos – szál. Ebben az esetben a papír, illetve újabban a hibrid alapanyagú bankjegyek egyik oldalán részben a felületen is látható a biztonsági szál periodikusan ismétlődő szakaszokban. A papír felületén előbukkanó szálon a hologramhoz hasonló grafikai és biztonsági megoldásokkal találkozhatunk, ezt gyakran kombinálják a beágyazott biztonsági szálhoz hasonló és géppel azonosítható elemekkel.

A *színváltó nyomat* (OVI) olyan pigmenteket tartalmazó festék, mely a mozgatás hatására megváltoztatja a színét. A festék és a benne található viszonylag nagy méretű pigmentek miatt nem alkalmas rendkívül finom rajzolatú grafikák megjelenítésére. Főként bélyegméretű alakzatok formájában találkozhatunk vele. Az ilyen festék felvitele különböző nyomdai eljárásokkal is megoldható, így a kívánt hatás is változhat. Kombinálni lehet például vakdombornyomattal, így mozgatás hatására nemcsak a színét változtatja meg az elem, hanem egyedi rajzolatot is bele lehet préselni.

Az *UV-nyomatokhoz* alkalmazott festékek különleges összetételük miatt nem, vagy csak rendkívül kis mértékben láthatók normál fény mellett. Vizsgálatuk egy egyszerű UV- (ibolyántúli) megvilágítással rendelkező lámpával történik. Először az UV-A fényre (365 nm) reagáló festékek terjedtek el, ezt követték azok a kombinált

festékek, melyek az UV-C fényben (254 nm) jellemzően másik színben láthatók. Az UV-nyomatok lehetnek önálló grafikák, de illeszkedhetnek valamelyik másik – szabad szemmel is látható – grafikai elembe vagy csoportba is.

Már a régebbi időkben is találkozhattunk olyan papírokkal, melyekhez az alapanyagot adó fő rostok kívül egyéb rostokat kevertek a bankjegyek egyedivé tételéhez. Kezdetben ezek normál fényben láthatók voltak. A modern *jelzőrostok* szabad szemmel nem láthatók, ellenőrzésük főként UV-A fény alatt történik. Ennek egyik fő oka az, hogy a leggyakrabban 3–6 mm hosszúságú jelzőrostok a rendkívül apró nyomatok megjelenését zavarhatnák normál fényben. Ellenben a sokkal kevesebb vizuális információt tartalmazó bankjegyrészeket jól kiegészíthetik UV-fényben. Továbbá a papír anyagába kevert apró szálak vagy pötty megjelenésű változatuk véletlenszerűen helyezkednek el, így minden egyes bankjegyen egyedi mintát alkotnak.

Az 1000 forintos bankjegy UV-A fényben vizsgálva³⁹

A *mikroírás* grafikai elemei nagyítóval ellenőrizhetők, a bankjegy mindkét oldalán több helyen előfordulhatnak kisebb-nagyobb csoportokban.

Bankjegyre történő felvitelükre többfajta nyomdai megoldás is használható, a leggyakoribb a metsztemélynyomatás. Egy-egy betű, rövidebb szövegek (például az értékjelzés számmal vagy szöveggel) egy nagyobb grafika részeként is szerepelhetnek, míg csoportosításban a mikroszövegek bizonyos alakzatokat is megjeleníthetnek másodlagos funkciójúként.

Mikroírás a 10 000 forintos bankjegy hátoldalán⁴⁰

Fontos tulajdonsága a bankjegyeken használt festékeknek, hogy *infravörös fényben* (IR) miként viselkednek. Egyes festékek elnyelik, míg mások visszaverik a meghatározott hullámhosszú megvilágítást. Gyakran használt módszer, hogy a látható spektrumban az azonos színű festékek IR-tulajdonságai eltérők, így egy képnek, amelyet a normál

felhasználó egyszínűnek lát, IR-vizsgálat során csak egyes részei láthatók. Ezeket egyebek között gépi ellenőrzésre is használhatják, ám szakértői elemzésnél is rendkívül hasznosak. Egyes országokban a pénztárosok is használják ilyen eszközöket a hamisítványok kiszűrésére.

A 100 eurós bankjegy infravörös fényben vizsgálva⁴¹

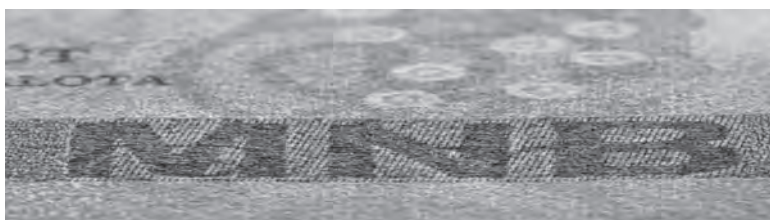
Több olyan biztonsági elem, illetve festék is rendelkezésére áll a bankjegyeket tervezőknek, melyek bizonyos specifikációk szerint *mágneses tulajdonságokat* mutatnak. Ezeket főként a bankjegyek gépi feldolgozása során használják.

Irizáló nyomat esetében – hasonlóan az OVI-festékekhez – olyan pigmenteket tartalmazó festékről van szó, mely mozgathatóságra ellenőrizhető. Ellentétben az említett példával, az így készült nyomat nem minden szögből látható. A fémesen irizáló pigmentek mozgathatósága miatt láthatóvá bizonyos szögből vizsgálva.

Az 500 forintos bankjegy hátoldalán található irizáló nyomat⁴²

Rejtett kép, azaz optikai illúzió létrehozására több megoldás is létezik, számos nyomtatási módszerrel elérhető hasonló effektus. Intaglio-nyomtatással az egymásra merőleges, sűrű vonalak a rátekintés szögétől függően világosabban vagy sötétebben jelennek meg, mint a körülötte található hasonló vonalak.

A mikroírás sávjába rejtett kép az 1000 forintos bankjegy hátoldalán⁴³

Az *illeszkedő jel* alkalmazása során a bankjegypapír két oldalát különböző színekkel egyszerre megnyomtatva, lehetővé válik olyan alakzatok létrehozása a két oldal pontos illeszkedése révén, melyeket átvilágítva a két ábratöredék egy egységes, értelmezhető alakzatként jelenik meg. Ezek az elemek lehetnek egészen kicsik is, melyeket csak a bankjegyeket kezelők ismernek, de gyakran nagyobb ábrákat is alkalmaznak, melyeket a lakosság is ellenőrizhet a bankjegyet fény felé tartva. Mivel ez egy olyan elem, amely az egyik speciális nyomtatási módszer adottsága, így ennek felhasználása magától értetődő.

Az 5000 forintos bankjegy elő- és hátoldali ábratörredékei átvilágítva H betűt formálnak⁴⁴

Vakdombornyomatok esetében, a metszetmélynyomatítás során azok az elemek, melyek nem kapnak festéket, mély nyomot hagynak a papírban, hasonlóan, ahogy a szárazbélyegzők hagynak nyomot a papírban. Ebből a célból jellemzően egyszerű formákat, ismétlődő mintázatot használnak, mely könnyen kitapintható. Polimer bankjegyeknél egyszerű pöttyöket is alkalmaznak, melyek a festékrétegnél is jobban kidomborodhatnak a műanyag felületből.

A 20 000 forintos bankjegy két rövidebb oldalán kitapintható elemek⁴⁵

A *sorozatszámokat* vagy azok egyes részeit magasnyomatással viszik fel a bankjegyekre és két eltérő helyen található meg ugyanaz az egyedi kód. A betűk és számjegyek kombinációjából álló nyomat festékezésére egy vagy több szint is alkalmazhatnak. A sorozatszámok karakterei lehetnek egy- vagy többszínűek, tartalmazhatnak UV-pigmenteket is, illetve rendelkezhetnek mágneses tulajdonsággal is. Maguk a karakterek leggyakrabban egyedi, különleges típusúak, ám az olvashatóság és a gépi azonosítás miatt érdemes olyan betűtípust választani vagy tervezni, amelyiknél az I és az l, valamint az O és a 0 stb. jól megkülönböztethető. Előfordulnak változó magasságú számozások is.

A bankjegyek ellenőrzése fény felé tartva egyidős a vízjelek megjelenésével, viszont a teljesen átlátszó területek, vagyis a *speciális ablakok* alkalmazása a polimer bankjegyek megjelenéséhez köthető. Noha a víztiszta felületek információtartalma alacsony és biztonsági elemként sem feltétlenül tekinthetünk rájuk, azonban elmondható, hogy lehetőséget nyújtottak olyan elemek megjelenésének, melyek ezt az optikai jellemzőt kihasználják. Maga az üres terület csupán helyet vesz el az egyébként is kis felületet nyújtó bankjegyről. A tervezők és gyártók így különböző biztonsági elemeket, optikai lencsákat próbáltak integrálni az átlátszó területre. Ennek a módszernek a változatai megjelentek a gyapot, hibrid, illetve kombinált alapanyagú bankjegyeknél is. Az optikai megoldások mindkét oldalról ellenőrizhetők, s gyakran a két oldalon eltérő effektusokkal vagy grafikákkal találkozhatunk.

A szingapúri 50 dolláros emlékbankjegy⁴⁶

Speciális jelek bankjegyeken való alkalmazása esetében olyan biztonsági elemekről beszélünk, melyek általában rejtettek, szabad szemmel nem láthatók, sőt a leggyakrabban ezek az elemek nem publikusak és egyes esetekben csak a kibocsátó jegybankok tudják őket speciális berendezéssel ellenőrizni.

(*Összefoglaló*) A bankjegyek tervezésében és gyártásában nagyon sok minden megváltozott az évezredek során. Ez a folyamat az utóbbi száz évben még nagyobb léptékű volt. A digitalizáció megjelenésével pedig olyan változásokkal találkozhattunk, melyek módosították a bankjegyek tervezését, ám nem helyettesítették teljes mértékben azt a művészi munkát, amely egy jól működő bankjegyhez szükséges. Jóllehet a bankjegyek dizájnya megváltozott, azonban a rendelkezésre álló alkotóelemek számának növekedésével, illetve a védelmi elemek megjelenésével is szükséges megtartani a bankjegyek könnyű azonosíthatóságát, a hamisításnak ellenálló elemek növelése mellett is. Ezt szem előtt tartva, a géppel olvasható jeleket úgy kellett rájuk integrálni, hogy a szűkösen rendelkezésre álló helyen, funkciójukat megtartva se okozzanak zavart a felhasználóknál.

Egy teljesen analóg tervezési folyamatból ezáltal átléptünk a bankjegyek és biztonsági elemeiknek digitális tervezési korszakába. A vízjelektől kezdve a nyomtatott elemekig, a biztonsági szálakon megjelenő grafikáktól a hologramok animációjáig minden – ehhez specializálódott – szoftverekkel, szakértők keze alatt készült.

Ezek az eszközök jelentősen felgyorsították az egyes, régen igen időigényes munkákat, ám ahhoz, hogy egy esztétikus és funkciójában megfelelő termék keletkezessen, továbbra is szükséges a szaktudás, amely ezeket az építőelemeket egy jól működő egészsze formálja.

(*A tanulmány a Budapesti Metropolitan Egyetem Fenntarthatósági és Versenyképességi Kutatóintézete 2022. évi kutatási programjának keretei között készült.*)

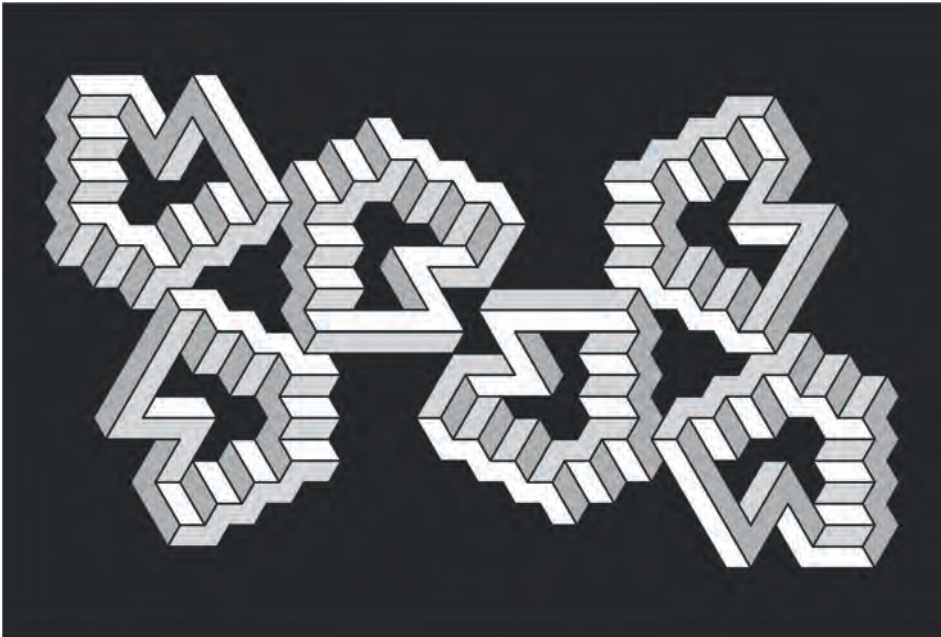
FOGALOMTÁR

biztonsági szál	a bankjegypapír anyagába ágyazott, vékony – ma már jellemzően műanyag – szál, a rajta található nyomatok a bankjegyet fény felé tartva, szabad szemmel olvashatók; speciális változata a bújtatott (más néven ablakos) biztonsági szál, ahol annak egyes részei periodikusan, rövid szakaszokban a papír felületén láthatók, így az rátekintéssel is vizsgálható
hologram	a bankjegyre felvitt vékony hordozófilmen különböző képalkotási módszerrel kialakított holografikus elemek, melyek a mozgatás hatására megváltoztatják színüket, illetve formájukat
illeszkedő jel	olyan nyomat, mely a bankjegy mindkét oldalán megtalálható ábratöredékeket alkot, melyek fény felé tartva egymást precízen kiegészítve egy képpé állnak össze
irizáló nyomat	speciális festékréteg, mely a bankjegyen mozgatás hatására bizonyos szögben fémesen csillogó, aranszínben látható
jelzőrost	a papír anyagában véletlenszerűen elhelyezkedő rövid szálak, melyek leggyakrabban 365 nm hullámhosszúságú (UV-A) fényben válnak láthatóvá a bankjegy mindkét oldalán
mikroírás	a bankjegyet nagyítóval vizsgálva olvashatóvá váló feliratok, illetve értékjelzések, melyek méretükből adódóan is megnehezítik a bankjegyek másolhatóságát
OVI	optikailag változó festék (angolul: optically variable ink), olyan pigmenteket tartalmazó festék, melyek a megvilágítás szögétől, illetve a rátekintés irányától függően megváltoztatják színüket
rejtett kép	grafikai elemekben elhelyezett kép, melyet szemmagasságban vizsgálva, a nyomatot síkban megdöntve válik láthatóvá
színváltó nyomat	lásd OVI
UV-nyomat	festékek, melyek UV-A (365 nm), valamint UV-C (254 nm) fényvel megvilágítva válnak láthatóvá; jellemzően a megvilágítás hullámhosszának megváltoztatásával eltérő szinten láthatunk ugyanazon a helyen
vakdombornyomat	dombornyomás, ahol a – jellemzően fém – kliséről préseléssel készül a nyomat; a festék nélküli szöveg vagy kép kiemelt hatást ér el
vakjel	jól tapintható, nagy festékréteg-vastagságú nyomat, mely az egyes címleteknél eltérő, ezzel segítve az azonosításukat
vízjel	a papírgyárban, a lapképzés során alakul ki az árnyalatos vízjelkép, melyet a szitába préselt mélyebb és magasabb részekben eltérő mennyiségű rostok jelenítenek meg

JEGYZETEK

- 1 Magyar Nemzeti Múzeum (2021): *Lúdia, Kroiszosz (Kr.e. 560–546 körül), Sztatér*. <https://mnm.hu/hu/cikk/ludia-kroiszosz-kre-560-546-korul-sztater>
- 2 PHGCOM: Yuan Dynasty Bank Note & Plate. In *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/image/7286/yuan-dynasty-bank-note-plate/>
- 3 Beattie, A. (2022): *The History of Money*. https://www.investopedia.com/articles/07/roots_of_money.asp
- 4 Hokusai, K.: <https://www.katsushikahokusai.org/>
- 5 Cleveland, D.: *A History of Printed Money*. https://www.theibns.org/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=251&Itemid=127
- 6 Sveriges Riksbank: *1661–First banknotes in Europe*. <https://www.riksbank.se/en-gb/about-the-riksbank/history/historical-timeline/1600-1699/first-banknotes-in-europe/>
- 7 Bank of England: *Withdrawn banknotes*. <https://www.bankofengland.co.uk/banknotes/withdrawn-banknotes>
- 8 Federal Reserve Bank of Cleveland (2012). https://www.clevelandfed.org/2012-annual-report/assets/pdf/operations_evolution.pdf
- 9 Vagyócky, K.: (1994) A művészet szerepe a bankjegyek és az értékpapírok készítésében. In Nagy Ádám (szerk.): *A numizmatika és a társadalomtudományok*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum – Magyar Numizmatikai Társulat konferenciakötete, 54–57. o.
- 10 Jewish Virtual Library: *Sachsenhausen (Oranienburg): Operation Bernhard* <https://www.jewishvirtuallibrary.org/operation-bernhard>
- 11 Bank of England: *Withdrawn...*
- 12 Giesecke+Devrient: *30 years of holograms on banknotes*. <https://www.gi-de.com/en/payment/cash/banknote-security-technology/insights-banknote-security-technology/30-years-holograms-on-banknotes>
- 13 Reserve Bank of Australia: *History of Banknotes*. <https://banknotes.rba.gov.au/australias-banknotes/history/>
- 14 Swiss National Bank: *Security concept*. https://www.snb.ch/en/iabout/cash/series9/id/cash_series9_security_concept
- 15 műtárgy.com: *Hunyadi Mátyás (1458–1490), Aranyforint, Au, 1469, Kőrmöcbánya*. <https://www.mutargy.com/penz-erem-plakett/hunyadi-matyas-1458-1490-aranyforint-au-1469-kormocbanya>
- 16 Headley, S.: *Reeded Edge Defined – What is a Reeded Edge?* <https://www.thesprucecrafts.com/reeved-edge-definition-768474>
- 17 The Royal Mint Museum: *Isaac Newton*. <https://www.royalmintmuseum.org.uk/journal/people/isaac-newton/>
- 18 World History Encyclopedia: *Assignat for 15 Sols*. <https://www.worldhistory.org/image/16173/assignat-for-15-sols/>
- 19 Heij, H. d. (2012): *Designing Banknote Identity*. Occasional Studies, Vol.10. No.3., Amsterdam, De Nederlandsche Bank Eurostysteem, 28. o.
- 20 Jan, B., Leeuw, K. M. M. d. (2007): *The History of Information Security: A Comprehensive Handbook*, Elsevier Science, 208. o.
- 21 Pénzjegynyomda Zrt.: *Értékpapír termékek*. <https://www.penzjegynyomda.hu/ertekpapir-termekek/>
- 22 U.S. Currency Education Program: *\$100 Note*. <https://www.uscurrency.gov/denominations/100>
- 23 Jura JSP: *Company – Jura*. <https://jura.hu/company/>
- 24 Glenisys Kft.: <https://www.glenisys.hu/>
- 25 Jura JSP: *Direct Laser Engraved Steel Plates for Intaglio Printing*. <https://jura.hu/2022/05/11/2632/>
- 26 Crane Currency (2022): *Meet the 3D Animation Experts Creating Next-Generation Banknotes*. <https://www.cranecurrency.com/articles/meet-the-3d-animation-developers-creating-next-generation-banknotes/>
- 27 Magyar Nemzeti Bank (2019): *Élő történelem az új bankjegyeken*. <https://www.youtube.com/watch?v=TsWhgTd7AQ>
- 28 Érdekes Világ: *A legnagyobb hiperinflációk a világon*. <https://www.erdekesvilag.hu/a-legnagyobb-hiperinflaciok-a-vilagon/>
- 29 Portfolio: *A történelem egyik legsúlyosabb hiperinflációjába sodródik Venezuela*. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20181009/a-tortenelem-egyik-legsulyosabb-hiperinflaciojaba-sodrodik-venezuela-300716>
- 30 Leányfalusi K. – Nagy Á. (2006): *A pengő-fillér pénzrendszer*. Budapest, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.
- 31 U.S. Government Services and Information: *United States Currency*. <https://www.usa.gov/currency>
- 32 European Central Bank (2021): *ECB to redesign euro banknotes by 2024*. <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2021/html/ecb.pr211206~a9e0ba2198.en.html>
- 33 European Central Bank: *Az eurobankjegyek Európé-sorozata*. <https://www.ecb.europa.eu/euro/banknotes/europa/html/index.hu.html>
- 34 Swiss National Bank: *New banknotes for Switzerland*. https://www.snb.ch/en/iabout/cash/series9/id/cash_series9
- 35 Bank of England: *Current banknotes*. <https://www.bankofengland.co.uk/banknotes/current-banknotes>
- 36 Magyar Nemzeti Bank: *Forgalomban levő bank-*

- jegyek.* <https://www.mnb.hu/bankjegy-es-erme/> 43 Uo.
 bankjegyeink/forgalomban-levo-bankjegyek 44 Uo.
- 37 Norges Bank (2016): *About the new notes.* [https://](https://www.norges-bank.no/en/topics/notes-and-coins/New-banknote-series/About-the-new-notes/) 45 Uo.
[www.norges-bank.no/en/topics/notes-and-coins/](https://www.norges-bank.no/en/topics/notes-and-coins/New-banknote-series/About-the-new-notes/) 46
[New-banknote-series/About-the-new-notes/](https://www.norges-bank.no/en/topics/notes-and-coins/New-banknote-series/About-the-new-notes/)
- 38 Uo.
- 39 Magyar Nemzeti Bank: *Forgalomban...*
- 40 Uo.
- 41 European Central Bank: *Az eurobankjegyek...*
- 42 Magyar Nemzeti Bank: *Forgalomban...* Monetary Authority of Singapore: *Brunei Darussalam and Singapore celebrate 50th Anniversary of the Currency Interchangeability Agreement.* <https://www.mas.gov.sg/news/media-releases/2017/50th-anniversary-of-the-currency-interchangeability-agreement>

Jóléten és technikán túl

A Valóság folyóirat egy alkalommal közölte nagyapám, néhai id. Biernaczky Szilárd (1886–1971) egy tanulmányát (Id. Biernaczky Szilárd emlékirataiból, *Valóság*, 2016. 59. évf. 12. sz. 88–105. o). Ezúttal édesapám, Biernaczky János (1917–2002) alakját szeretném felidézni egy munkájával, pontosabban egy kéziratot dolgozatát közzétenni, tekintve, hogy 1948-ban a Galilei szabadtömjén páholy tagja lett, és két évvel később egy nagy sikerű előadást tartott *Jóléten és technikán túl* címmel (alig előbb, mint ahogy a Rákosi-terror a Páholy működését betiltotta.). De akinek munkásságából mindemellett eddig csak részletek láttak napvilágot, többek között: *Frobenius-kommentárok* (2002 és 2013), valamint néhány más további Frobenius-tanulmánya, illetve a nagy német Afrika-kutató munkásságának fordításai. Jóllehet különösen két monumentális alkotása, a bátyja történelmi eseményekkel tarkított élettörténetét feltáró (*Emlékezés*), valamint a *Törzstől a nemzetig* című, néprajzi, etnológiai és társadalomelméleti forrásokat feldolgozó nagy-monográfiája méltán megérdemelné a megjelentetést.

Hogy ki volt Biernaczky János? Az első világháború utolsó előtti évében született, és a Toldy Gimnáziumban érettségizett. Élete végéig büszke volt arra, hogy nyolcadikosként a középiskolai országos tornász bajnokságon a győztes csapat tagja lehetett. Más kérdés, hogy egy, a vallásánarával való szerencsétlen tanórai vita folytán az egyházi élettől távol tartotta magát. Mindemellett nagyobbik fiát (jelen írás szerzőjét) elküldte ministrálni az újpesti Clarisseumba, a Rákosi-terror beállta előtti utolsó pillanatban.

A középiskolai tanulmányok mellett hegedülni és zongorázni tanult, és élete álma az volt, hogy karmester lehessen. Minderről azonban édesanyja lebeszélte saját, nehezen megélt kudarca okán (kitűnő és hazánkban ritka olasz énekesképzést kapott egy mára már ismeretlennek számító kiváló énektanár, Bajor Gizella személyében, és az Operaház fel is vette volna tagjai közé, de az intézmény akkori igazgatója olyan – nem szakmai – feltételt szabott, amelyet nem tudott, pontosabban nem akart teljesíteni.). Vagyis apám végül is „mezei” jogászként szerzett egyetemi diplomát, majd a háború utolsó éveiben a Salgótarjáni, utóbb a Budapesti Szerszámgyár főkönyvelője lett.

Hasonlóan bátyjához, kénytelenül részt vett a keleti fronton lezajlott szerencsétlen kiemelésű magyar háborús tevékenységben. Majd 1944 kora tavaszán szabadságolták, és többé nem volt hajlandó visszamenni. Az ostromot számos, mára feledésbe merült helyi hősiességgel élte meg. A béke első hónapjaiban Hám Tiborral és Bognár Józseffel nagy tervekkel szőtt, tanonciskolai fiatalok kulturális oktatásába fogott. A Rákosi-diktatúra első szelére azonban kiábrándultán visszabújt könyvelői magányába. Noha ’56-ig volt ugyan tagkönyve, de ’57-ben, azzal a felkiáltással, hogy egy bankigazgató (a nagyapámról van szó) fia nem lehet a párt tagja, végérvényesen kimaradt belőle.

Két, általa többször is említett súlyos emléket kell itt idéznem. Az egyik szerint a nehez években Szakasits Árpád, tudván, hogy Sztálin kistisztviselők százezreit végeztette ki mintegy a szocialista forradalom ellenségeiként, olyannyira megbonyolította az akkori vállalati-gazdasági könyvelési szisztémát, hogy Rákosinak így nem lehetett módja a sztálini borzalmak hazai megismétlésére. A másik: afféle suttyogó pletykaként terjedt, hogy Illyés Gyula egy alkalommal még időben értesítette Veres Pétert, hogy meneküljön pilisi házából, mert az ávosok rá akarnak törni, és meg akarják gyilkolni. Egy ugyancsak Illyéssel kapcsolatos hír szerint az író-költőnek jelentős szerepe volt abban, hogy Rákosinak a vallásos Kodály Zoltán elleni esetleges akciói leépüljenek.

Talán még annyit, hogy bátyja, Paul Bryant (alias Biernaczky Pál) 1956 őszén elhagyta az országot, amelyet az is sürgetett, hogy azokban a zavaros időkben tartott az ávó fellépésétől, mivel 1955–56-ban mint kultúrtechnológus útépítéseket irányított, amelyekben recski rabok is részt vettek, és akiknek bércsalással igyekezett több pénzt juttatni. Nagypapám és a mi családunk azonban itthon maradt. Az már csak csepp a tengerben, hogy apám annak a párttitkárnak, aki a Rákosi-években többször is vesztére tört, megmentette az életét: napokra eldugta egy félreeső szobában a lincselés hangulatával áthatott gyáriak elől.

Ami apám magánéletét illeti, az sem volt mentes tragédiáktól. Első felesége, az én anyám, két évvel születésem után, háborús depresszió okán öngyilkos lett. Második feleségével való szépségekkal telt kapcsolatát, akitől nagyobbik húgom, Judit, született, minden bizonnyal az ötvenes évek zilálták szét. De '56 veszedelmei múltán, éppen ezekben az években (1959-ben) végre a sorsa békét kötött vele, s talált rá harmadik feleségére, Leyrer Emíliára, akivel 43 gazdag esztendő tölthetett el, és aki öcsémrel, Miklóssal és kisebbik húgommal, Adriennel megajándékozta. Ők, az anya és feleség, az időközben felnőtté lett gyermekek és a sorban érkező unokák tették teljessé szellemi szabadfoglalkozása utolsó két és fél évtizedét.

Folytatta ugyanis megélhetési célú hivatalnoki tevékenységét 1977-ig. Előbb még továbbra is a Váci úton működő Budapesti Szerszámgépgyárban (ma az épületben egyebek között az országos tankönyvellátást koordináló KELLO található, arra járván, mindig feltekintek arra az ablakra, amely mögött a főkönyvelői szoba rejtőzött), majd a pénzügyminisztérium szervezési osztálya vezetőjeként. Mellesleg az első számítógépes adatrendszerek felépítésének úttörője volt, így a 30 országos intézmény mérleg-beszámolójának gépesítése megteremtésében ért el, mára persze ezerszer túlhaladott eredményeket. Vagyis összefoglalóan azt mondhatjuk, 1942-től 1977-ig, nyugdíjba vonulásáig a pénzkereső munkakör, a család, no meg a könyvek és a klasszikus zene búvkörében zajlottak munkás napjai. Utóbbi mit sem változott, de a pénzkeresés helyébe az oly régóta vágyott szabad szellemi foglalkozás lépett.

Ezekben az években segített gyermekei egyetemi tanulmányaiban, unokái kisiskolai dolgozatainak előkészítésében, ránk halmozta az átélt történelem adta leckék és az olvasmányokból felgyűlt hatalmas ismeretek tárházát. Rendkívüli segítséget adott nagyobbik fiának (vagyis e sorok megfogalmazójának) az általa szervezett egykori magyarországi nemzetközi afrikai konferenciák (1982, 1984, 1989) idején azzal, hogy a francia és német nyelvű szakirodalomból több ezer oldalt fordított számára a kutatásaihoz. S közben több, terjedelmes, bár mindaddig még kiadatlan írásművet alkotott, amint azt már említettük. Így bátyja élettörténetének befejező részét utolsó óráiban ajánlotta a figyelmembe. S adott instrukciókat, miként kellene lezárni a nemzetiségi-etnikai kérdéskörrel foglalkozó egyedülálló nagy munkája gondozását.

Viszont nem volt téma szinte sosem, bár tudunk róla, hogy a Biernaczky család több generáció óta (dédapám, Zsigmond az első) a Szabadkőműves Páholy tagja volt. Mi több, nagypapám, id. Biernaczky Szilárd egyidőben a Galilei Páholy főmestereként tevékenykedett, mégpedig az országos főmester, Benedek Marcell jó barátjaként. Apám rám hagyományozott iratait böngészve a legutóbb ébredtem rá, hogy létezik egy vallomása (*Szabadkőművesek között*), sőt, egy előadászövege (*Jóléten és technikán túl*) a Páholyban való részvétele idejéből. Úgy vélem, e két fennmaradt írása tanulságos lehet mind a szakemberek, mind az érdeklődők számára, hiszen a szabadkőművességről napjainkra szerencsére mind nyíltabb és mind gazdagabb szakirodalom, illetve írásos dokumentum áll rendelkezésre. Így Biernaczky János itt közreadott írása, reményeim szerint, akár mint történeti dokumentum, kis mozaikdarabként illeszkedhet bele a Páholy hazai történetének ismeretanyagába.

ifj. Biernaczky Szilárd

Szabaddóművesek között

Ha a szabaddóművesekről a köztudatban élő zavaros és titokzatos „értésülésekről” hallok olykor, nem szólok közbe. Hiszen az ilyen megkövült hiedelmeket jóformán sosem lehet megingatni. Talán azért is, mert az emberek egy részének szüksége volt és van arra, hogy titkos búnszövetkezetek után szimatoljon.

A valóságban e kör általam megismert tagjai mind jó szándékú, humanitárius gondolatoktól és szándékoktól eltelt, művelt férfiak voltak, akik megfogadták, hogy szükség esetén egymást kölcsönösen megsegítik, s emellett nem feledkeznek meg arról, hogy vagyoni helyzetük, illetőleg keresetük arányában jótékonyági akciókat rendszeresen anyagi segítségükkel támogatassanak.

Hogy egyesek e körben szerzett kapcsolataikat önös céljaira is felhasználják? – Én ilyen ügyről nem szereztem ugyan hallomást, de ez olykor bizonyára megtörténik. De van-e széles e világon olyan emberi társulás – akár a szerzetesrendek is –, amelyben efféle eset ne fordulna elő?

Ennyit szerettem volna elmondani e sorok olvasóinak, akik gyanakvásra készítő értésüléseik miatt elhamarkodottan rossz híreket költenék.

Mielőtt rátérnék, mi módon kerültem e „rosszhírű” társaságba, néhány dolgot a „kőművesek”-ről el szeretnék mondani.

Azzal kezdem: a szabaddóművesekkel szemben élő gyanakvás egyik fő oka (figyelmem kívül hagyva a jobb- és baloldali szélsőséges politikai irányok – a hitlerizmus, a fasizmus és a kommunizmus – ostoba, alpári vádaskodásait) az, hogy XII. Kelemen pápa (pillanatnyi politikai okból kifolyólag) „In eminenti” kezdetű bullájában 1738-ban a szabaddóműveseket az Egyházza s az Istenőtől rendelt világi rendre veszedelmesnek minősítette, és kiátkozta. Ezzel a katolikus páholytagokat eltiltotta a szentségek – pl. a gyónás és áldozás, az egyházi szabályok szerint házasságkötés stb. – gyakorlatától és a részvétel jogától a szent miséken.

Ténylegesen mégsem üzték ki őket az egyházból. Erről azonban szinte senki sem tud. Bizonyítékul egy példát is megemlítek. Tudniillik a mélyen vallásos Liszt Ferenc is páholytag volt, amiről a korabeli pápa jól tudott. Mégsem volt szava az ellen, hogy az idősebb mester, őszintén vallásos lelkülettel, Rómában az egyházi zene megújításán dolgozzon, és felvehesse az alsóbb papi rendeket.

Az efféle szemhunyasóktól függetlenül a kiátkozás érvényét úgy tartotta az Egyház fenn, hogy beiktatásakor minden egyes pápa megerősítette az említett bullát, egészen 1958-ig, amikor ezt az aktust XXIII. János pápa, majd utódai már nem végezték el.

A katolikus egyház életében nem sokkal 1958 után éles fordulatot hozott a XXI. Egyetemes II. Vatikáni Zsinat 1962-től 1965-ig évente megtartott négy ülésszaka. A főbb változások a következők voltak: újjáértékeltek a Szentírást, nyilatkozatot tettek a vallásabszadságról, s ezzel kapcsolatban egyenként foglalkoztak a buddhizmus, a hinduizmus, az iszlám és a zsidó vallás „értékeivel” – 1965. decemberében pedig Rómában Athenagórasz konstantinápolyi keleti keresztény pátriárka és VI. Pál pápa egyaránt viszavonták az 1054-ben kölcsönösen kimondott kiátkozást.

Ide tartozik még, hogy a „vallásos” templomjáró hívők túlnyomó többsége – főleg az idősebbek – erről ma sem tudnak semmit sem, és a „gyanúsítgatás” ma is él. Holott a fordulathoz éppen egy magyar ember, egy figyelemre méltó jezsuita pap sora is hozzákapcsolódik.

Nagy Töhötömöt 1937-ben avatták pappá mint a jezsuita rend tagját, s őt a rend – a háborús évek alatt tanúsított önfeláldozó magatartását értékelve – 1947 elején Dél-Amerikába küldte. Ott a rend, a Nagy Töhötöm életében beállott gyökeres fordulat következtében, hozzájárult ahhoz, hogy a rendből kilépjen. Nagy ezután hamarosan megnősült, és tagja

lett az egyik argentinai szabadkőműves páholynek. Évtizedes páholybeli tevékenysége után egy könyvben ismertette egyrészt a jezsuita rend történetét, másrészt a szabadkőművesek tevékenységét. Ez a munka 1963 karácsonyán jelent meg spanyol nyelven, és nagy port kavart. A munka első példányát a szerző, szattyánbőrbe kötve, elküldte VI. Pál pápának, egy nyílt levél kíséretében: a szabadkőművesekkel való kiegyezést sürgetve.

A sajtóban a vélemények – mind az egyházi fórumok, mint a szabadkőművesek részéről – erősen megoszlottak a könyv mondanivalójának a megítélésében, a lelkesedő elismerés és az igen éles kritika között. A Vatikánban az odaküldött példány alapján viszont Nagy Töhötöm üzenetét „elismeréssel” nyugtázták. A szerző özvegyének megemlékezése szerint „ez volt életük egyik legnagyobb eseménye.”

A másik mondandóm: volt külföldi és magyar szabadkőművesek ötletszerű felsorolása azért, hogy aki e téren tájékozatlan, szembesülhessen azzal a ténnyel, mennyi híres és mennyi kitűnő ember látta az elmúlt századok folyamán helyénvalónak, hogy belépjen ebbe a szervezetbe.

Uralkodók, vezető politikusok: Lotharingiai Ferenc (Mária Terézia férje), Nagy Frigyes, II. József, a lefejezett francia XVI. Lajos, az USA elnökeinek jelentős része George Washingtontól és Lincoln Ábrahámától egészen Roosevelttig, Franklin Benjamin, Talleyrand francia külügyminiszter. – A 19. században: Kossuth Lajos, br. Eötvös József, gr. Teleki László, gr. Andrássy Gyula, a Monarchia külügyminisztere. A 20 században: Aristid Briand – az általa felkarolt Egységes Európa (Páneurópa) gondolat felkarolója, gr. Condenhove Kalerghi, a Páneurópa gondolat kialakítója, Macdonald angol, E. Herriot francia miniszterelnök, Kemál pasa, George Marshall tábornok, Károlyi Mihály, Friedrich István miniszterelnök.

A jövőt szolgáló, közéleti személyek, politikusok: (köztük hírhedt véreskezű forradalmárok is, mint Marat vagy Robespierre), Lafayette, Danton, Mirabeau, Martinovic Ignác, Hajnóczy József, Garibaldi, Cavour, Tadeus Kosciuszko, Türr István, Klapka György, Henry Dunant, a Nemzetközi Vöröskereszt megalapítója (1863), Jászi Oszkár, Simon Bolivar.

Történészek: Horváth Mihály (csanádi püspök), Ágoston Péter, Gratz Gusztáv, Szimonidesz Lajos.

Orvosok, biológusok, fizikusok: Albert Einstein, Bókai János, Verebély Tibor, Szent-Györgyi Albert, Alexander Fleming (a penicillin feltalálója).

Nyelvészek: Balassa József.

Irodalmárok, filozófusok: Goethe, Wieland, Lessing, Schiller, Herder, Klopstock, Le Rochefoucauld, Voltaire, Helvétius, d’Alembert, Holbach, Fichte, Victor Hugo, Béranger, Lamartine, Balzac, Anatole France, Mazzini, Lesage, Puskin, Byron, Walter Scott, Mark Twain, Rudyard Kipling, Lewis Sinclair, Josué Carducci, Kazinczy Ferenc, Bessenyei György, Kölcsey Ferenc, Madách Imre, Paulay Ede, Ady Endre, Bölöni György, Kosztolányi Dezső, Bíró Lajos, Benedek Elek, Benedek Marcell, Benedek István, Supka Géza, Márai Sándor, Komlós Aladár, Csécsi Imre, Devecseri Gábor, Reményik Zsigmond.

Muzikusok: Mozart, Haydn, Beethoven, Rouget de Lisle (a Marseillaise szerzője), Liszt, Sibelius, Kálmán Oszkár, Maleczky Oszkár, Székely Mihály basszista, Nadasdy Kálmán, az Operaház főrendezője, Banda Ede gordonkaművész, Ország Tivadar és Zathureczky Ede hegedűművész.

Festők, szobrászok, építészek: Braque, Benczúr Gyula, Alpár Ignác, Kernstock Károly, Kisfaludy Strobl Zsigmond, Ferency Béni, Márffy Ödön, Bernáth Aurél, Domanovszky Endre.

Ezenkívül az ipar, a kereskedelem és a bankvilág számos vezető embere.

A szabadkőművesek közé családi hagyomány folytatójaként kerültem. Apai nagyapám a vasútnál kezdte pályáját, majd jobb kereset reményében a bankszakmában vállalt állást, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál. Kilenc évet töltött el ott, az 1890-es években, 40 éves kora körül bekövetkezett hirtelen haláláig.

Apám 1904-ben érettségizett, és édesapja volt kollégáinak a segítségével ugyanannál a banknál helyezkedett el.

Mindketten szabadkőművesek voltak. Apámat az első világháború előtt vagy alatt vették fel, ha jól emlékszem, a „Fáklya” nevű páholyba.

Szeretnék itt kitérni arra, hogy előbb említett nagyapám, B. Zsigmond az 1880-as évek folyamán páholyában betérjesztett egy javaslatot, azt indítványozva: vezessék be a „testvérek” között a kötelező tegeződést, figyelmen kívül hagyva a tagok társadalmi rangjában vagy a foglalkozásuk terén fennálló különbségeket. A javaslatot elfogadták, és életbe léptették. Ennek következtében például a Ganz gyár akkori igazgatója, Mechwart András, aki a pályáját munkásként kezdte, ettől kezdve tegezve beszélt a páholyokba járó arisztokratákkal, s hasonlóképpen a kistisztviselők az exkluzív társadalmi szervezetek elnökeivel, a nagy ipari és kereskedelmi vállalatok vezetőivel vagy a közigazgatás magas rangú méltóságaival.

A szabadkőművesek működését az első világháború után (1920. május 18.) betiltották (a testvérek ezután többnyire kávéházakban találkoztak). Ám két és fél évtizeddel később, a második világháborút követően (1945. április) – mielőtt a kommunisták átvették a hatalmat – a páholyok ismét megalakulhattak, és a szövetség visszakapta Podmaniczky utcai székházát is.

Engem emlékezetem szerint 1948 elején, nem sokkal 30. életévem betöltése után vett föl tagjai közé a Galilei páholy. A legfiatalabbak közé tartoztam, de a többséget alkotó 50 és 60 év körüli urak között nagyon jól éreztem magamat. A különböző munkakörökben dolgozó, többségükben kitűnő szakemberek közvetlen, barátságos, sosem fölényes viselkedése olyan légkört tartott fenn, ami bennem, aki a hétköznapi hivatalnoki élet csendesebb-zajosabb incidenseinek közegeiben éltem, azt a meggyőződést erősítette meg, hogy kitűnő dolog, ha a mindenkori kenyérharc okozta szüntelen feszültséget időnként elfelejthetjük, s érdemes erre a célra emberhez méltó társaságokat létesíteni.

Páholyunkban akkoriban az összejöveteleinken, különböző szakmákban járatos társaink gyakran tartottak az „életszínvonal” kérdéséről figyelmet érdemlő előadásokat. Egyet édesapám is (lásd kiadatlan memoárját). Két év múlva, 1950. február 7-én, a sorozat talán utolsó előadójaként, én olvastam fel erről a témáról mondanivalómat.

Maga a felolvasás némiképpen rendhagyó módon zajlott le. Ugyanis a főmesternek az ülés megnyitását jelző kalapácsütése egyelőre elmaradt, és az emelvényen ülő, mindnyájunk által szeretett főmesterünk, Halász Béla röviden elmondta, hogy ma egy olyan fiatal „inas” kap szót, akinek már a nagyapja is testvér volt – és pedig olyan testvér, akinek a javaslata nyomán vált szokássá körünkben az egymás közötti tegeződés. És miután a felszólalónak jelen van az édesapja is, aki páholyunk helyettes főmestere, most neki adom át a kalapácsot, hogy ma a munkát, szertartásainknak megfelelően, ő vezesse le.

Mindezt azért kellett elmondanom, mert amikor – immár a szabályosan megnyitott ülés keretében édesapám felszólítására – a székemről felálltam, és kimentem az előadóasztalhoz, korábban sosem tapasztalt, különös érzés töltött el. Észletem a rám szegeződő, szeretetteljesen érdeklődő pillantásokat, s tudtam, most egyetlenegy ügyefogyott mozdulattal vagy elhadart mondattal sem szabad csalódást okoznom barátainknak, de mindenekelőtt apámnak. És azt is éreztem, hogy engem ebben most mindenki támogatni akar.

Mint (jó tíz évvel korábban) sokszor szerepelt versenytornász, aki emellett jogi egyetemista-ként rövid szónoki iskolán is részt vett, eléggé ismertem az ilyen szereplések alkalmával tanúsítandó „természetesen elegáns” mozgás követelményeit és az érthető szövegmondás szabályait. De amit ki kell emelnem: a jó szándékkal eltöltött „közönség” láttán valami belső sugárzás éreztem, valami mosolygó nyugalmat, s tudtam, hogy ma semmi hibát nem fogok elkövetni.

Miközben az asztal felé lépdeltem, átfutott a fejemben viszont, hogy a kissé hosszúra sikeredett dolgozatom kihagyásra kijelölt részleteit mégis fel fogom olvasni, ha már ilyen különleges ünneplésben részesítettek.

Az előadás folyamán érzésem szerint sikerült a hallgatók figyelmét lekötönnöm, de terjedelme miatt írásom valóban elvette az időt a benne említett problémák megbeszélésétől. Viszont mondandóm többé-kevésbé feltehetően gondolatébresztőnek bizonyult, mert következő összefoglalómon a „munka” teljes idejét az én előadásomhoz fűzött reflexiók töltötték ki. Akkor vitaindítóként először főmesterünk foglalta össze fölvetett gondolataimat, még pedig olyan módon, hogy saját véleményéről szót sem szólva, mintegy kedvet támasztott a hozzászólásokhoz.

Mindezek előrebocsátása után arra is emlékeztetek, hogy a korabeli elsötétülő politikai élet egy harmincéves fiatalember óvatosan optimista kicsengésű előadására hamarosan megadta a maga durva válaszát. Hiszen a kormány négy hónappal később, 1950 júniusában – a kommunistaellenes Horthy-rezsimhez hasonlóan – ismét betiltotta a páholyok működését. És a következő év nyarán, 1951. június 29-én szüleimnek a postás kézbesítette a kitelepítési végzést.

De miután édesanyám és édesapám átvészelte a nehézségeket, és még évtizedekig gyermekeik, unokáik és dédunokáik körében élhettek, a nyomasztó emlékeket elhessentve, következék annak a bizonyos előadásnak a szövege!

Jóléten és technikán túl'

(Első rész) Valószínűleg sok kortársunknak a fejében megfordult már az a gondolat, hogy milyen jó lenne megállapodott, nyugodt, biztonságos korban élni, és meghitt baráti körben olykor elbeszélgetni azokról az úgynevezett történelmi időkről. Ezt a gondolatot azonban okosabb félretennünk, mert a vágy megkínoz, ha nem teljesülhet. Bőlesebben járunk el, ha tudomásul vesszük, hogy történelmi időket élünk, s a megnyugvást, a biztonság érzését a külső világ helyett önmagunkban keressük.

A nyugalomnak, a derűnek és a kiegyensúlyozottnak is megvannak a született géniuszai. A zseni azonban mindig a ritka kivétel. A gondolkodó átlagember csak súlyos erőfeszítések árán juthat a megállapodottság révébe. Meg kell ismerkednie kora nagy mozgató erőivel, hogy megépíthesse azokkal szemben a maga várát. Várat, ahol megpihenhet a mindennapos életharc küzdelmei után. Várat, amelynek tornyaiból át tudja tekinteni a körülötte zajló világot, s ahonnan szeretettel, szánakozó és megértő tekintettel nézheti a korral s történelemmel együtt szenvedő embertársak végtelen sorát.

Nyugalmas és biztonságos világ nem ad indítást ilyen feladatokra. A történelem válságos órái viszont és így napjaink is éppen erre biztatnak. Az ember hivatása pedig abban áll, hogy az elébe meredő feladatokat megoldja.

En is nekigyürköztem, hogy a magam fellegrát megépítsem. Néhány téglát az alapzathoz már összehordtam, és erről szeretnék most beszámolni.

Munkámat – melyben régi és új könyvekre és néhány bölcs barát tanítására támaszkodom, három részre osztottam. Először filozófiám alaprajzát vázolom fel. Ezután a sors és az erkölcsi ideák egy-két nagy történelmi összeütközéséből próbálok tanulságot méríteni. Végül a közelmúlt és a jelen kérdéseiből sorolok fel néhányat, és keresem rájuk a feleletet.

„Az emberi élet sokkal rövidebb, semhogy érdemes lenne komolyan venni.” – Aki elégetlenségét ilyen cinikusam fogalmazta meg, bizonyosan jól tudta, hogy nincs az a lángelme, aki a megismerhető világ egy parányi csücskénél többet befogadni képes lenne, és még kevésbé volt és lesz olyan zseni, aki a lehető cselekvések tengeréből egy cseppnél többet meríthet, de cinikus bölcsünk talán az emberi világ szűk korlátaira is céloz.

A világ jelenségeiből öt érzékszervünk fog fel néhányat. Fény, hang, íz, szag, tapintás. Ez az öt felvevő készülék is egészen szűkre korlátozott – kiterjedés, erősségi fok és megkülönböztetés dolgában. A vörösön innen s a lilán túl a fény szemünkbe hiába ütközik. A túlságosan magas rezgésszámú hangok a fülben összeolvadnak. Szaglásunkat pedig a vadászkutyáéhoz hasonlítva nem tekinthetjük másnak, mint erősen elkorcsosodott érzékszervnek.

Hiteles, valódi, igazi-e azonban azoknak a jelenségeknek az érzékelése, melyek az öt szűkre szabott befogadó kapun keresztül hozzánk eljutnak? Tudjuk például azt, hogy szemünk látószöge torzít, s az is lehetséges, hogy a fény, mely számunkra vörös, a méhek szemében más színt mutat.

A tényeknek és a feltevéseknek abból a csoportjából, amelyből most néhányat kiragadtunk, arra kell következtetnünk, hogy a tudatunkba jutó érzékeléseket, érzéki adatokat érzékszerveink szerkezete eleve minősíti. Beszélhetünk tehát egy olyan érzékszerv lehetőségéről is, amely azt a tüneményt, amit mi fénynek nevezünk, szintén felfogja, de minőségileg más módon, mint a szem. Olyan módon, amelyet elképzelni sem tudunk, és nem is tudhatunk, mert képzeink és elképzeléseink az érzékszervek szolgáltatata adatok függvényei.

A világról nyert benyomásaink viszonylagos voltánál is megdöbbentőbb azonban az, hogy a földi élőlények között az ember számára kiváltságos helyzetet biztosító gondolkodási képesség sem kivétel. A gondolkodási képesség hajtóereje, a fogalomalkotó képesség irányító motorja, az okozatosság is az agyvelő veleszületett képessége, az agyvelő szerkezeti adottsága, amelynek viszonylagos voltát éppen ezért szintén nem tagadhatjuk.

Lehetséges tehát, hogy nincs fény. Lehet, hogy nincs hang, hogy nincs szag, íz és tapintás. Az is lehet, hogy anyag sincsen.

Hiszen az atomelmélet sajátságosan lekötött energiák törvényszerű mozgásával magyarázza az anyagot. Arról azonban valamennyien meg vagyunk győződve, hogy valami van, amit mi anyagnak nevezünk, és afelől is biztosak vagyunk, hogy léteznek jelenségek, amelyeket mi sajátságosan színnek, hangnak, íznek, szagnak, hőnek érzünk. És amilyen kétségbe vonhatatlanoknak tartjuk ezeket a tényeket, ugyanolyan biztosak vagyunk abban is, hogy a tapasztalati tények világán belül van a létnek még egy másik köre, amelynek szintén részesei vagyunk. Az emberi akarat székelye, az indulatok és érzelmi folyamatok szintere éppolyan létező valóság, mint a testileg érzékelhető világ. A tudomány ugyan nem fogadja el, hogy test nélkül lenne lélek, a lelki folyamatokat azonban a tapasztalható valóságok közé sorozza.

Ezzel azonban még nem teljes a kép. A tapasztalati valóság körébe tartozó testi-lelki kettősség felismerése után még azt is meg kell látnunk, hogy amint a test cipeli az érzelmek és a tudat székelyét: a lelket, ugyanúgy a lélek érvényességgel bíró eszmék, gondolatok, célok hordozója. Ezek az érvényességgel bíró szellemi tartalmak az értékek világából, a szellemi világból valók.

Az értéket nem lehet érzékelni, csak belátni, az eszmét nem lehet megvalósítani. Létük eszményi, nem tapasztalható és független attól, hogy egyáltalán tudunk-e róluk. Az összefüggés köztük nem okozatos, hanem logikai, belátható.

Az ideák lelki hordozója az ember. Így az eszmék szerepe életünkben letagadhatatlan. S ha arra gondolunk, hogy a szellemi értékek léte örök, az érzékelhető valóság világa viszont folyton változik, s az élőlények az emberrel egyetemben a születés és halál feltartóztathatatlan körforgásának részesei – ha erre gondolunk, világossá válik, hogy az ideákat illeti a vezető szerep, s nem a múltó pillanat érzékeléseit.

A technika és a természettudományok a XIX. században soha nem álmodott fejlődésnek indultak. A nagy sikerektől érthetően megszedültek a legnagyobb elmék is. Az ember kulturális életével foglalkozó tudósok, a szociológusok és a historikusok is ennek a hatása alá kerültek. A tapasztalati tudományok sikereinek nyomán arról álmodoztak, hogy a természettudományok által megállapított törvényekhez hasonló törvényszerűségeket, szabályokat fognak megállapítani az értékek, az eszmék világát tükröző cselekedetek, magatartások és alkotások világában is. Így akartak a bölcselkedők a természettudósok egyenrangú társaivá válni. Emlékeztetek itt Herbert Spencer óriási sikerére, aki szellemesen, fordulatosan és nagy műveltsége teljes latba vetésével végeredményben nem tett mást, mint a biológiából vett és a végletekig túleröltetett hasonlatokkal társadalomtudományt akart alkotni.

Fejtegetésem elején – talán szükséges reakcióként – a tapasztalati tudományokba vett túlzó hitet szándékoztam aláásni. A természettudományok óriási jelentőségét relatív voltuk mellett is botorság volna tagadni. Egyet azonban sohasem szabad elfelejtenünk: az ember számára beláthatatlan lehetőségeket nyújtó technikai és természettudományos fejlődés jelentősége éppen az, hogy az elért eredményeket a szellemi értékek szolgálatába állíthatjuk. S a tudományok hatalmával és fejlettségével arányban nő az ember felelőssége, hogy ezt a kétélű fegyvert kizárólag értékes célok szolgálatába állítsa.

Visszatérve gondolatmenetünk láncához, a jelenségeknek még egy csoportját szeretnénk világosan elhatárolni. A tapasztalható világnak azokat a jelenségeit, amelyek eszmék, célok, értékek felé irányulnak, s amelyeket gyűjtőnéven kulturális életnek nevezünk – a gondolkodás, a lelki folyamatok, a cselekvések és alkotások jelenségeit, amelyek a szellemi világ értékeit hordozzák magukban.

Minden ember előtt szabad az út az eszmék világa felé. A rabszolga és a nyomorék előtt éppen úgy, mint a szabad, az egészséges és az atléta előtt. Ez az a tény, ami az emberi létnek magas rangot biztosít, ami minden öntudatos pillanatunknak értéket adhat. Ebben rejlik minden ember egyenlősége a vallásos eszmék világának ura előtt. Innen ered az, hogy az emberi méltóságnak mindnyájan egyformán részesei vagyunk – akár elismerik ezt, akár nem. Végül pedig az értékes eszmékkal, a szellemi világgal való kapcsolatunk tudata követeli meg tőlünk azt, hogy tagadjuk annak a kijelentésnek helytálló voltát, amelyből kiindultunk, s amely az életnek rövid és viszonylagos volta miatt nem tulajdonít fontosságot.

(Második rész) Krisztus előtt 600 körül élt Kínában Laotse, Indiában Buddha, Iránban Zarathustra és Görögországban Hérakleitos. Az emberiség ekkor új világhelyzetet foglalt el. A világtörténeti lépés lényege az, hogy az *egy* ember az emberiségből kiszakad. Nem gögből teszi. A gög a kiszakadás következménye. Az egy ember szembeszállni kényszerül az emberiséggel az emberiség érdekében, mert nem ő szakította ki magát közülük, hanem éppen az egy ember az, aki megmaradt abban a helyzetben, ahonnan az emberiség vált le. Mi az a valami, ami azelőtt az egész emberiség közös java volt, s most egyszerre kiváltság lett, de kiváltság azért, mert a sokaság elvesztette, s csak a kiválóak őrzik? – Ez a valami azelőtt láthatatlan volt, mert belőle mindenki részesült. Most egyszerre láthatóvá lett, mert a tömeg elhagyta. Ez a valami: a szellem. Ez történt Krisztus előtt 600 körül.

Szellem ettől a pillanattól kezdve annyit jelent, mint: kapcsolatban lenni az ősi világrénddel, harmóniában élni a világgal annak ellenére, hogy ebben az ember egyedül áll. Egyedül az egész emberiséggel szemben. Jelenti azt, hogy minden lehető el kell követni: beszélni, írni, prédikálni, vezetni, kényszeríteni, parancsolni a harmóniát, az egységet, az egyesülést. Megértetni azt, amit Hérakleitos *logos*nak nevezett.

Hérakleitos a lét egyik főtörvényét abban látta, hogy semmi sem lehet önmaga a maga ellentéte nélkül. Fény csak akkor lehet fény, ha van sötétség, férfi csak akkor férfi, ha van nő, élet csak akkor, ha van halál. A világban tehát nem dolgok jelennek meg, hanem ellentétek.

Abban a világtörténeti pillanatban, amelyben a szellem embere szembeszállni kényszerül az anyagi létbe visszazuhan emberiséggel, a szellem és az anyag ellentéte elevenedik meg előttünk, s Európában éppen Hérakleitos vállalja a heroikus morál megtestesítésének szerepét.

Ha a gondolatot továbbszöjjük, meg kell állapítanunk, hogy a kettősség azóta is fennáll. A harmóniát megteremteni, az emberiségnek elvesztett javát, a szellemet visszaadni nem sikerült. Minden kornak megvolt azonban a maga szellemembere.

Hérakleitos történelmi helyének és álláspontjának megfelelően az elveszett aranykort siratja. Egy századdal később Platon már más feladatra vállalkozik. Ő a maga teremtette harmóniát akarja a világban megvalósítani. Mert mire képesít bennünket a tudás, a bölcsesség, a filozófia? A világ helyes megismerésére, és arra, hogy az életet összhangba hozzuk a mindenséggel. Arra, hogy harmóniát teremtsünk a földön. Mi tehát a filozófus hivatása? Mi a legmagasabb rendű emberi tevékenység? Az uralkodás. Az emberek, népek és fajok vezetése a harmónia megvalósítására.

Platon az ideális államnak nemcsak az elméletét írta meg, hanem I., majd II. Dionysios mellett Szirakuszban meg is akarta valósítani. Kísérletei kudarcba fulladtak. A filozófiát azonban önmagába vetett hite vezette ebben a kísérletben.

Ugyanebben az időben a távoli Kína egy tartományában is élt egy bölcs, aki Platonhoz hasonlóan az ideális állam megvalósításán fáradozott. Kancellár lett, majd később olyan méltóságot töltött be, amelynek viselőjét ma igazságügyi miniszternek neveznénk. Rövid ragyogó időszak következett. A lehetetlen lehetségessé vált. Kungfutse, a bölcs ember az állam ügyét csodálatos egyszerűséggel, kevés tettel és szóval helyre állította. Rend volt, jólét és műveltség. S mindez néhány hónap alatt.

Kungfutse ellenfele, Tsi hercege azonban sikertelen buktató kísérletek után végül a tartomány urának színésznőket küldött ajándékba. A színésznők az udvar érdeklődését annyira lekötötték, hogy az uralkodó három hónapig nem áldozott, nem tartott kihallgatást, és a kormányzói palotában meg sem jelent. Egész udvarával a színi előadásokat bámulta. Kungfutse látta, hogy megbukott. Allását feladta, és visszavonult.

Platon és Kungfutse kísérletei óta tudjuk, hogy az uralkodás, vagyis az embereknek, népeknek és fajoknak a harmónia megvalósítására való vezetése a bölcsnek vagy egyáltalán nem, vagy csak kivételes pillanatokra adatik meg. A filozófia azonban a világ kormányzásának igényéről Platon kudarc után sem mondott le. A XV. és a XVI. század felvilágosodott humanistái ismét a tiszta észről és a bölcs belátástól remélik a világ sorsának jobbra fordulását. Gutenberg találmányának segítségével akarják megnevelni az emberiséget. Hisznek az igazi műveltség erejében és abban, hogy az egész emberiségre fokozatosan kiterjeszkedik a felvilágosodott műveltség jótékony áldása. Ebben az időben él Erasmus, és ekkor születik meg Morus Tamás *Utópiája*.

A humanizmus – mint ismeretes – csak egyik volt a kor szellemi áramlatai közül. S ha a hérakleitosi filozófia hívének történetírói ambíciói támadnának, s Európa történelmének valamelyik szakaszát szándékozna megírni azért, hogy az élet legélesebb ellentéteit

és ellentmondásait felvonultassa, bizonyára a XV. század közepétől a XVI. század közepéig terjedő időszakra esnék választása,

Diaz, Columbus, Sebastian Cabo, Vasco de Gaza, Cabral, Magalhaes fölfedezi a földet. A földgolyó, amelyen eddig bizonytalanul és tapogatódzva élt a gondolkodó emberiség, szinte egyik pillanatról a másikra megfogható, beutazható valóság lett. Ezzel csaknem egy időben Copernicus a csillagvilág törvényeit állapítja meg. A kor embere körül mérhetetlenül kitágul a külső világ, s az újságokat, a nagyjelentőségű híreket már a nyomtatott betű terjeszti azelőtt soha nem ismert gyorsasággal.

A korszak csupa izgalom és nyugalanság. A vajúdó új világ telve ellentmondásokkal.

Az antik pogány kultúra felfedezésében az egyház emberei járnak az élen, s kis híja, hogy Sokratest és Platont, az idealista filozófia legnagyobbjait szentté avatják. A kor egyik legnagyobb politikai szörnnyetege ugyanekkor VI. Sándor pápa. Erasmus a tiszta ész erejében bíz, a művelődés terjedésétől reméli az emberi jövő jobbra fordulását, s évtizedekig korának legnépszerűbb embere. A világtörténelem színpadának ügyelője eközben színre hívja a vallásháború főszereplőit, s az erasmusi idill rövid szereplés után egy véres grand-gignol süllyesztőjén tűnik el a nézők szeme elől. Morus Tamás lefesti a tökéletes emberek tökéletes államát, de az 1516-ban megjelent *Utópiát* négy évvel megelőzi a firenzei Niccolò Machiavelli *Il principéje*, amely az erő és az öncélú politika apoteózisa, s az emberi gyarlóság és gonoszság pilléreire épít. Machiavelli Firenze piacán hallja még a máglyára hurcolt Savonarolát szónokolni. Ideáljának az erkölcs fanatikusa helyett azonban VI. Sándort és az ugyancsak véreskezű Cesare Borgia-t választja.

A politikai teoretikus nem sok sikert arat a politikában, a tökéletes emberek államáról álmódó Morussal pedig a hóhérbárd végez. A magyar történelem egyik legszomorúbb eseménye is ebben az időben zajlik le. Az utolsó nagy magyar uralkodónak, a humanista Mátyásnak trónja ekkor lesz a török zsákmánya. Így borítja el a Dunamedencében a mediterrán múlt világosságát a keleti jelen sötétsége.

Amint látjuk, az újkor hajnalának utópista filozófusai sem jártak jobban elméleteikkel, mint ókori elődeik. Logikusnak látszana ezután, ha kijelentenénk, hogy tanuljon a filozófus a múltból, és ne avatkozzék a gyakorlati dolgok menetébe. Alapítsa meg minden időkből a maga Akadémiáját, a diákok keservére szaporítsa a középiskolai tananyagot, de ezen túl ne terjessze csápjait, mert tevékenysége iskolai tanításra szorítkozhat csupán.

Ezt a sokaktól ismételt és látszatra logikus okfejtést azonban elutasítjuk, s az utópiák kudarca után és ellenére is a következő álláspontra helyezkedünk: az egyén és a társadalom, az ember és a természet s az érzékelhető anyagi és a belátható szellemi lét háromszoros kettősségének megvan a maga szigorú ideális rendje. Képletesen szólva: az ökör, ha a szekeret húzza és szánt, szent állat. Ha az ekét nem húzza többé, s az igát ledobja, sárkánnyá változik. Megvadul, és tüzet okád. – Az angyal, ha fent él, szent lény, de ha lemerül, ördögivé változik. Nem áraszt világosságot, s tüze vulkánikus lesz. – Vagyis, ha felbomlik a rend, annak következményei beláthatatlanok.

A történelem folyamán az ideális rendet megvalósítani sohasem sikerült, és tökéletesen sikerülni nem is fog soha. Az ember örök feladata mégis éppen az, hogy törekednie kell a harmónia megvalósítására.

Arra nézve, hogy milyen következtetésekre jut az értékek világának hátat fordító emberi agyvelő, álljon itt két idézet Machiavellitől: „A legfontosabb alapok, amelyeket egyetlen állam sem nélkülözhet, a jó törvények és a jó fegyverek. Minthogy ott, ahol nincsenek jó fegyverek, nem lehetnek jó törvények sem, ahol viszont jó fegyverek

vannak, ott a törvények is jók, – ezért elhagyom a törvények fejtegetését, és a hadseregről fogok beszélni.” – Eddig az idézet... S a törvényekben tükröződő erkölcsi eszméből, az igazságosság fogalmából így lesz Machiavellinél hadseregszervezés.

A másik idézet, amely a fejedelmeknek szánt tanács, így hangzik: „Ha a tömeg – legyen az a nép, a katonaság vagy az előkelők – romlott, neked is annak kell lenned, hogy kedvükre tehesz. Ilyenkor veszedet okozhatja, ha jó maradsz.”

A világosság terjesztésére hivatott vezetőnek tehát Machiavelli azt a tanácsot adja, hogy süllyedjen a sötétségbe, és váljék gonosszá, mégpedig a bölcsesség nevében. Machiavelli ideáljai, a sátáni Borgiák és az őket utánzó tanítványai, az olasz városállamok uralkodói számos politikai gyilkossággal világosan megmutatják, hogy mi a következménye annak, ha az irányításra rendeltetett értékes eszmék helyét a sikerre, birtoklásra és hatalomra törés célszerű eszközei foglalják el.

Most pedig ugorjunk át három évszázadot, s Machiavelli gonoszságra biztató munkája után vegyük szemügyre a sátántól megkísértett Faustot, Goethe hőseit, aki végül is diadalmaskodik az ördög felett.

Faust, Goethe alteregója, aki az élet minden mélységét és magasságát megjárta már, végül tomboló türelmetlenséggel veti oda magát megtalált céljának, az emberiség javát szolgáló alkotásnak. Az európai lélek történetének egyik legmagasabb csúcsát jelzi az a költői vízió, amelyben Faust megvakulva is folytatja lázas munkáját. Goethe Faust álruhájában megvakul, hogy annál világosabban láthassa az eszmét, a célt, amit csak belső megvilágosodás mutathat meg nekünk. A megvakult Faust így szól:

„Mind mélyebb s mélyebb árnyal száll az éj le,
De ragyogó fény tündököl belül.
Eszmémet én sietve hajtom végre,
Az Úr parancsa dönthet egyedül.
Fel, fel, ti mind! Vidd sürgő szolganép
Jó végre, mit merészen gondolék!
Szerszám, kapa, ásó mind előkerüljön!
Amit kitűztünk, mindjárt sikerüljön.
Szigorú rend, friss szorgalom
Hamar jutalmaz s gazdagon
Ha nagyszerűt kell vinni véghez,
Egy ész elég ezernyi kézhez.”

Goethe Faustja mégsem utópia. Az emberi élet tragikus kettőssége folytán Faust a földi létben nem éri el a megváltó harmóniát. S a befejező túlvilági jelenet nem a forma kikerekítését célozza. Hiszen pogány és keresztény lelkek régiójában az egész európai szellemi múlt azt a Faustot fogadja magába, aki üdvözül, és a földi, testi lététől megsza- badulva emelkedik a harmónia körébe.

S a túlvilági misztikus kórus végszava félreérthetetlenül kimondja:

„Ami nem végtelen,
Mindaz puszta képzet,
Ami bevégtelen,
Itt lesz bevégtett.”

Nem tudjuk, hogy a Krisztus előtt 600 évvel élt nagy egyéniségek: Laotse, Buddha, Zarathustra és Hérakleitos valóban olyan múltra tekinthettek-e vissza, amelyben a szellem

az emberiség közös java volt. Lehet, hogy csupán a múltba vetítették azt az ideális világot, amelyre vágytak.

Nem tudjuk, hogy Platon, Morus Tamás és a többi idealista állama álom marad-e mindörökké, vagy megvalósul-e abból valami is valaha a földön. Talán a szellem emberének két olyan típusával van csupán dolgunk, amelyek közül egyik a múltba, másik meg a jövőbe vetíti álmait. Az is lehet, hogy különböző korok különböző szellemi beállítottsága okozza azt, hogy a géniuszok közül az egyik a múlt, másik meg a jövő álmoképét kergeti.

Akárhogy van is, a kétféle szellemi ember között ott áll a harmadik, ott áll Faust, aki tudja, hogy a harmónia teljességét soha ezen a földön nem lehet elérni, még sem adja fel a harcot, mégis törekszik a harmóniára, mert él benne a meggyőződés, hogy hivatását csak így töltheti be méltán.

(Harmadik rész) Amikor hozzákezek ahhoz, hogy napjaink egynéhány kérdésével foglalkozzam, egy a maga korában élenjáró gondolkodó idézésével kezdem. Friedrich Nietzsche írta le 1885-ben a következőket:

„Európában egy folyton gyorsuló folyamat megy végbe. Az európai ember átváltozására célok: Az emberek fokozatosan elszakadnak azoktól a feltételektől, amelyekből az éghajlathoz alkalmazkodó és sajátos rendbe illeszkedő fajok keletkeznek. Függetleníteni akarják magukat a környezettől, amely pedig évszázadok óta alakítja testüket és lelküket. Ezért van keletkezében egy új, nemzetfeletti nomád emberfajta. S az okok, amelyek létrehozzák ezt a kiegyenlített középszerűségbe fajzott emberfaját, egyben megszülik a veszélyes és vonzó kivételembereket. Azt akartam ezzel mondani, hogy a demokráciába olvadó Európa kitenyészti a hasznos, dolgos és ügyes csordaembert, de vele együtt akaratlanul a hozzávaló zsarnokot is. Az anyag és a szellem zsarnokát.”

Nietzsche jól látott. Az említett folyamat azonban csak egyik a sok nehézség közül, amely a XX. század fordulója körül felbukkan.

A XIX. század az anyag és az energiaforrások felfedezésének kora. Amint a XV. és a XVI. század példáján láttuk, a nagy fölfedezések megrázzák az emberi lelket, új kapcsolatot teremtenek ember és világ között. Ezt felmérni és ehhez alkalmazkodni: ez a fölfedezések után adódó feladat. De arra a kérdésre, hogy hogyan? – mindig többféle felelet adódik, s ez a többféle felelet a zavar, az ellentmondások és a gyűlölet melegágya. A fölfedezések áldásai és előnyei éppen ezért nem pottyannak olcsón az emberiség ölbe. Előfordul azonban, hogy későbbi nemzedékek szebb, tágasabb, szabadabb életét a szenvedések és áldozatok jutalmának mondhatjuk.

Az újkor első hódítójának, a spanyol conquistadornak méltó utóda a XIX. század spekuláns kapitalistája. Mint tudjuk, a véres háborúk sok esetben a fejlődést gyorsítják. Az elmúlt két világháborúban például az erkölcsi zülléssel egy időben a technika ugrásszerűen előretört. Ehhez hasonlóan a hódító kalandorok a maguk elitelendő rabló-erkölcsével szándék nélkül a fejlődés kovászai lehetnek. Így volt ez a XIX. század tőkés kalandoraival is, akiknek az általános életszínvonal szinte hihetetlen mértékű emelkedését és az emberiség nagyfokú megszorodását köszönhetjük.

A korlátok nélküli feltétlen szabad verseny elméletében kicsúcsosodó rabló-erkölcs a fejlődés egyik legfontosabb előmozdítója az első nagy hódító lehetőségek idején. A hódító korszak végén bekövetkezett gazdasági válságok azonban már a hódítások gyümölcseként felgyűlt tömegeket sújtották. A korlátlan szabad verseny elmélete fölött eljárt az idő, s a mi központi problémánk már nem a hódítás, hanem az elért eredmények kiterjesztése az egész emberiségre. A technikai vívmányok áldásában az elszaporodott

népek minden tagját részesíteni, a válságokat és visszaeséseket megelőzni és az életszínvonal kirívó végeleteit, a nyomort csökkenteni és a túl nagy vagyont megszüntetni: ez a kor követelménye.

A problémát a szabad verseny egymagában nem képes megoldani. A közre, tehát az államra hárul az új feladatok oroszlánrésze. Az újmódi szabályozáshoz főként a szervezésben és a racionalizálásban kereshető a megoldás. Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala. Ma is nyitott az a kérdés: hogyan lehet a maga természeténél fogva gazdasági egyeduralomra törő közületi beavatkozásnak olyan határt szabni, hogy a termelő tevékenység főmotorjának működésében ne álljon be motorhiba, hogy a gazdagodásra és a haszonra törekvő egyéniség alkotó, szervező és értékesítő tevékenysége ne sorvadjon el, és mégis a kellő szabályozás is érvényre jusson.

A kérdéseket másként látja az, aki az előző kor beidegzéseitől nem tud szabadulni, s máshogyan látják az egymástól eltérő megoldásokat hirdető modernek. A gazdasági probléma igazi magja azonban erkölcsi kérdés, mert az ellentétes nézetek mélyén az egyén és a közösség kapcsolatának ellentétes ideája rejlik. Az erkölcs pedig, mint a fennálló, illetve életre hívandó írott és íratlan törvények foglalatja, az egyén és a közösség kapcsolatának végső normája.

Ezzel elérkeztünk korunk erkölcsi problémájához. – Az egymással farkasszemet néző erkölcsi nézetekből ezúttal csak két szembenálló szélsőséget említünk meg. Az egyik álláspont jellemzésére ismét Nietzsche-t idézzük. Nietzsche azt mondja: „Ha az erkölcsiség csak emberközi viszonyokat szabályoz, de semmiképpen sem oldja meg a létet, akkor el kell hagyni végképpen az erkölcsiséget, s egészen a lét oldalára kell helyezkedni.” – Vagyis az erkölcsiség – Nietzsche szerint – a maga józan szabályaival és a sors a maga kiszámíthatatlanságában valahol szétágazik.

Miután Nietzsche az erkölcs és a sors közül a sorsot választotta, kérlelhetetlenül tovább következtet. Azt mondja: nem kellene-e végre már egyszer feláldozni minden vigasztalót, szentet, üdvöset, rejtett harmóniába, jövő boldogságba és igazságszolgáltatásba vetett minden reményt és minden hitet? „Nem kellene-e feláldozni magát az Istent és önmagunk iránti kegyetlenségből imádni a követ, az ostobaságot, az elnyomást, a sorsot, a semmit?”

A semmiért feláldozni az Istent, az önpusztításnak, a végső kegyetlenségnek ebben a paradox misztériumában csúcspontként ki mind a megelőző századvég túlzó individualizmusának, mind pedig a Nietzsche által megjósolt modern zsarnokoknak az etikai csődje, azoké a zsarnokoké, akiknek eljövételét éppen Nietzsche jósolta meg.

Korunk erkölcsi problémáját a féktelen individualizmus megoldani nem tudja. Kielégítő feleletet ad-e azonban a másik szélsőség, a kollektívizmus? Itt az erkölcsi értékek mérője a közösség érdeke. De mi is a közérdek? Egyéni érdekek összessége? Vagy pedig az egyének fölött elterpeszkedő valamely misztikus lény érdeke? A szörnyszülött, amely nemrég még a világot fenyegette, a nemzeti szocializmus világosan megmutatta a szélsőséges kollektívizmus erkölcsi betegségét. Az egyének fölé helyezett s az egyént kiszajgató „Volk ohne raum” érdeke minden gaztettet szentesített az eszme képviselőinek szemében. Tudjuk, hogy az ember rosszra hajló. Mármost, ha a „legmagasabb rendű faj” tagjai azt látták, hogy a közösség nevében el lehet követni olyan tetteket, amelyeket a korábbi erkölcsi kódex tiltott, mi tartotta volna vissza őket attól, hogy – amikor erre alkalmuk nyílt – ezeket a tetteket a saját önző érdekükben is elkövessék? A kollektív felelősség örve alatt felszabadult a lélek szennyes alvilága.

A két szélsőséges álláspont, az individualista és a kollektívista túlzás eszmei és gyakorlati következményei eléggé indokolják, hogy azokkal szembehelyezkedjünk, és a helyes irány felismerésére törekedjünk.

Az individualista kisiklással és Nietzschevel Kantot állítjuk szembe, aki az erkölcsöt és a sorsot nem úgy fogja fel, mint két elágazó utat, amelyek közül csak az egyiket válszthatjuk. Kant is látja a sorsával szembenező embert. Azt mondja: „Az ész nem lát eléggé világosan, hogy áttekinthetné az előre meghatározott okok sorozatát, amelyek az emberi cselekvések jó vagy rossz következményeit a természet mechanizmusa szerint, bizonyossággal előre megmondhatnák.” Vagyis a sors útjai kiszámíthatatlannak. Arra azonban, hogy mit tegyünk, ha a kötelesség vágányán akarunk maradni, az erkölcsi szabály mindenütt elég világosan rámutat. Tehát a megoldás nem az, hogy a sorsot Isten trónjára ültetjük, hanem az, hogy a sorssal, ha kell, szembefordulunk, ha pedig lehet, a sorshoz alkalmazkodunk, de az erkölcsi parancsra szegezzük tekintünket. Nietzsche okoskodását tehát el kell utasítanunk.

Az erkölcsi felfogás kollektív szélsőségével kapcsolatban legyen szabad korunk egyik nagy biológusát, Julian Huxleyt megszólaltatnunk, aki a következőket mondja: „Az emberi egyén a létező legfejlettebb szervezet – legalábbis megvan a képessége, hogy azzá váljék –, sokkal magasabb rendűvé válhat, mint nemcsak a legtekintetesebb létező emberi közösség, hanem mint bármely legtökéletesebbnek elképzelt jövőendő közösség is. Világos tehát, hogy az egyént a közösségért feláldozni helytelen, sőt, biológiai bűn.

Az ember sohase éljen önző módon egészen önmagának, de ne vesse alá egyéniségét teljesen a zsarnok közösségnek sem. Átmeneti állapotot kell teremtenünk. Energiánk egy részét fordítsuk, mint specializált egység a közösség javára, a maradékot pedig mint egyéniség használjuk sokoldalú lehetőségeink és képességeink gyümölcsöztetésére. Ennek nemcsak a lehetősége van meg, hanem helyesen így is kell eljárunk.”

Kant és Huxley idézése után korunk fenyegető erkölcsi útvesztőjének hátat fordítunk, hogy később, más összefüggések közé ágyazva ismét a moralitás problémáját feszegezzük.

* * *

Alig hiszem, hogy akad könyvolvasó kortársunk, aki ne tudna arról, hogy századunk művészeti termésének revíziója során a történelem hites könyvvizsgálói csődöt jelentenek. Ha az impresszionizmus és az utána következő izmusok próbálkozásai felől tájékozódunk, nehéz ezeknek a csődjelentéseknek a hatása alól szabadulnunk. Az izmusok zűrzavarán túl logikusnak is látszik az, hogy az utolsó évtizedekben a változás és átalakulás folyamatai magukkal ragadták a művészet világát is. Századunk válságközérzete tehát a művészet szférájára is kiterjed.

Ezzel a válságközérzettel többé-kevésbé összefüggenek az eddig felsorakoztatott társadalmi, gazdasági és erkölcsi problémák is. A kivezető utat keresve megpróbálkozunk egy olyan gondolatmenettel, amely újabb művészi és tudományos irányzatok összefoglalását célozza, s arra törekszik, hogy egy kialakulni látszó új világszemlélet néhány különleges – a múlttól gyökeresen elütő – vonására hívja fel a figyelmet.

* * *

Ameddig valamelyik belső szervünk egészséges, nem sokat törődünk vele. Amikor azonban megbetegszünk, figyelmünk középpontjába kerül. Így a XIX. században nem sokat firtatták, hogy mi is egyáltalán a kultúra. A XX. század azonban annál többet foglalkozik ezzel a kérdéssel. A közérzet rossz. Javulás, fellendülés helyett tapogatózás, stíluskeresés mindenfelé. Különösen jellemző ezzel kapcsolatban, hogy a fejlődés fogalmának használata és értelmezése mennyire más volt a múlt században, mint a századforduló után.

A darwini evolúció és a XIX. század technikai, tudományos és gazdasági fellendülése a XIX. század emberének az egyenletes és szükségszerű fejlődés hitét kölcsönözte. A múlt század polgára szentül hitte, hogy kora minden régít túlszárnyal. S ahogyan a biológiai fejlődés során az alacsonyabb rendű szervezet megelőzi a fejlettebbet, ehhez hasonlóan – a XIX. század embere szerint – a vadember megelőzi a primitív kultúra emberét, akit viszont az újkori magas kultúra embere hagy maga mögött a haladás létráján.

Ez a fejlődésemélet azonban nem bizonyult időtállóknak. A felmerülő gazdasági és politikai nehézségek s végül a háborúk aláásták a szükségszerű fejlődésbe vetett hitet. Függetlenül a biológia ugrásszerű fejlődési ütemétől és eltekintve attól, hogy elkorcsosulás, visszaesés is létezik, függetlenül tehát a fejlődésbe vetett hit ingatag tudományos bázisától, észrevették, hogy a biológia és a kultúra két külön világ, amelyekben gyökeresen elütő törvények érvényesülnek. Századunk kultúrafilozófusa ezért hátat fordít a természettudományoknak, és kinyilatkoztatja szuverenitását. A kultúra életét és eredetét kutatva pedig megállapítja, hogy annak gyökere éppen olyan titokzatos, mint az életé.

Nemrég még általános volt az a meggyőződés, hogy az írni-olvasni tudás számaránya egy nép kultúrájának biztos fokmérője, s a modern technika vívmányainak széleskörű elterjedése a kultúra emelkedését jelzi. S íme, kiderül, hogy vannak civilizált barbárok is, hogy autó, repülő, telefon és aszpirin nem kultúra, csak külsőség és kényelem. A kultúra fogalma kettéhasad egyrészt az igazi, ható, irracionális forrásokból táplálkozó kultúrára, másrészt a modern technika vívmányaira s általában a polgáriassultság külsőségeire: a Spengler-féle civilizációra.

Mi következik a kultúrának ebből a tudathasadásából? Az, hogy nincs egyenletes és szükségszerű fejlődés, hanem a kultúra titkos erőforrások kiszámíthatatlan áradásának-apatásának a terméke, s a külsőséges civilizáció nem jelent sokat, mert alatta az igazi kultúra tüze kialhat. Ha pedig a dolog így áll, hagyjunk fel a modern ember túlzott öntudatával, és keressük a történelem nagy kultúrateremtő aktusait, ahol a teremtő szellem igazi jegyeit megtaláljuk: a hűséget a magasabb rendű állapotot teremtő eszmék iránt s a világerők művészi formába öltöztetett ünneplését.

Ha a modern civilizáció szorosan vett otthonán túlnézünk, s útra kelünk a mai néprajztudósokkal, ráébredünk, hogy elvétve még a nagy prehistóriai népek korcs maradványai között is friss az a vallásosnak nevezhető állapot, amelyet századunk modern embere túlnyomórészt elveszített.

Amennyiben a kultúra egy erős, az egész közösséget átjáró életérzésből táplálkozó szokásjog, akkor a világ a történelem határain túl is tele volt kultúrnépekkel, s még ma is itt vannak közelünkben az európai civilizáció érintésére szétbomló, de halálukban is tanulságokat hordozó utódaik. S ha ezzel a szemmel nézzük Európa ősét, a görög kultúrát, Ottónak, a tudósnak kell nyomába lépniünk, aki a görög vallást nem mint mesét, hanem mint magasba emelő állapotot magyarázza. S ilyen módon az ókortudományt „hagyományörző tudományból” „lélekalakító tudományá” változtatja.

A kultúra filozófusa rájött tehát arra, hogy a történelem nem takarékpénztár, ahol a kamatot a világbankár – az evolúció – biztosítja, hanem ellenkezőleg: a történelem a nagy teremtő aktusok befektetett tőkéjét állandóan fogyasztja, s új és új befektetés, új és új vitális megújulás mentheti csak meg a kultúra életét a csődtől. Egyiptom élt és megmerevedett, Sumer prédául esett, Róma kerítései bedőltek. Haladtak, s közben felélték tőkéjüket.

Az elmúlt évtizedekben a válság jeleire, a kulturális csőd veszélyét felismerve kiváló szellemek sorakoztak fel, s nagy történelmi példákön okulva ásnak teremtő forrásokat kutatva. Történelem, lélektan, néprajz, irodalom, zene, képzőművészet egyaránt ebbe

az irányba mutat. Gondoljunk Thomas Mann *József*ére, a görög tudós Ottóra és Kerényi Károlyra, az őskor kutató Edgar Dacqué-ra és a lélektantudós Jung-ra, a néprajzosok sorára, Lévy-Bruhlre, Frobeniusra, a két angolra, Frazerre és Malinovskya, Gauguinra, a festőre s arra a zenei irányzatra, amelynek legkitűnőbb képviselői között Bartókot és Kodályt is ott találjuk.

A kultúra majd mindegyik ágában jelentkező közös irányvétel nem lehet véletlen, s amint Anteus a földanyához érve nyerte vissza erejét, a kultúra is – miután elgyengült – erejének forrásához kell, hogy visszatérjen. S az újjászületés nagy aktusát kell megismételnie, ha nem akar a történelem szemétdombjára kerülni. Éppen ezért reménykeltő az élenjáró szellemi emberek egyirányú erőfeszítése. A kihülés, a megmerevedés, a civilizált barbárságba való süllyedés veszélyét felismerve új, életerős kultúra megteremtésének próbálkozásait látjuk. A századforduló stílusvesztője után a népi és ősi kultúrák felé fordulás sokat ígérő jelenség.

A példájával buzdító aranykort tehát már megláttuk. Olcsó bizakodásra azonban ne adjuk fejünket, mert egymagában ez még nem elegendő ahhoz, hogy a szellemet, amellyel elszakadtunk, visszahódítsuk. Még a jövő képét is fel kell rajzolnunk, utópiát is kell még teremtenünk, mert csak ez képezheti törekvéseink tartalmát.

Tárgyalt problémánkkal kapcsolatban nem hagyhatjuk szó nélkül azt az egyoldalúságot, amely a népi és ősi kultúrák tudósai és kedvelői között itt-ott lábra kapott. S amelynek jellemzésére egy egyébként kiváló magyar tudós szavait idézzük: „A cserjelakó néger, aki az eső istenéhez imádkozik, és szoros kapcsolatban áll a természettel, több kulturális érzéket árul el, mint a művelt európai, aki az imádságot megveti, s azt sem tudja, mi fán terem az a lélekállapot, midőn az ember néhány percre leveti egocentriáját, s transzcendens erővel itatja át magát, – viszont az elfutó nyári zápor tehetetlenné teszi, mint a gyermeket, és ágyba dönti.”

A cserjelakó négernek és a művelt európainak ez az összehasonlítása és számos más hasonló értelmű megállapítás olyan borúlátó lelkek véleménye, akik Keyserling soförtípusának modern barbarizmusát feltartóztatathatlan özönvíznek látják, amelyben az európai kultúra menthetetlenül elmerül, s ami ellen szerintük semmiféle törekvés, célkitűzés és utópia gátat emelni nem képes.

Erre a túlzásra más vonatkozásban egy ismert fejlődési törvényszerűség is magyarázatot ad. A növekvő emberi szervezet vagy a fejlődő értelem élete során ugyanis éppen úgy, mint a kultúrák életébe, betör olykor egy-egy új tendencia – mint például a pubertás idején a nemiség –, s egy ideig minden mást háttérbe szorít. Ez így tart mindaddig, amíg a szervezet, a szellem vagy a kultúra egészének létérdekét ez nem kockáztatja. Miután azonban ez az új tendencia feladatát elvégezte, fokozatosan visszaszorul a maga helyére, s az átmenetileg háttérbe szorított más irányú fejlődési folyamatok és érdeklődések ismét folytatják életüket ott, ahol abbahagyták. Így van ez valahogyan a népi és ősi kultúrákkal kapcsolatban is.

Korunk válságközérzetének pesszimistáit még egy jelenségre kell figyelmeztetnünk. Az élet tehetetlenségi erejére, vagy talán pontosabban: megtartó erejére. Gondoljunk csak azokra a magyar gondolkodókra, költőkre és politikusokra, akik Zrínyi Miklós óta a nemzethalál rémével küzdenek. A sok vizsály, szenvedés és küzdelem után a magyarság mégis él és munkálkodik.

Lehet, hogy az európai kultúra és életforma hívei és megtestesítői megfogytak. Lehet, hogy mérhetetlen szenvedés próbáit kell még kiállaniuk, azonban nincs és nem lehet irány és eszme, amely ennek a kultúrának szerves egységét híveiben elhomályosíthatja. Annak a kultúrának az egységét, amelyet Pheidiasztól Michelangelóiig, Palestrinától

Beethovenig és Szokratesztől Kantig éppen a transzcendentális ihlet jellemez, az az ihlet, amelyet idézett őskorkutató-tudósunk ránk emelt ostorként egyedül a cserjelakó négernek s vele szimbolikusan kizárólag a természeti népeknek tulajdonít.

* * *

Most pedig századunk új tudományos és művészeti irányzatainak vizsgálata után vonuljunk vissza Montaigne périgord-i könyvesházába, vagy pedig kövessük Pascalt Roannez herceg poitou-i birtokára, és helyezzük orrunkra ismét a moralista pápaszemét.

A tudományos megállapítások sokszor okoztak már erkölcsi kárt. Akik a szélsőséges predesztináció, a merev determinizmus hibájába estek, túlnyomórészt a tudomány áldozatai voltak, és azok ma is. Ezért említettük Pascal nevét, aki tudósból lett moralista s a kegyetlen janzenista predesztináció híve volt. S ha ma körülnézünk, nem tagadhatjuk a veszélyt, amely a modern tudományokból árad. Taine milieu elmélete, Freud pszichoanalízise, a modern büntetőjog a befolyásoló motívumok tanával, a tudomány álarcát magára öltő náci fajelmélet, a történelmi adottságok meghatározó erejét hirdető szociológia mind egy ködös modern determinizmusba torkollik. A kultúra irracionális eredetét megállapító művelődéstörténet, a pesszimista néprajzos, a kultúrák szükségszerű hanyatlását hirdető spenglerianus nem kevésbé veszélyes erkölcsi következtetések magvetője.

S ha mindezt a moralista érzékeny patikamérlegének egyik tányérjába dobjuk, az elensúly nem lehet más, mint az etika örök törvénye, nem lehet más, mint a görög idealista filozófiában, az ószövegség visszanyúló kereszténységben és a római jogalkotásban gyökerező, majd az újkori humanizmusban és felvilágosodásban kifermálódott erkölcsi világrend, amely az egyén elhatározó képességének, az individuum szabad választási lehetőségének pillérére nyugszik, és amelyben a szeretet az élet ellentéteit feloldó összekötő erő.

A modern tudományok és irányok megállapításai sok esetben helytállóak, azonban a tudománynak nem az a hivatása, hogy határátlépést kövessen el. A tudományos eredmények az erkölcsi szempontokat sokszor termékeny rugalmasságra készítetik, s ebben az esetben még nincs baj. Az etika azonban a végső értékek tana, s amikor bármely tudományos megállapítás megsemmisíteni látszik az erkölcs alapfeltételeit, ott a tudomány imperialista kinövésével állunk szemben, amelyet azonnal és biztos kézzel kell lelepleznünk. S ha Pascal a szigorú eleve-elrendelés tanának szorításából az alkotó szeretetét vetett hittel szabadult ki, mi a szeretet egyetemes emberi törvényén kívül utalunk az európai múlt erkölcsi tanítására, amely hisz a jó és a rossz, az értékes és anyagi között szabadon választó emberben, és utalunk arra, hogy végső elemzésben a tudomány is alá van vetve az erkölcs törvényének. Ebből pedig az következik, hogy tudományos szempontból sem lehet helytálló az az úgynevezett tudományos igazság, amely az erkölcsi törvénnyel szemben áll.

* * *

Befejezésül korunk központi problémáját, a szociális törekvések és célkitűzések kérdését igyekszünk erkölcsi szempontból mérlegelni.

A múlt században Jeremy Bentham véglegesen megfogalmazta azt, ami hosszú évtizedek óta az emberiség legfőbb vágya: a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb jóléte. A szocialista törekvések a modern technikára támaszkodva ezért küzdenek egy évszázada.

Ha ennek a törekvésnek a mélyére nézünk, ha elképzeljük magunknak az emberiséget, amely nem ismer anyagi gondokat, vajon feltételezhetjük-e, hogy ezzel elérkezett a boldogság világa, s az emberiség elérte a földön elérhető végső célját? Erre válaszunk a leghatározottabb: nem. A nyomor és elesettség okozta szenvedés, gyűlölet és lázadás meg fog szűnni, és ezzel az anyagi vonatkozású filantrópia is szükségtelenné válik.

De vajon a gazdagság, a hatalom és a hírvágy démonaitól megszabadít-e bennünket az anyagi jólét s a technika adta kényelem? Vajon a szép, a jó és az igaz eszménye iránt fogékonyabbá válik-e az ember csupán azért, mert a nyomorból kilábal? A történelem és az emberismeret nem ezt tanítja. A kultúra irracionális gyökereire és a szabad elhatározó képesség erkölcsi problémájára éppen ezért hívtuk fel a figyelmet. A jólét, a megvalósult szocialista utópia csak egyet biztosít: nem többet, minthogy a többségnek az életfenn-tartás küzdelmében felmorzsolts energiájából mindenkinek meghagy majd annyit, hogy a szép, a jó és igaz örök ideáinak megismerésére törekedhessen.

Ha azonban ad absurdum tekintve a kérdésre, arról lennének meggyőződve, hogy a szegénység termékenyebben hat a szellemi értékek iránti fogékonyságra, mint a jólét, akkor munkálkodásunk a szegénység fenntartására és fokozására kellene, hogy irányuljon.

Kivételes nagy lelkek példájából kiindulni természetesen elhibázott dolog, ha az egész emberiség ügyéről van szó. S az elmúlt század nagyjai mellé szegődve hisszük és reméljük, hogy – a demokrácia nomenklatúrájával élve – a többség majdan, a beköszöntött jólét idején jól fog választani.

Az eszmények és az alvilág démonai közül ehhez vagy amahhoz csatlakozni: ez a próbatétel azonban mindaddig megmarad, amíg ember él a földön. S most ismét Goethét idézzük: „Hagyjátok élni az emberiséget, ameddig akar. Mindig lesznek az útjában akadályok, de csak azért, hogy erejét kifejthesse.”

Igen, mindig lesznek feladatok előttünk, amelyekért érdemes küzdenünk, s ameddig az eszmék és utópiák csillagfényére felfigyel szemünk, amíg a testi és szellemi lét kettős kötelékében a harmónia megvalósítására fogunk törekedni, addig lesz művészet, kultúra és erkölcs.² (1949. VIII–XI.)

BIBLIOGRÁFIA

Biernaczky János:

- 1984 – Quelques auteurs oubliés parmi les sources de Leo Frobenius, *Africana/Budapest*, No 1., 46–60. o. (életrajzi adatok Frobenius néhány forrása szerzőjének pontosabb ismeretéhez)
- 1984 – Authenticité des collections des contes africains de Leo Frobenius sous l’aspect du folklore d’aujourd’hui. In Biernaczky, Szilárd (ed.): *Folklore in Africa Today/Folklore en Afrique d’aujourd’hui*, Proceedings of the International Workshop, Budapest, Folklore Tanszék, Loránd Eötvös University, 63–101. o. (Artes Populares, 10–11.) (Adalék a Frobenius-gyűjtemek hitelességének kérdéséhez)
- 1998 – Földkérdés a két háború között. *Magyar Szemle*, VII. évf. 11–12. sz. 101–130. o.
- 2002 – Kodolányi János és a Juliánus barát (emlékek és gondolatársítások). In Biernaczky Szilárd (szerk.): *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*. Budapest, Mundus Kiadó, 112–125. o.
- 2002 – Frobenius-kommentárok (megjegyzések Leo Frobenius *Kulturgeschichte Afrikas* című műve magyar fordításához), Biernaczky Szilárd (szerk.). Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 189 oldal.
- kézirat – *A hordától a nemzetig* (Az etnikum jelentéstana multidiszciplináris megközelítésben). 1–2. kötet. Budapest, 880 gépelt oldal.
- kézirat – *Emlékezés az 1956 végén Nagy-Britanniába távozó és ott Paul S. W. Bryant néven 1995 decemberében elhunyt Biernaczky Pál magyarországi életére*. 1–3 kötet. 636 gépelt oldal.
- kézirat – *Kommentárok Leo Frobenius Kulturgeschichte Afrikas című műve magyar fordításához* (teljes szöveg). 1–3 kötet. 873 gépelt oldal.

Fontosabb fordítások:

- kézirat – (1975–1976) Herpert Pepper: *Anthologie de la vie africaine* (Az afrikai élet antológiája). Congo-Gabon, 1958, Paris, Ducretat-Thompson (hanglemez-album ismertetőkönyve), 212 oldal.
- kézirat – (1977–1981) Leo Frobenius: *Kulturgeschichte Afrikas* (Az afrikai kultúrák története). Zürich, 1933, Phaidon-Verlag, 689 oldal.

kézirat – (1980–1990?) Jan Vansina: *De la tradition orale. Essai de methode historique* (A szájhagyományról. Történeti módszertani tanulmány). Tervuren, 1961, Musée Royal de l’Afrique Centrale, 276 oldal; (1989–1995) – (Biernaczky Szilárd, megjelent: 2020).

kézirat – (1990-es évek) S. M. Eno Belinga: *Le’epopée camerounaise – Mvet.Moneblum ou l’homme bleu.* (A kameruni mvet-eposz. Moneblum avagy a kék ember). Yaoundé, 1978, CEPER, 92 oldal (hőseposz, 1633 sor) – (Biernaczky Szilárd, megjelent: 2020).

Biernaczky Szilárd:

2002 – Bevezető. In: Biernaczky János: *Frobenius-kommentárok.* 7–25. o.

2012 – (szerk.) *Biernaczky, János életrajza (1917 Budapest – 2002, Budapest).* 1–20. o. *AHU MATT,* No. 000.000.075, <http://afrikatudastar.hu>.

kézirat – (2002) Búcsú Biernaczky Jánostól. 1–4. o.

Voigt Vilmos:

2012 – Biernaczky János (1917–2002). In B. Sz. (szerk.): Biernaczky, János életrajza (1917 Budapest – 2002, Budapest), pp. 1–20. o. *AHU MATT,* No. 000.000.075, <http://afrikatudastar.hu>, 3–5. o.

JEGYZETEK

- 1 Az előadás szövegével kapcsolatban egy későbből fennmaradt megjegyzésében így ír maga Biernaczky János: „E dolgozat első irodalmi igényű írásom. Akkor, amikor készült, még nem láttam világosan, hogy aki kénytelen igazának hitt hivatása útjáról le térni, az vigasztalóan előbb-utóbb valamilyen pótszerre fanyalodik. Ma már úgy gondolom, a zene világát, mint elsőrendű hivatást (zongoráztam és hegedültem, karmesternek készültem) kénytelen-kelletlen feladva, ezért próbálkoztam meg az írással. Egyébként, amikor 1950-ben a kommunista hatalom a páholy működését betiltotta, tudtam, hogy az előadás egy példánya a székházban maradt. S van abban néhány „bűnösen idealista” mondat. Ezért időnként nyugtalanított az a gondolat, ha elhagy a szerencse, van rá esélyem, hogy valamelyik profi kopó a nyakamat törje. Ebben az időben ugyanis már egy bizonyos, megveszekedetten diktatórikus (a rendszer ellenségeinek felkutatására törekvő és azokat adott esetben megnyomorító) harmadik igazgató volt a gyárunk vezetője. De hogy-hogy nem, ezáltal nem hagyott el
- 2 *a szerencse. Valószínűleg a kutyát sem érdekelte ez az irkafirka, és egyszerűen a szemébe dobták.”*
Az írás végén Biernaczky János a következő forrásmunkákat jelölte meg:
Johann Wolfgang Goethe: Faust
Hamvas Béla: Hérakleitos
Hamvas Béla: Kungfutse
Hamvas Béla: A láthatatlan történet
Julian Huxley: Biológia és társadalomtudomány
Immanuel Kant: Az örök béke
Niccolò Machiavelli: A fejedelem
François Mauriac: Blaise Pascal
Moór Gyula: Jogfilozófia
Nagy József: A filozófia története
Németh László: Magyarország és Európa
Friedrich Nietzsche: Jón, rosszon túl
Prohászka Lajos: A mai élet erkölce
Romain Rolland: Goethe és Beethoven
Bertrand Russel: Bevezetés a filozófiába
Várkonyi Nándor: Sziriat oszlopai
Stefan Zweig: Erasmus

Egyenlő bánásmód a tisztesség árnyékában

(Bevezetés) Bár az egyenlő bánásmód – a továbbiakban: EB – gyakorlata dinamikusan fejlődik a munkajogban, nem szerencsés azt csupán a munkajogban vizsgálni, hiszen az a jogi kötöttség miatt a fogalom értelmezésének számos árnyalatát elveszítené.¹ Ezenkívül az EB „helyes értelmezéséhez jó filozófiai ítélőképességre és a nézet mögött meghúzódó szellemi érzésre van szükség.”² Természetesen az EB a munkajogban is széles értelmezést nyer, a munkaviszony létesítése előtt, az alatt és az után egyaránt.³ Az EB „megérdemli, hogy komolyan vegyék,”⁴ hogy abban higgyenek, az evidencialista tudományok mellett⁵ és ellenében, hiszen „Jobb az igazság elvesztésének kockázata, mint a tévedés esélye”⁶. Az egyenlő bánásmódot hirdető jogászoknak feladata az is, hogy a társadalom elhiggye, hogy arra szükség van.⁷

A foglalkoztatás elősegítése kapcsán az EB a támogatásban részesülés és a társadalmi életben való egyenlő részvételre vonatkozik.⁸ Az egészségügy terén az EB az egészségügyi szolgáltatások igénybevételének esélyegyenlőségét, valamint a betegjogok védelmét jelenti, de kapcsolatba kerül a társadalmi igazságossággal is.⁹ Az EB jelen van különösen a választási rendszerben a jelöltek és szervezetek, a reklámok, a sorrend, a jelképek vagy akár a betűméret használata terén.¹⁰ Itt az EB az egyenlőség és arányosság megtartását jelenti. Megtaláljuk az EB követelményét a köznevelés területén is.¹¹ Itt az EB a különböző vallási vagy világnézetek egyenlőségére helyezi a hangsúlyt az oktatásban részesülés terén. Jelen van az EB a közműszolgáltatások terén.¹² Itt az EB a fogyasztó életének, emberi méltóságának biztosítása érdekében való különleges bánásmódot jelent. Jelen van az EB a közbeszerzések terén is.¹³ Itt az EB a gazdasági szereplők esélyegyenlőségét és velük szemben egyenlő elbánást, tisztaságot, a verseny tisztaságát és a tényleges esély (lehetőség) biztosítását jelenti.

A bemutatott jogszabályhelyek és irodalom alapján igazoltnak látjuk az EB szélesebb jogi értelmének megemlítését és bővebb jelentéstartalmának kifejtését. Egyetértünk azzal a törekvéssel, hogy a jogi alkalmazhatóságot befolyásolja az értelmezés terjedelme. A tágabb, a tisztesség irányából történő megközelítéssel szemben az a fő kritika, hogy az nem is EB, ami annak jogi értelmét illeti, az alapján az egyes jogsértések nem kezelhetők, nem szubszumálhatók jogi előírásokba. A közmegítélés azonban a jogi megítélést másodlagosnak tarthatja, és kifejezi elégedetlenségét, ha a jogi megítélést a közmegítélés nem kellőképpen támasztja alá,¹⁴ tehát az egyenlő bánásmóddal – mint jogi képződménnyel – kapcsolatban a legfőbb aggály éppen a jogszabály törekvénysége miatt annak helyessége és annak alkalmazhatósága. Ezenkívül gondoljuk meg, nem lehet helytelen input esetén helyes az output az alkalmazott logikai rendszer sérelme nélkül, pedig minden esetben, ha az EB nem rendezi megnyugtatóan a problémát, a kívülállóknak és a vitában érintett feleknek lehet az a véleménye, hogy az egyenlő bánásmódnak meg kellett volna felelnie a tisztesség követelményének.

Mivel a pozitív jog elsősorban a jogalkotói (réteg) érdekekhez kötött,¹⁵ a tisztesség viszont elsősorban a Szellem igazságához kötött,¹⁶ felmerül számos interferencia a két fogalom között. Az érdekhez kötöttség ezenkívül eredményhez kötöttséget is jelent. Ebből kitűnik, hogy az érdek nem igazolhat önmagában tisztességes bánásmódot, mert probléma adódna, amennyiben az eredmény elmaradása nem igazolná az érdeket. Könnyen belátható tehát, hogy a jog védelme nem jelent teljes körű védelmet a bizonyos tulajdonsággal rendelkező csoportok tagjainak. Mi több, a jogvédelem a bizonyos tulajdonság miatt védett különböző egyéni tulajdonságokkal rendelkező csoporttagoknak eltérő mértékű védelmet jelenthet.

Nemcsak a különböző tulajdonságú csoporttagok szenvedhetnek a jog alkalmatlanságától, de a jogvédelem tartalma és érvényesíthetősége is színes képet mutat. Szükségessé válik tehát a tisztelet és a tisztelet hiányának nézőpontjából vizsgálni az egyenlő bánásmódot,¹⁷ mely láttatni engedi a jelenlegi értelmezés és szabályozás hiátusait. Jelenlegi értelmezésünk az EB tartalmát illetően egyféle szendvicsszerkezetet tételez fel, melyet az

EB, a vele szorosan összefüggő emberi méltóság és annak etikai/jogi feltételrendszere jelent. A tisztességes bánásmód szendvicsszerkezetében alul az EB, középpont az etikai/jogi rendszer, felül pedig az emberi élet és méltóság biztosítása – melyet a tisztesség takar – helyezkedik el.

A „szendvicsszerkezetet” nem vetjük el, hiszen az egyes rétegek közötti átjárást az etikának/jognak biztosítania kell. Mindezt kísérletet teszünk a „szendvics” rétegeinek, összefüggéseinek tisztázására. Kiindulási pontunk az, hogy az ember léte a Szellemhez és az anyag megjelenési formáihoz – a társadalmi nagyszerekhez – kötve van.

(Egyenlő bánásmód társadalmi nagyszerek között) Amennyiben az emberi életet és méltóság fogalmát zárt rendszerben értelmezzük, nem tekinthetünk el az etikai, gazdasági és jogi megfontolásoktól:

Nem tudunk ugyanakkor olyan társadalmi szerkezeti elemet találni, mely e rendszer valamely részéhez ne lenne illeszthető. Az alapmodell érdekessége, hogy egy nagy keretrendszerben értelmezve nyilvánvalóvá válik, hogy léteznek e területek metszésében található értelmezésen kívül egyéb tartományok is. A gazdaságnak része a nem legális és/vagy nem etikus gazdaság is, a jognak létezik gazdaság és/vagy etika nélküli oldala, az etikának gazdaság és/vagy jog nélküli természete.

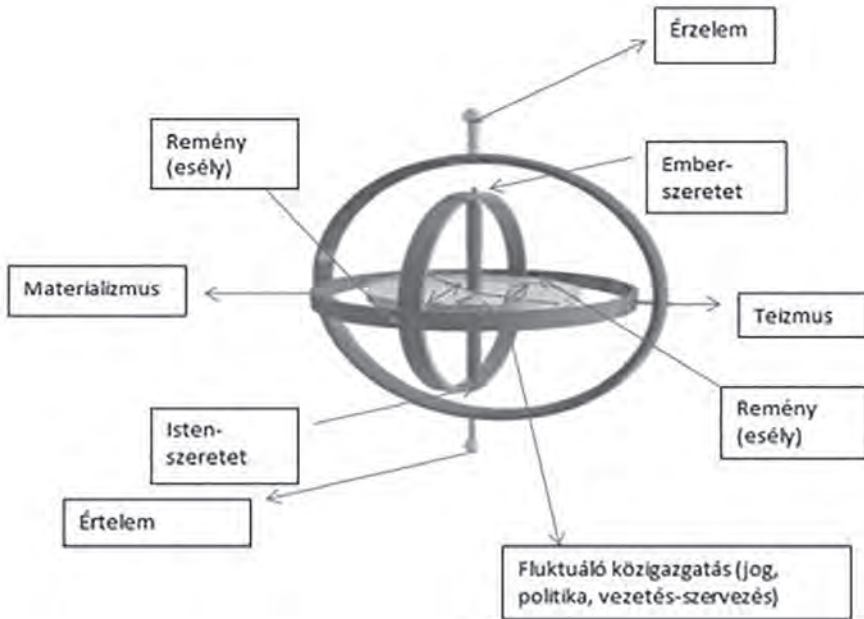
Megállapítható az is, hogy zárt térben bármely tényező növekedése kiszorítja nemcsak a másik két terület lehetőségeit, hanem az értelmezésen kívüli verziók lehetőségeit is.

Megállapíthatjuk azt is, hogy bármely két tényező növekedése gátolja a harmadik tényező lehetőségeit, illetve ez igaz fordítva is. Élő példát alkalmazva, a gazdasági megszorítások jogi és etikai kérdéseket és ellenintézkedéseket indukálnak. A zárt rendszer hibái arra utalnak, hogy a „valóság modell” összefüggéseit más módon kell

leképeznünk. Az alábbi rendszert a közigazgatás működése kapcsán már említettük. Érdemes azonban észrevennünk, hogy az bármely cselekményre is irányadó. Nem létezik ugyanis olyan cselekmény, mely e modell alapján ne lenne megítélhető.

Az előbbi ábrából ugyanakkor hiányzik az irány és a területek arányainak kifejezése, valamint e területek statikusak, a való élet azonban dinamikus, szükséges tehát egy dinamikájában működő rendszert alkotni, örökérvényű párok alkalmazásával:

Jól látható, hogy itt a „valóság” az értelem és az érzelem tengelyen forog. Az is látható, hogy minden emberi cselekedetet fejtetőre állíthat a materialista és a teista tengely, az etika, erkölcs (a Szellem szabályai) és az ember (jog) szabályai. Megállapíthatjuk tehát, hogy a Szellem szabályrendszerén és az emberi szabályrendszeren nyugvó EB változó jogi környezete deformitást szenvedhet el, mert az anyagi és eljárási szabályokat módosítja, a politikán túl a (köz érdekében végzett cselekvések) szerkezete is. Észre kell vennünk, hogy e rendszer törekeny az egyes tényezők különböző periodikussága miatt. Az alapszerkezet kiterjedése, működésének megismerése után határozhatók meg a jogi rendszer kiterjedtsége és határai, ami szüntelen újraalkot, meghatároz egy emberképet.

(*Emberi méltóságról*) „Az emberi élethez és az emberi méltósághoz való jog¹⁸ az ember születése előtt keletkezik,¹⁹ az ember teljes életpályájában jelen van, életkorával növekszik,²⁰ és az ember halála után is fennmarad a kegyeleti jogban.”²¹ A hagyományos jogelvek is az emberi méltóság alapjogi jellegét támasztják alá.²² Az emberi méltósághoz való jog elvileg abszolút, vagyis korlátozhatatlan.²³ Nem sérthető tehát meg az EB igénye az

emberi méltóság megsértése nélkül. Mivel emberi méltóság védelme létezik EB nélkül, de a két fogalom nem egyenlő, az azt jelenti, hogy az emberi méltóság védelme magában foglalja az EB igényét, mely azonban azt is jelenti, hogy létezik az emberi méltóság védelmén belüli, de az EB-n kívüli értelmezési lehetőség is.

Az emberi méltóság fogalmi összetevői között meg kell említenünk az ember társadalmi státuszát,²⁴ az ember Istenképűségét,²⁵ gondolkodás képességét,²⁶ szabad akaratát²⁷ és a morális lény önkötelezését²⁸ is. Megjegyezzük, hogy az előbbieken alapján az embernek labilis státusza esetében, önkötelezés, gondolkodás és szabad akarat hiányában az ember transzcendentális és a jog által biztosítandó²⁹ céljai (szabadság, igazság, béke) nyújtanak tiszteletet. A szolgálat nem jelenthet emberi méltóságról való lemondást, és önmegaláztatást sem, azonban mások részéről a megalázás veszélyt jelenthet az önbecsülésre, személyi integritásra.

(Tiszteletről) A tisztelet pozitív erőttől származik, mely minden vallásban és minden jogrendszerben a világrend felé mutat. A törvény szent,³⁰ a törvényes utat pedig tiszteletben kell tartani.³¹ Tisztelet létezhet EB tanúsítása nélkül,³² hiszen különböző korú embereket különbözőképpen tisztelünk, és e tisztelet nem feltétlenül irányul jogvédelemre, ezért létezhet emberi méltóság védelme nélkül is.³³ „A mindenki számára biztosított azonos tisztelet³⁴ nem azt jelenti, hogy mindenki azonos bánásmódban részesül, hanem azt, hogy minden személy tisztelete (méltósága) biztosított, és a jogérvényesítés pozitív tartalmú lehetőségének biztosít teret.”³⁵ Azonban sem emberi méltóság, sem EB nem létezik tisztelet nélkül, hiszen amennyiben nem tiszteljük a teremtett lényt, kiüresítjük mind az emberi méltóság, mind az emberek közötti egyenlőség tartalmát. Ez azt jelenti, hogy a tisztelet mind az emberi méltóságot, mind az egyenlő bánásmódot magában foglalja, tartalommal tölti meg. Tiszteletet lehet tanúsítani vagy azt nem megadni, azonban egy személynek a Szellem vagy a közösség irányában³⁶ tanúsított alázatos, nem pervazív jellegű szolgálata tiszteletet érdemel. A tisztviselő és más személyek is az állam iránti alázatos szolgálatuk³⁷ által kiérdemlik a tiszteletet. Egyes szerzők állítják, hogy az „egyenlő bánásmód megítélése az esetek túlnyomó többségében ideológiai hozzáállás kérdése.”³⁸ Megjegyezzük azonban, hogy különbség van az EB gyakorlata és annak megítélése között, valamint azt is, hogy gondolkodó ember nem létezik ideológiai hozzáállás nélkül, és azt is, hogy a véleményváltoztatás bár emberi jog, gyakori váltogatása nem pozitív forrásból származik, ezért nem lehet pozitív.

(A tisztességes bánásmódnak része az egyenlő bánásmód) Tisztességes bánásmód nem létezik tisztelet nélkül, mely inherens tartalma az emberi méltóságnak és az egyenlő bánásmódnak. Azonban triviális, hogy a bánásmód bővebb, mint tisztelettanúsítás, ezért nyilvánvaló, hogy az nem EB-ot – vagyis más bánásmódokat – is tartalmaz. E bánásmódok egyenlőtlenségükben is célozhatnak tiszteletteljes bánásmódot. A tiszteletteljes bánásmódnak része az EB, tehát a jogi értelmezésből a tiszteletteljes bánásmód nem hagyható ki. „A tisztességes bánásmód nem egyszerűen egyenlő bánásmód, hanem annak fokozottabb formája, mikor a tisztviselő különösen a fogyatékkal élők érdekében erőfeszítéseket tesz a könnyebben elérhető társadalmi szolgáltatások, egyenlő esélyű hozzáféréseinek biztosítása során.”³⁹ Emiatt és az említettek miatt is, szükséges az EB mögé érteni a tisztességes bánásmódot, de legalábbis az segítségül hívható, ha az EB az értelmezés csapdájába kerül. A tisztességes bánásmód szokásromboló, mert elszakad – ha el kell szakadnia – a bevett szokásoktól, a helytelennek ítélt magatartásoktól. A tisztességes bánásmód nemzetközi együttműködésen, jogi

előírason, etikai kötelezettségen, erkölcsi parancson nyugszik.⁴⁰ Véleményünk szerint a tisztességes bánásmód nem emelhető ki annak természetes közegéből: a kötelezettség, jog, erkölcsi parancs és együttműködés négyeséből⁴¹ (lásd a tanulmány elején e szendvicsszerkezetet is). Megjegyezzük, hogy a tisztességes bánásmód – erkölcsi töltöttsége,⁴² annak proaktív jellege miatt is – több mint EB.

(A tisztességes és az egyenlő bánásmód elhatárolhatóságáról) A hátrányos megkülönböztetés tilalma alapján „a jognak mindenkit egyenlő méltóságú személyként kell kezelnie, azonos tisztelettel és körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell a jogosultságok és a kedvezmények elosztásának szempontjait meghatározni.”⁴³ Magyarország területén jogszerűen tartózkodó „természetes személyekkel, ezek csoportjaival, valamint a jogi személyekkel és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetekkel szemben azonos tisztelettel és körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell eljárni.”⁴⁴ „A természetes személyek és más jogalanyok tiszteletben tartására és tisztességes eljáráshoz való jogának védelmére kellő figyelmet kell fordítani.”⁴⁵

Ennek ellenére, a tisztességes és az egyenlő bánásmód ha szóba kerül, jelentősen megosztja a társadalmat. Egyesek létüket is kétségbe vonják, különösen az utóbbjét – mikor a szélhez hasonlítják –, mert sohasem láthatók, legfeljebb hatásuk érezhető. Am nemcsak a létét vonják kétségbe azok, akik a tisztességes és az egyenlő bánásmód tettekben való megnyilvánulásait hiányolják, hanem a teoretikusok is különösen öntötték formába azokat, mikor a magyar nyelv szabályaival ellentétesen az EB fogalma alá sorolták azokat a cselekményeket is, melyeknek csak célja az EB, de tartalmukban és procedurálisan különböznek attól.⁴⁶

Érthető azonban egyik oldalról az EB-nek a tisztességes bánásmódtól való megkülönböztetése nemcsak azért, mert a tisztességes bánásmód nem jogi, hanem erkölcsi kategória,⁴⁷ de azért is, mert a tisztességes bánásmód magában foglalja nem csupán az eljárás helyességét, hanem az eljáró személy helyes eljárását is. Tehát az EB nem idegen az ott és akkor a társadalom által elfogadott tisztesség tartalmától.⁴⁸ Másik oldalról ez azt jelenti, hogy elvileg nem vonható kétségbe az EB-t tanúsító tisztessége, ha a jogalkalmazó teljesíti a vele szemben támasztott többirányú aktuális jogi követelményeket. Mégis, bizonyos idő elteltével a „jog erkölcsé”, az EB megfakul a tisztesség-érzet szemében.

(Tisztességérzetről) Előljáróban szögezzük le, hogy az emocionalitás világa nem társadalom-érzet, nem érzel egyenlő bánásmódot, a tisztességérzet sokkal inkább jelent tisztességes hozzáállást, mert az érzések individuálisak, autonómok, tartomány-specifikusak, univerzálisak és veleszületettek.⁴⁹ Fontos az EB kapcsán kitérnünk az érzésekre is, hiszen azokat nem lehet elválasztani az ember valójától. Fontos, hogy a helyes érzet kiváltja mind az egyenlő, mind a tisztességes bánásmódot. A tisztesség alakváltó pozitív érzet, mely az emberi mivoltban rejtőzik. Jelen volt, és jelen van az ellenség tiszteletében, amely nem csak az ellenfelet emeli. Jelen van az idegen tiszteletében is, melyet a vendéglátó emel. Jelen van minden tisztelőben, mely a tisztelőt tiszteli. A tisztesség egy általános érzet, mely nem kötődik egyetlen eljáráshoz sem. A tisztességérzet talán több érzet is egy időben, a kíváncsiságé, a felülemelkedettségé, azok betörése a rációba, a joggyakorló jogérzete, mely a szívébe van írva,⁵⁰ s a nemes szív igazságra vágyásának szüntelen hagyatéka. Könyörület a segítségkérő irányában. Nemes hit érzete az, mely hisz az emberi nagyságban. S a remény érzete, hogy van igazság, béke, megbocsátás.

Az együttérző is tudomást vesz arról, nevesíttetlenül körvonalazza azt, vagy csak érzi, hogy a bántó bánásmód negatív, helytelen, méltatlan. A tisztességes bánásmód érzete frekvencián fordul elő az ember egyik lényeges magatartásában, alkotó, társas tevékenységében, melynek bizonyos része az emberi munkavégzéssel kapcsolatos. Megjegyezzük, hogy fontos a tisztességérzet, azonban a jogérzet is „minden emberrel együtt születik, s csak a jogok tisztelete képes fenntartani a társadalmat.”⁵¹ S még egy érv az EB tisztességérzete mellett: a tisztességtelenség adott esetben büntudatot kelthet, mely lehet preventív a megfelelő viselkedés kialakításában, hogy legközelebb helyesen járjunk el. Megfigyelésünk egy paradoxonra világít rá. A tisztességtelenség következtében keletkező büntudat megfelelő attitűdre sarkall egy következő esetben. A tisztesség – amennyiben már jelen van – nem sarkall az attitűd helyes irányba történő megváltoztatására.

(A tisztesség, hit és egyenlő bánásmód elhatárolhatatlanságáról) A tisztesség, a hit és az egyenlő bánásmód fogalmak eltérő tartalommal az emberi méltóság irányába mutatnak. Az egyenlő bánásmódban az evidencialista és a bizonyítékon túl való hit különböző értelmezésekhez vezetnek. A tényekkel szemben megemlítenő, hogy az egyenlő bánásmódban való hit csak elősegítheti annak létrejövetelét, míg az azzal szembeni szkeptikus magatartás gátolhatja is az ilyen bánásmód kialakítását. Ezt nevezhetjük az intuitív módon történő EB-tanúsításnak is.⁵² A jog a széles körű megfontolásokat saját medrébe tereli, szűkítve a lehetőségek tartalmát, objektumai mögé bújva, miközben folyamatosan önmeghatározásra szorul. Így tekintve az egyenlő bánásmód – mint a jog szüleménye – is folyamatos korrekcióra szorul érdekkötöttsége gúzsában. Csak akkor lesz az egyenlő bánásmód tisztességes bánásmód, ha a „valóság” tengelyen az eltéréseket értelmezzük. Mivel az egyes személyek értelmezése eltérő, csak az értékektől való relatív elmozdulás határozható meg konkrétan.

(Jog, állam, együttműködés) Igaz lehet, miszerint „a szabályalkotás természetes velejárója, hogy a polgárok egy részét előnyösebben, másik részüket hátrányosan érinti.”⁵³ A jogszabályok, bírói döntések politikai, filozófiai és jogelméleti diskurzusokat tükröznek.⁵⁴ A jog valóban előbb létezett, mint az állam, hiszen előbb kötődött személyhez, mint közhatalom alatt álló területen élő személyek társulásának elismeréséhez.⁵⁵ A jognak a következő kritériumoknak⁵⁶ kell megfelelnie: következetes, feltételeik szerint végrehajtható, általános az alkalmazásban, érthető, lehetséges magatartás előírására irányul, alkalmazásban előre mutató, időben stabil és nyilvánosan bejelentett. Amennyiben egy is hiányzik a felsorolásból, az nem nevezhető jognak.⁵⁷

Vitatható ugyanakkor a közjog tartalma, amennyiben az állam beavatkozása a magánjogba túlzott mértékű. A személy joga egyrészt – egyedi teremtettsége következtében – teoretikusan kizárja a diszkriminációt, de a praktikum, a gyakorlat képtelen arra, mert a bánásmód aktív vagy passzív személyes érdekekhez kötött.⁵⁸

Egyrészt megjegyezhetjük, hogy bár a diszkrimináció tiltott, az napjainkban is árnyékként kísérheti az egyes munkavállaló generációk jellemzését.⁵⁹ Másrészt, a társadalom jogcsoportokra vonatkozó szabályai értelemszerűen nem individualizáltak. Harmadrészt, a különböző társadalmi érdekek is egyenlőtlenül támasztják alá a személyek jogvédelmét, más szóval a közjog által vezérelt állam a magánjogi jogviszonyokba éppen a személy kötelező jogvédelmének biztosítása folytán szüntelen beavatkozni köteles.⁶⁰

(Állam) A köz és a magánjog gyakran ellentétes érdekei a gazdasági és szociális változások következtében szüntelen szabályozásváltoztatást követelnek meg az államtól. A szüntelen szabályozásváltoztatásnak azonban meg kell felelnie az egyenlő tisztelet

elvének.⁶¹ Az EB szemszögéből a magán munkajog és a közjog aszimmetrikus működési terület, nemcsak azért, mert a közjog a közjó érdekében erősebben kötődik az EB érvényesítéséhez,⁶² mint a magán munkajog, hanem azért is, mert a közjog által a közérdek felette állhat a magán érdeknek, hiszen közjogi beavatkozás szükséges a magánjogba, éppen a köz érdekében.⁶³ Az EB érvényesítése alól ugyanis kivételt képez a közrend, közbiztonság, közegészség, közerkölcs, de a magánélet védelme és a kiskorú védelme érdekében hozott szabályok is. Az EB-nek az említettek miatt erkölcsös bánásmódnak kell lennie.⁶⁴ Az erkölcstelen bánásmód ugyanis sérti valaki vagy valakik vele született jogait, ezért előbb-utóbb megkívánják az állam joga általi beavatkozását a társadalmi viszonyokba.⁶⁵ Az állam léte és prosperálása ezért feltételezi az államalkotó személyek államérdeknek megfelelő, helyes együttműködését is.

(Együttműködés) Az állam a magánfelek részéről gyakran ügyintézés, hivatal, sorban állás, fizetési kötelezettség, idővesztés, kötelező, megfogalmazott és megfogalmazatlan nyomasztó hatalom. Valami, ami nincs és nem is lesz soha az uralmuk alatt.⁶⁶ Az absztrakt állam létét és annak jóságát azonban különösen a biztonság és bizalom a kormányzatban, a közösségi jólét, a pénzügyi stabilitás, a gazdasági versenyképesség, fenntarthatóság, demokrácia, valamint a hatékony közigazgatás is bizonyítja. Az állam tehát szükségszerűen jó, bár azt egyesek mindig kétségbe is vonják.⁶⁷ Megállapíthatjuk, hogy a helyes államimázst végül azok igyekeznek lerontani, akik nyilvánvalóan nem a közjót szolgálják. A sokszínűség olyan társadalmi érték, mely a társadalom széles egyetértésén nyugszik. A társadalom „színessége” nem csak bőrszínre, rasszra, nemre, egészségére értendő. Nemcsak tényre, hanem a tények megítélőjére is vonatkozik. Alapvető különbség van tehát a különböző tulajdonságok és azok megítélése között, például a szervi fogyatékosságon alapuló hátrányos megkülönböztetés és a faji diszkrimináció között. Míg előbbi főként technológiai fejlesztésekkel kezelhető, utóbbihoz csupán az emberek gondolkodásának megváltoztatására van szükség. A társadalmi együttműködés több mint passzív lehetőség. Teremtés. Az államnak aktív szerepvállalása szükséges a hátrányos helyzetűnek ítélt személyek érdekében.

E személyek a társadalomban különböző szerepeket öltenek magukra. A munkaadó és a munkavállaló, illetve szervezeteik közösségi célok következtében együttműködésre kötelezettek,⁶⁸ akkor is, ha a munkáltató az állam. Az állam a jog egyik lényeges forrása, de munkáltatóként annak egyben alá is vetett. Együttműködés tehát az egyes személyek, az állam tisztviselője és az ügyfél között is értelmezhető, különösen a jogos igény érvényesíthetőségének tekintetében.⁶⁹

(Megfelelő attitűd) A jogvédelem egyik alappillére, hogy tudatosítsuk a társadalom tagjaiban, mi az, amit megtehetnek, és mi az, ami tiltott. Ez egyben a preventív magatartás feltétele is, mind munkáltatói, mind munkavállalói oldalon. A munkáltató számára jellemzően nem egyenértékűek a munkavállalók – akkor sem, ha az állam a munkáltató –, azokat érték-készletük, személyiségük alapján megítéli, tehát igyekszik őket differenciáltan, nem „egyenlően” alkalmazni.⁷⁰ Úgy is kifejezhetnénk, hogy „az egyenlő megítélés követelménye a munkajogi jogviszonyoknak is az egyik központi problematikája, ugyanis az egyes emberek meghatározott osztályozási szempontok alapján bizonyos csoportokba sorolhatók, és egyáltalán nem biztos, hogy jogügyleti kapcsolataikban kellő előnyre tehetnek szert vagy akár megközelítőleg is azonos feltételekkel vehetnek részt.”⁷¹ Helyt kell adnunk azoknak a véleményeknek is, melyek szerint az egyenlő bánásmód korlátozottan vagy egyáltalán nem tisztességesen létezik⁷² a munkaviszonyban.

Az egyes munkavállalók számára sem egyenértékűek a munkáltatók, azonban különösen képzettségük, lakhelyük, családi viszonyaik, egészségi állapotuk és a munkahelyek relatív hiánya számukra kényszerpályát jelenthet. A kényszer pedig kizárhatja a kreatív és gyümölcsöző munkügyi kapcsolatokat, mely nemcsak az EB-nek, hanem a hatékony munkavégzésnek is feltétele.

(Konklúzió) Tekintve, hogy a társadalom tudása mélyebb és szélesebb is, mint a jogalkotó tudása, ezenkívül pedig a társadalom szenvedni el a jogalkotás hibáit, továbbá joga ősbib, mint a jogalkotóé, szükség van, szükség lehet az EB jogi értelmezésének korrekciójára. A jogi diskurzusokban ezért az előzők miatt az EB fogalma mögé kell értenünk a tisztességes bánásmódot is. Mi több, az EB kudarca esetén – más lehetőség hiányában – a tisztességes bánásmód felé kell fordulnunk. Legmarkánsabb különbség a kifogásolható cselekmény előtt fedezhető fel a munkaadói és a jogalkalmazói attitűdben. Előkérdéseket kell feltennünk: Tisztességesen akarunk-e eljárni? Van-e lehetőség tisztességes eljárásra?

Csak ezt követően vehetjük figyelembe az eljárás jogi megtámadhatóságának kérdésköreit, mely szintén szükséges eleme a megfelelő eljárásnak, hiszen jóhiszeműnek kell lennünk,⁷³ de nem lehetünk naivak, hiszen mindig lehetnek olyan haszonélvezői az eljárásnak, akiket nem pozitív hozzáállás és együttműködés jellemez.

Fel kell tennünk a kérdést: Sérelmet szenvedhetnek-e a tisztesség ideológiája ellenére a társadalom gyengébb tagjai? Sérülhet a tiszteletteljes eljárás téves ideológiák, az anyagi és eljárási szabályok elégtelensége és megfelelő attitűd, de ellenérdekek széles köre következtében is?

Megállapíthatjuk, hogy a helyes tiszteletteljes attitűdnek meg kell előznie a jogalkalmazást, mert úgy hisszük, hogy az élőlény keletkezése is megelőzte szaporító képzetének kialakulását. Amennyiben az EB kazuisztikus jogi szabályozását kívánjuk követni a tisztesség kerete nélkül, elveszíthetjük az eljárás helyességébe vetett hitünket, különösen előírás hiányában. Elveszíthetjük akkor is, ha valamely bíróság megváltoztatja döntését a *clausula rebus sic stantibus* következtében.⁷⁴ Elveszíthetjük a tisztességes eljárásba vetett hitünket akkor is, ha nem ismerjük a szabályozás kereteit, de akkor is, ha ismerjük, ám azt nem tartjuk, tarthatjuk be, és az ügy nem kerül bíróságok elé, hiszen hány százaléka kerül a jogsértő cselekményeknek bíróságok elé. Amennyiben olyan megállapításokra hagyatkozunk, melyek az igazságra vonatkozólag azt hirdetik, hogy az attól függ, kinek az igazsága, tévedünk, hiszen az kétségsbe vonja az abszolút igazság létét, mely nem lehet emberellenes. Nem vallhatjuk azt sem, hogy az EB ideológiától függő, mert az csak korlátozottan érvényes, hiszen nem fogadhatunk el embertelen ideológiákat.⁷⁵ Szintén tévedünk, ha az EB kapcsán csak érdekekről beszélünk, hiszen az ember bizonyíthatóan test, lélek és szellem, anyagi és anyagiatlan, de előbbi végső soron nem előzheti meg az utóbbit, hiszen azzal elveszne az emberi méltóság megőrzésének esélye. Különösen hátráltatja a tisztességes bánásmódot, ha érvényesítése instrumentális feltételekbe ütközik. Frusztráló lehet az is, ha tisztességesen akarunk eljárni, tudatában is vagyunk a jogi lehetőségeknek, de az intézkedéshez szükséges anyagiak nem állnak rendelkezésre, vagy rendelkezésre állnak, de mást diktál az egyéni vagy kisebb-nagyobb közösségi érdek.

Megjegyezzük még, hogy a munkáltató személye szinte mindig különbözik a munkajogi tanácsadó személyétől, ezért az egyenlő bánásmód közvetetten érvényesül a munkáltatói döntésekben. Vizsgálódásainkat e területen azért folytattuk le, mert nem elégedhetünk meg az EB eseteiben azzal, hogy következtetéseink 97 százalékban helyesek.

IRODALOM

- Arisztotelész: *Politika*. Fordította: Szabó Miklós. Politikai gondolkodók sorozat. Budapest, 1969, Gondolat Kiadó.
- Biblia. *Mózes ötödik könyve*.
- Botos Viktor: *A bírói jogértelmezés útjai a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában* <https://jesz.ajk.elte.hu/botos3.html> Letöltés: 2022. szeptember 12.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang: *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie. Antike und Mittelalter*. Tübingen, 2006, Mohr Siebeck.
- Congregazione Per Il Clero Il Presbitero, Maestro Della Parola, Ministro Dei Sacramenti E Guida Della Comunità In Vista Del Terzo Millennio Cristiano. Budapest, 1999, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Egyed István: *A mi alkotmányunk*. A Magyar Szemle Társaság 1943-as kiadásának reprintje, Államtudományi Klasszikusok sorozat, Budapest, 2016, Dialóg Campus Kiadó.
- Fried, Charles: *Contract as Promise. A Theory of Contractual Obligation*. Second Ed. Oxford, 2015, Oxford University Press.
- Jakab, András – Takács, Péter – Tattham, Allan F. (ed.): *The Transformation of the Hungarian Legal Order. 1985–2005. Transition to the Rule of Law and Accession to the European Union*. AlpHen aan den Rijn, 2007, Wolters Kluwer.
- Jakab Nóra – Mélypataki Gábor – Solymosi-Szekeres Bernadett – Berényi Laura: A generációk közötti együttműködés elősegítése a kiskereskedelmi munkahelyeken. *Miskolci Jogi Szemle*, 16. évfolyam. 2021. 4. sz.
- Jakob, Raimund – Usteri, Martin – Weimar, Robert: *Recht & Psychologie: Gelebtes Recht als Objekt qualitativer und quantitativer Betrachtung*. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien, 2006, Peter Lang Verlag.
- Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor, Budapest, 1991, Gondolat Kiadó.
- Kiss György: *Az egyenlő bánásmód szabályozásáról* (tanulmánykötet) 2021. február.
- Kovács Kriszta: *Az egyenlőség felé. A hátrányos megkülönböztetés tilalma és a támogató intézkedések*. Paris, 2012, L' Harmattan.
- Makkos Nándor: Emberi méltóság a közszolgálatban. *Valóság*, 61. évf. 2018. 7. sz. 39–48. o.
- Makkos Nándor: Az egyenlő bánásmód kvintesszenciája. *Jegyző és Közigazgatás*, 22. évf. 2020. 5. sz. (1589–3383). 17–21. o.
- Makkos Nándor: Esélyteremtés, egyenlő bánásmód, jólét. *Jegyző és Közigazgatás*, 22. évf. 2020. 4. sz. (1589–3383). 18–23. o.
- Makkos Nándor: *Egyenlő bánásmód a közszolgálatban*. PhD-értekezés, Budapest, 2021, NKE.
- Nagy Károly: Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*. Tomus XIV. Fasciculus 6. Szeged, 1967.
- NKE KTI – Kutatásmódszertani és Mérésügyi Iroda: *Jó Állam Jelentés 2019*.
- Orvos Levente: *A lélek halhatatlansága valamint a test eredeti és végső épségének alapvető szempontjai Aquinói Szent Tamásnál – A tamási értelmezés aktualitása a mai teológiában*. Doktori disszertáció, Budapest, 2015, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar.
- Pico della Mirandola, Giovanni: *Oratio de hominis dignitate*, 1486. https://ijoten.hu/zocikk/az-emberi-meltosaghoz-valo-jog#_ftn2.
- Récsi Emil: *Magyarország közjoga, a mint 1848-ig s 1848-ban fenállott*. Buda-pest, 1861, kiadta Pfeifer Ferdinánd.
- Rinard, Susanna: *Equal Treatment for Belief*. Harvard University, 2019, pdf.
- Waldstein, Wolfgang: *A szívébe írva. A természetjog mint az emberi társadalom alapja*. Budapest, 2012, SZIT.
- Zakariás Kinga: *Az emberi méltósághoz való alapjog. Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírói gyakorlat tükrében*. Budapest, 2019, Pázmány Press.
1871. évi VIII. törvénycikk a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről.
1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.
1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.
1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.
2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.
2011. évi CXI. törvény az alapvető jogok biztosáról.
2011. évi CCIX. törvény a víziközmű-szolgáltatásról.
2007. évi LXXXVI. törvény a villamos energiáról.

2008. évi XL. törvény a földgázellátásról.
 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról.
 2015. évi CXLIII. törvény a közbeszerzésekről.
 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.
 64/1993. (XII. 22.) AB határozat.
 62/2009. (VI. 16.) AB határozat.
 8/2014. (III. 20.) AB határozat.
 EDF (Services) Limited v. Romania 2009 (ICSID Case No. ARB/05/13).
 Ireland v. The United Kingdom, Judgment of 18 January 1978.
 Kfv. II.37.797/2014/6.

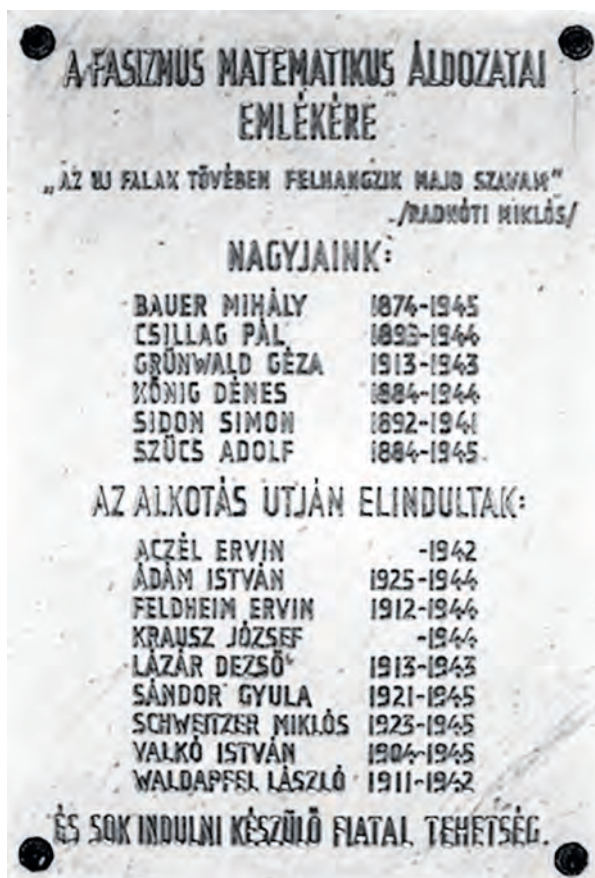
JEGYZETEK

- 1 Fried, Charles: *Contract as Promise. A Theory of Contractual Obligation*. Second Ed. Oxford, 2015, Oxford University Press, 17. o.
- 2 Rinard, Susanna: *Equal Treatment for Belief*. Harvard University, 2019, pdf, 4. o. Letöltés: 2022. október 27.
- 3 Bővebben lásd a Munka törvénykönyve [Mt.] és más hivatásrendi törvényekben, különösen a pályáztatás, felvétel, munka-ellenzolgáltatás, munkaviszony megszüntetésének terén.
- 4 Rinard 2019
- 5 William, James (1896) [1979]: *The Will to Believe*. (ed. Burkhardt, Frederick) Cambridge, MA, Harvard University Press; 291–341. o.
- 6 Clifford, William Kingdon (1947) [1999]: *The Ethics of Belief and Other Essays*. Prometheus Books. Ch. X.
- 7 Makkos Nándor: Egyenlő bánásmód a közszolgáltatásban. PhD-értekezés. Budapest, 2021, NKE, 156., 185., 196., és 204. o.
- 8 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról [Flt.] 2. § (1) bek., 7. § (5) bek. 57B § 4. (bek) f) 3. pont.
- 9 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről [Eütv.] 1 § (b) pont, 2. § (2) bek., 7. § (1) bek., 36. § (1) bek.
- 10 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról, [V.] 2. § (1) bek. c) pont, 147/§. ill. 77. pont.
- 11 2011. évi CX. törvény a köznevelésről [Köznev. tv.] 1. § (2) bek.
- 12 2011. évi CCIX. törvény a víziközmű-szolgáltatásról, 2. § 30. pont, 58/A, 58/D §., 61/A §, 74 § (1) bek. 21. pont. ill. 2007. évi LXXXVI. törvény a villamos energiáról [VET] 3. § 19. pont. 64. §. 170. § (1) bek. 45. pont. 2008. évi XL. törvény a földgázellátásról, 3. § 22. és 68. pont, 65. §. 125. § (1b) bek. 132. § 26. pont.
- 13 2015. évi CXLIII. törvény a közbeszerzésekről [Kbt. (új)]. 2. § (2) bek. 28. §. (4) bek., 33. § (2) bek., 4/B § (1) bek., 54. § (3) bek., 56. § (5) bek., 61. § (3) bek., 88. § (6) bek., 93. § (3) bek., 94. § (6) bek., 137. § (1) bek. c) pont. 158. § (1) bek. 177. § (2) bek. (b-c) pontok.
- 14 Elgondolkodtató, hogy a magyar alapjogi biztosról szóló törvényben sem az erkölcs, sem a méltányosság, sem a tisztesség kifejezést nem találjuk.
- 15 Bővebben lásd: Botos Viktor: *A bírói jogértelmezés útjai a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában*. <https://jesz.ajk.elte.hu/botos3.html> Letöltés: 2022. szeptember 12.
- 16 *Biblia. Mózes ötödik könyve*. 33. fejezet.
- 17 8/2014. (III. 20.) AB határozat. (111).
- 18 Alaptörvény. II. cikk.
- 19 Hiszen pl. már a gyermek fogantatása pillanata előtt rendelkeznek a szülők a joggal, hogy gyermekük lehessen. Alaptörvény. L. cikk. (2). bek.
- 20 A büntetőjogban „Súlyosító körülmény, ha a sértett védtelen, idős, beteg...”
- 21 Makkos Nándor: Emberi méltóság a közszolgáltatásban. *Valóság*, 61. évf. (2018) 7. sz. 43. o.
- 22 Zakariás Kinga: *Az emberi méltósághoz való alapjog. Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírói gyakorlat tükrében*. 2019, Budapest, Pázmány Press, 38. o.
- 23 Azért állíthatjuk, hogy „elvilég”, mert az ember méltósága nem de jure, hanem de facto korlátozott. Ennek a korlátozásnak ugyanis gyakoribb gátja a másik ember belső korlátja, mint a jogszabály. Ezenkívül az emberi méltóság önkorlátozott is lehet alázat tanúsításával.
- 24 https://joten.hu/szocikk/az-emberi-meltsaghozvalo-jog#_ftn2
- 25 Orvos Levente: *A lélek halhatatlansága, valamint a test eredeti és végső épségének alapvető szempontjai Aquinói Szent Tamáshál – A tamási értelmezés aktualizása a mai teológiában. Doktori disszertáció*. Budapest, 2015, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar, 142–143. o.
- 26 Böckenförde, Ernst-Wolfgang: *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie. Antike und Mittelalter*. Tübingen, 2006, Mohr Siebeck, 174. o.
- 27 Pico della Mirandola, Giovanni: *Oratio de hominis dignitate*, 1486.
- 28 Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája*.

- Az erkölcsök metafizikája. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1991, Gondolat Kiadó, 62. o.
- 29 Ireland v. The United Kingdom, Judgement of 18 January 1978.
- 30 Récsi Emil: *Magyarország közjoga, a mint 1848-ig s 1848-ban fenállott*. Buda-pest, 1861, Kiadta Pfeifer Ferdinánd, 456. o.
- 31 Makkos: *Egyenlő bánásmód...* 143 o.
- 32 Tisztelhetünk valakit anélkül, hogy magunkkal egyenlőnek tekintenénk.
- 33 Ti. védelmet valami megadásának hiányában tanúsíthatunk, ha valami meg van adva, azt nem kell védeni.
- 34 Ebktv. 1. §.
- 35 Makkos: *Egyenlő bánásmód...* 169. o.
- 36 *Congregazione Per Il Clero Il Presbitero, Maestro Della Parola, Ministro Dei Sacramenti E Guida Della Comunità In Vista Del Terzo Millennio Cristiano*. Budapest, 1999, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója; ill. 1871. évi VIII. törvénycikk 20. § (b) bek.
- 37 Az alázatos szolgálat semmi esetre sem a mások általi megalázottságot, sokkal inkább a szervezet általi ítélet percepcióját jelenti, az adott személy részéről.
- 38 Kiss György: *Az egyenlő bánásmód szabályozásáról* (tanulmánykötet), 2021. február, 105–121. o.
- 39 Makkos: *Egyenlő bánásmód...* 204. o.
- 40 Bővebben lásd Makkos: *Egyenlő bánásmód...*
- 41 Uo. Makkos.
- 42 Itt megkülönböztethetjük az erkölcs naturalista és kontraktualista felfogását. Utóbbi egymás érdekeinek kölcsönös figyelembevételét jelenti. Előbbi a Szellem igazságához kötött.
- 43 Kiss Barnabás (szerk): *Az egyenlő bánásmód követelménye az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVII. Fasciculus 12. 4. o.; 9/1990. (IV. 25.) AB határozat, IV. pont.
- 44 Ebktv. 1. §.
- 45 Makkos: *Egyenlő bánásmód...* 154. o.
- 46 Ebktv. 11. §.
- 47 Bővebben lásd Raz, Joseph: *Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics*. New York, 1994. Clarendon Press, 380 o.
- 48 Fried: *Contract as...* 75. o.
- 49 Bővebben lásd Baumard, Nicolas: *The origins of Fairness: How Evolution Explains Our Moral Nature (Foundations of Human Interaction)*, Oxford, 2016, Oxford University Press.
- 50 Waldstein, Wolfgang: *A szívébe írva. A természet-jog mint az emberi társadalom alapja*. Budapest, 2012, SZIT.
- 51 Egyed István: *A mi alkotmányunk*. A Magyar Szemle Társaság 1943-as kiadásának reprintje, Államtudományi Klasszikusok sorozat, Budapest, 2016, Dialóg Campus Kiadó, IV.
- 52 Rinard: *Equal Treatment...* 15. o.
- 53 Kovács Kriszta: *Az egyenlőség felé. A hátrányos megkülönböztetés tilalma és a támogató intézkedések*. Paris, 2012, L' Harmattan, 189. o.
- 54 Uo. Bevezetés.
- 55 Arisztotelész: *Politika*. Vö. Nagy Károly: *Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica. Tomus XIV. Fasciculus 6. Szeged, 1967. 12–18. o.
- 56 Fuller, Lon L.: *The Morality of Law*. (Rev. ed.) 1964, Yale University Press, 39. o.
- 57 Hannikainen, Ivar. R. – Flanagan, Brian – Prochownik, Karolina: *The Natural Law Thesis Under Empirical Scrutiny*. pdf. Letöltés: 2022. november 3.
- 58 Bővebben lásd: EDF (Services) Limited and Romania 2009 (ICSID Case No. ARB/05/13).
- 59 Jakab Nóra – Mélypataki Gábor – Solymosi-Szekeres Bernadett – Berényi Laura: A generációk közötti együttműködés elősegítése a kiskereskedelmi munkahelyeken. *Miskolci Jogi Szemle*, 16. évfolyam. 2021. 4. sz. 68. o.
- 60 Bővebben lásd: 64/1993. (XII. 22.) AB határozat.
- 61 Kovács: *Az egyenlőség felé...* 30. o.
- 62 Bővebben lásd: ICESC Article I. (1976. évi 9. törvényerejű rendelet).
- 63 2011. évi CXI. törvény [Ob tv.] 2. § (5) bek.
- 64 Bővebben lásd: Jakob, Raimund – Usteri, Martin – Weimar, Robert: *Recht & Psychologie: Gelebtes Recht als Objekt qualitativer und quantitativer Betrachtung*. Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien, 2006, Peter Lang Verlag, 57–58. o.
- 65 Makkos Nándor: *Az egyenlő bánásmód kvintessenciája. Jegyző és Közigazgatás*, 22. évf. 2020. 5. sz. (1589–3383). 17–21. o.
- 66 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- 67 NKE KTI – Kutatásmódszertani és Mérésügyi Iroda: *Jó Állam Jelentés 2019*. 8. o.
- 68 Alaptörvény XVII. cikk.
- 69 Kfv. II.37.797/2014/6.
- 70 A minőségi csere valamilyen szempontból képzetlenebb munkavállaló foglalkoztatását jelenti.
- 71 Kiss: *Az egyenlő...* 105–121. o.
- 72 Jakab, András – Takács, Péter – Tattham, Allan F. (ed.): *The Transformation of the Hungarian Legal Order: 1985–2005. Transition to the Rule of Law and Accession to the European Union*. AlpHen aan den Rijn, 2007, Wolters Kluwer. Preface to the European Union.
- 73 „Le contrat de travail est exécuté de bonne foi.”
- 74 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.
- 75 62/2009. (VI. 16.) AB határozat.

Az alkotás útján elindult Schweitzer Miklós

A Magyar Tudományos Akadémia Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézetének előcsarnokában látható egy emléktábla a „fasizmus matematikai áldozatainak emlékére”. A táblát a munkaszolgálatot is megjárt Turán Pál avatta fel. Az emléktáblán két névsor olvasható. A „Nagyjaink” listán a már befutott matematikusok szerepelnek. Az „alkotás útján elindultak” listán pedig a még csak ígéretként számon tartott fiatalok neve sorakozik. A harmadikon nem létezik névsor, és azokra utal, akik még az ígéretig sem jutottak (Hargittai B. – Hargittai I. 2016). Az alkotás útján elindultak közé tartozott *Schweitzer Miklós* (1923–1945) is. Schweitzer 100 évvel ezelőtt született Budapesten. Ígéretes matematikai pályáját derékba törte a második világháború és az azt megelőző antiszemita gondolkodás és cselekedet.

A fasizmus matematikus áldozatainak emlékére

Forrás: Hargittai István, 2013

(*A két világháború közötti történelem*) Az első világháború (1914–1918) és az azt követő békeszerződések nyitott kérdéseket hagytak hátra a vesztes országokban, de egy csalódott győztes országban (Olaszország) is. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia az alkotó országaira esett szét. A trianoni békeszerződés pedig Magyarország önbecsülésén ejtett mély sebeket.

A független Magyarország történetében a Kun Béla vezette kommunista Tanácsköztársaság mély politikai átrendeződést okozott. A rövid ideig tartó Tanácskormány bukása után a kormány számos tudóst elűldözött az országból a Tanácsköztársaságban való állítólagos részvételéért. Ilyen volt a későbbi Nobel-díjas Hevesy György vagy az Amerikai Egyesült Államok elnöke által Nemzeti Tudományos Éremmel kitüntetett Kármán Tódor.

Az 1920-ban kiadott antiszemita „*numerus clausus*” drasztikusan csökkentette a zsidó hallgatók számát az egyetemeken. Viszonylag kevés zsidó származású magyar állampolgár engedhette meg magának, hogy a továbbiakban külföldön folytassa tanulmányait, utóbbiak közé tartozott Neumann János, Teller Ede, Polányi Mihály vagy Wigner Jenő. Viszont sokan elestek a továbbtanulás lehetőségétől, mint látni fogjuk Schweitzer Miklós esetét is.

A Horthy-korszakban számos esetben akadémikus töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget. A tisztségük ellenére erőteljesen képviselték a diszkriminációs oktatáspolitikát. A keresztény származású Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán tudományos pályáját nagymértékben segítette Klebelsberg Kunó, de a zsidó származású magyarokat nem vette figyelembe (Hargittai I. 2023). Az 1924-es parlamenti felszólalásában Klebelsberg azt mondta, hogy „*Adjátok vissza nekünk a régi Nagy-Magyarországot, akkor majd hatályon kívül fogjuk tudni helyezni a numerus clausust*”. Közvetlenül a második világháború kitörése előtti nyáron Hóman Bálint egy titkos minisztériumi rendeletben intézkedett a numerus clausus középiskolai bevezetéséről (Hargittai I. 2023).

(*Élete*) Ilyen hazai környezetben született 1923. február 1-én Budapesten Schweitzer Miklós. Középiskolai tanulmányait a fővárosi Mátyás Király Gimnáziumban végezte. Az érettségi vizsgáját 1941-ben abszolválta, majd ugyanebben az évben az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat matematikai tanulmányversenyén második *bárá* Eötvös Loránd-díjat nyert.

A numerus clausus miatt nem vették fel az egyetemre, de ennek ellenére folytatta kutatásait az analízis terén. Önálló kutatásaiban meglepő eredményeket kapott az Abel-féle hatványsorttétel végtelen sorozataiban. Munkáját sajnálatosan nem tudta folytatni, mivel 1941-től kezdődően munkaszolgálatra hívták be. Schweitzer a IX/4. munkaszolgálatos század tagja volt. Budapesten a szovjet ostrom idején érte a gyilkos golyó 1945. január 28-án. Nem egész 22 évet élt. Matematikai cikkei és eredményei a végtelen sorozatokról csak a második világháború után jelentek meg Turán Pál, Fejér Lipót és Szegő Gábor gondozásában. A róla elnevezett *Schweitzer-egyenlőtlenséget* Cassels bizonyította be 1956-ban, a *Schweitzer-sejtést* pedig Atkinson 1961-ben.

Schweitzer Miklós emlékére a Bolyai János Matematikai Társulat az egyetemi hallgatók számára 1949-ben létrehozta a *Schweitzer Miklós Matematikai Emlékversenyt*.

(*Összegzés*) A Horthy-rendszer idején mély antiszemitizmus lengte be hazánkat. Az 1920-as évektől kezdődően a zsidók nem kaptak a képzettségüknek és a tehetségüknek megfelelő állást. Az 1930-as évek közepétől részük lett a nyílt antiszemitizmusban és a kegyetlen antiszemita törvények kirekesztő következményeiben. A numerus clausus

beárnyékolta a Magyarországon élő zsidók életét. Schweitzer Miklós ennek ellenére is képes volt jelentős felfedezéseket tenni, azonban a pusztító második világháború miatt az ő munkássága sem tudott kiteljesedni. Életének egy Matematikai Emlékverseny állít emléket. De vajon hány olyan zsidó és nem zsidó tehetség halt meg a háborúkban, akik sokra vihették volna? Ezt nem tudjuk, és nagy valószínűség szerint sosem fogjuk megtudni.

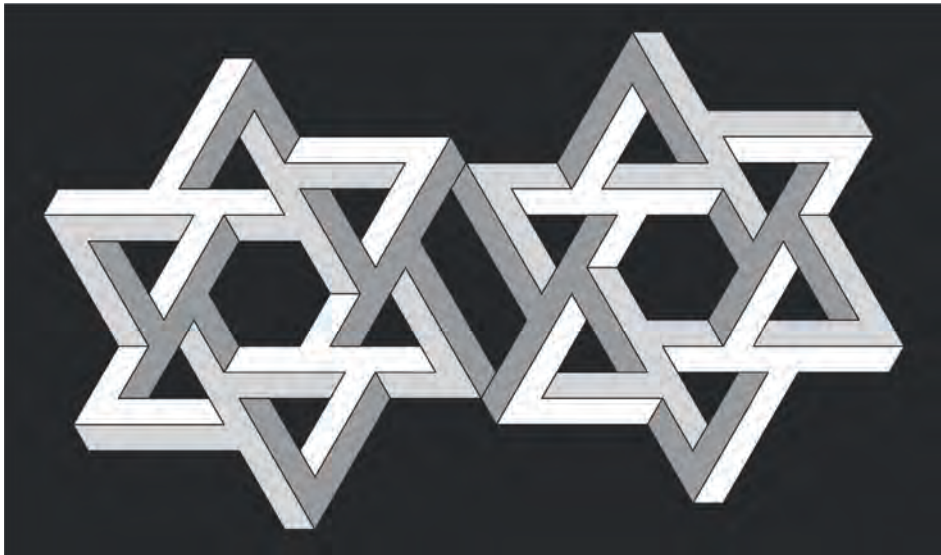
IRODALOM

Hargittai István – Hargittai Balázs: *A marslakók bölcsessége. Saját szavaikkal, megjegyzésekkel.* 2016, Budapest, Akadémiai Kiadó, 13–19. o.

Hargittai István: In statu nascendi. Hogy elkerülhessünk újabb történelemhamisítást. *Élet és Irodalom*, 2023. LXVII. évf. 7. szám. 6. o.

Hargittai István: Hetvenéves fehér folt. *Magyar Tudomány*, 2013, 147. évf. 9. sz. 1035–1045. o.

Turán Pál: Megemlékezés. *Matematikai Lapok*, 1949. I. évf. 1. sz. 3–15. o.

Család és Biblia: Szent család-elemzések Pszicho-teológiai összefüggések¹

Tanulmányomban a *család* fogalmát olyan paradigmaticus példának tekintem, amely általánosítható erővel mutatja korunk emberi életvilágának mikro-, mezo- és makroszférait átható *végzetes értékrelativitást és következményeit*: a család esetében a *hagyományos funkcióinak leépülését, elvesztését*.

Mi is tehát a család? Homályos rejtély? – kérdezhetnénk némi lírai bor(z)ongással. Más, kevésbé bor(z)ongós hangulati tónussal is rákérdezhetnénk a család mibenlétére. Vicces, jókedvű, afféle „happys” együttlét jellemzi a család életviszonyait? Lehetséges! Noha bizonyára rögtön jöhetne a kritikai kérdés/észrevétel: a család valamiféle „idill” lenne? Férj, feleség és a gyerek/ek harmonikus, boldog együttese és tartós együttléte valamiféle mesés kiegyensúlyozottságban, holtomiglan-holtodiglan? Nyilvánvalóan nem (igen?).

A hétköznapi gyűrődések, a kisebb-nagyobb konfliktusok, de persze a heves indulatok, a családok szétrobbanásához vezető, feloldhatatlannak tűnő és/vagy valóságosan is mindent fölemésztő traumák életvilága is (lehet) a család.

A család mindeközben valami meghökkentő stabilitással is rendelkező emberi együttélési forma: *szeretetszalád* (is lehet). Úgy tűnik, hogy különböző változatokban, de az emberi történelem egyik legállandóbb intézménye is. Értékeket stabilizál/hat – és porlaszt/hat. Pozitív és negatív érzelmek forrása, tárháza, őrzője és kibocsájtója. Szocializációs és identitásalakító élet- és értékvilág, női és férfi szerepek formálója – és sok-sok egyéb személyes viszony alakítója.

Fölteszem a kérdést: az értékvesztés valamiféle végzetes csapás? Vagy inkább arról lenne szó, hogy a családi élet- és értékvilág *re*-formja összetett (evilági és szakrális/spirituális) folyamatait jelzi ez a (sajnálatos) fejlemény is? Még a „szent család”(ok) esetében is?

A magára hagyott és magára maradt kollektív/családi és egyéni (női és férfi) „lélek” vajon meddig bírja még posztmodern korunk kóros feszültségeit és terheit? Kérdésem azonban nem pusztán valamiféle posztmodern állapot diagnózisából fakad, nemcsak holmi korhangulati érzemény, hanem inkább hosszú idejű, több évtizedes, tehát *kórszakos* társadalomlélektani fejleményekre utal – arra, amit József Attila így fejezett ki:

*de mi férfiak férfiak maradjunk
és nők a nők – szabadok, kedvesek
s mind ember, mert az egyre kevesebb...²*
*

A kórkép azonban még összetettebb: *Meghalni vagy kipusztulni? „Csak gondoljunk bele: ahhoz, hogy bárki is éljen ebben a világban, az elmúlt 500 évben, az elmúlt 500 évben emberöltőkkel számolva, hány ember volt, aki konkrétan azért dolgozott, küzdött le a betegségeit, a háborúkat, az éhínséget, és tette minden körülmények között a dolgát, hogy mi megszülethessünk? ²⁰ (mivel mindenkinek volt anyja és apja), több mint 1 millió 48 ezer konkrét ember! És ez csak 500 év, nem pedig 6000, amióta emberi civilizációk dokumentálható módon léteznek! Mi pedig most épp azon filózunk, hogy véget vessünk ennek, mert, nem is tudom, kényelmesebb nem beledálni ebbe a láncolatba, amit emberiségnek nevezünk. [...] Ez egy olyan mértékű örület, aminek az igazsága mégiscsak az, hogy ilyenkor arról dönt valaki, hogy a végén meghal, vagy kipusztul. Hagy-e valamit maga után, vagy csak leélte az életét, és jó éjszakát?”²³*

Ezek után – valószínűleg – szinte provokatív lesz a kérdésem: *Van még „szent család”?* A továbbiakban sokat fogom idézni – sőt értelmezni is – a Bibliát. Nem papos vagy kegyeskedő szándékkal teszem, mert *pszicho-teológiai* összefüggéseket keresek, azt feltételezve, hogy a bibliai szövegek mint archetípusok, az életünk energiaforrásai is – lehetnek.

(A Szent Család a liturgikus emlékezetben – A bibliai elbeszélés mintázatai) A katolikus Igenaptár szerint december 27-e a Szent Család ünnepe.⁴ Ez a példa, ezek a bibliai és liturgikus szövegek vajon érvényesek még? Vagy inkább óidők ószavai? Egykor volt óévek letűnt emlékei?

Afféle népi⁵ és művészi szakrális látomások?⁶

Jézus születésének közvetlen előzményei. – Elemzésünk szempontjából különösen az az evangéliumi részlet tanulságos, amely a szakrális lélek testet öltéséről szól: a „csodáról”, azaz Jézus megfogantatásáról Mária méhében.⁷ Mindez nem akármilyen pszichológiai konfliktus révén történik: *a démoni és az angyali erők egymásnak feszülnek.* A szöveg azt az időszakast sűríti, amikor József és Mária kapcsolatában a szomatikusan vezérelt démoni és a szakrálisan motivált angyali hatások összezsápnak:

Mária, jegyese volt Józsefnek. Mielőtt azonban egybekeltek volna, kitűnt, hogy Mária gyermeket fogant méhében... A férje, József igaz ember volt, nem akarta őt megszegyenyíteni, ezért úgy határozott, hogy titokban bocsátja el.

Miről is van szó? Mária – mindközönségesen – megcsalta volna Józsefet? Olvassuk el még egyszer az iménti, de már a teljes szöveget:

Mária, jegyese volt Józsefnek. Mielőtt azonban egybekeltek volna, kitűnt, hogy Mária gyermeket fogant méhében a Szentlélektől. A férje, József igaz ember volt, nem akarta őt megszegyenyíteni, ezért úgy határozott, hogy titokban bocsátja el.

A teljes evangéliumi szöveg szerint Jézus Krisztus fogantatásában a szakrális lélek a megtermékenyítő erő. József ebben, természetesen, kételkedik. Sőt, mi több! Jegyesevel/ feleségével, Máriával, szakítani is akar, hiszen megcsalta őt – gondolta József. Joggal. József egyszerű ács volt, az élet hétköznapi tapasztalatai alapján ő bizony semmiféle „rejtélyes csodákat” nem ismert, nem hitt el. Az ilyesféle hűtlenkedés (természetesen

nemcsak nők/feleségek, hanem férfiak/férjek részéről is) gyakran előfordult a bibliai időkben is. Az ótestamentumi szabályok még keményen „rendezték” ezt az egyáltalán nem „csodás” cselekményt: a csalót meg kellett kövezni, ami legtöbbször a megkövezett halálával végződött. Ám József „igaz ember” volt: nem akarta Máriát megszégyeníteni, de nem is szándékozott vele együtt maradni, ezért úgy határozott: Máriát titokban bocsájtja el. Minden bizonnyal keserű gondolatok gyötörték, össze-tört benne minden remény, az addig Máriával tervezett közös jövő széttroncsolódhattott, mindent a sötét, démoni erők szaggattak össze – ám Máriát mindennek ellenére szerethette. Nem akarta megszégyenülését, halálát pedig semmiképpen sem kívánhatta, még talán abban is reménykedett, hogy nincs minden veszve az ő közösen tervezett életükből sem.

A világ szomatikus rendje szerint József tehát kételkedett Mária tisztességében. Éva, az első asszony is arra lehet(ne) példa, hogy Mária sem lehet más, csak hazug és csaló. József azonban – Ádámmal ellentétben – nem akart vádaskodni, legalábbis szemérmesen elhallgatná Mária vétke tettét, talán önvédelemből is, hiszen rá sem vetne jó fényt Mária laza erkölce, sőt, netán férfiúi rátermettsége is megkérdőjelezhető volt.

Ám az üdvtörténet radikálisan átkeretezi a párkapcsolati hűtlenség szokványos lélektani dramaturgiáját: amíg Éva a szomatikus lélek női archetípusa – Mária a női lélek szakrális archetípusa. Ádám az elvakultan szerelmes férfi archetípusa – József a kompromisszumokra is hajlandó, szorgalmas, dolgos, nem léhűtő, igazi családfenntartó, megfontolt és értékőrző férfi archetípusa. Ádám a lángoló és jobbára megbízhatatlan, ám hódító és megnyerő, de persze csapodár szerelmes – József a megbízható, hűséges, idővel a házasságban elkényelmesedő, talán unalmas, de családjáért minden áldozatra kész férj. Sőt, mi több: „megtévedt” asszonyának megbocsájt, „másnak” a gyereket sajátjaként elfogadja – a profán, a szomatikus történet szerint. Ádám – ótestamentumi indulattal – Évát agyonkövezte volna, s arra kérte volna az Urat, hogy teremtsen neki egy másik asszonyt.

Feltéve, de nem megengedve, hogy ez így megtörténhetett volna, hiszen – a Biblia szerint – az első emberpárról van szó: rajtuk kívül nem volt más ember, sem férfi, sem nő. Ám az üdvtörténeti férfi archetípus – mint szomatikus pszichológiai karakter – Ádámban ölt testet: ő az ótestamentumi szomatikus mintázat kezdete. A „bűn” és a „bűnözés” princípiuma viszont a Paradicsomban is jelen volt, az első emberpár is vétkezett – együtt. Az ótestamentumi történet azonban igazi, ravasz pszichológiai csapda: a kölcsönös vádaskodás ördögi („LUCIFERI”) örvénylését indította el a szomatikus lélek történeti vándorútján. Ezen a sötét és kanyargós vándorúton azonban József volt az első, fényes világitótorony: megmutatta, hogy valójában nem „Luci Feri” az Úr.

Eredendően tehát ez a női és férfi magatartásban feszülő kapcsolati dichotómia, konfliktus lenne érvényes a szomatikus, a profán dramaturgia szerint. Az átkeretezés viszont éppen azt a konfliktust tárja fel, amely a vertikális dimenzióban a lelki energiát létrehozza és működteti. Ami ugyanis a szomatikus lélekben a negatív energiákat gerjeszti – a vertikális dimenzióban pozitív energiákat szabadít fel.⁸

József azonban a „csodákban” valószínűleg nem hitt, de álmódott: az ösztöneiben a démonokkal küzdött – a felettes énjében viszont megjelent az Úr angyala. És az Úr angyala meggyőzte: *József felébredt álmából, és úgy cselekedett, amint az Úr angyala parancsolta neki: MAGÁHOZ VETTE FELESÉGÉT: MÁRIÁT.*

*

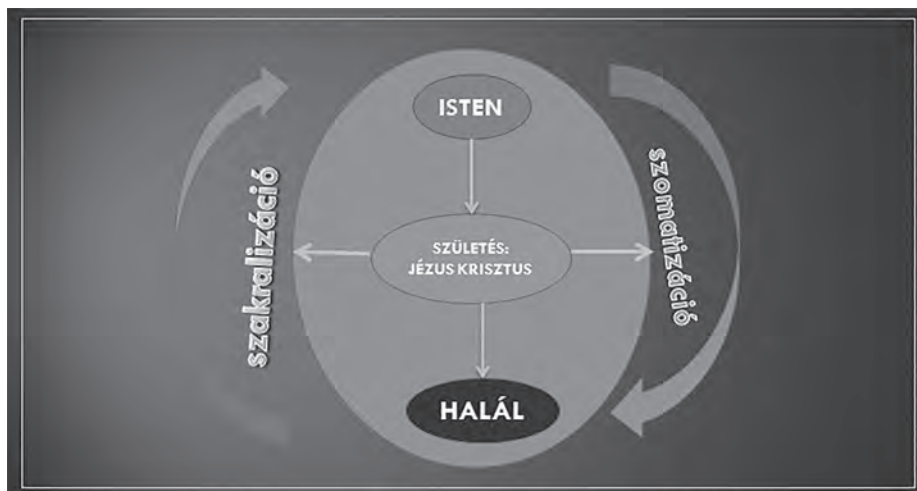
(Az ember: férfi és nő) A szomatikus lélek egyik, talán legfőbb motiváló tényezője: a tudás- és hatalomvágy, a végtelen fejlődésre és hódításra törekvés, ennek szimbóluma – a „kígyó” – az emberiség kollektív tudatalanjába örök időkre bevésődött. És a Nőben – szomatikus lelkében: Évában és szakrális lelkében: Máriában – a kígyózó feszültség is végzetesen és mintha mindörökre befészkelte volna magát.

Az újtestamentumi örömhír persze éppen ezt az örökséget szeretné kioldani az ember (*em-ber*:⁹ férfi és nő) lelkéből. Jézus az az ember – férfi –, aki az Ádámot sújtó szakrális átkot is megszünteti: Ádámnak és férfi utódjainak is felkínálja a békés együttélés lehetőségét. A csábító női élet/öszton és a férfias tudás- és hatalommotívált kalandos elcsábulások pusztító örvényléseiből kiszabadulva – a paradicsomi idillből életüket átmentve a földi küzdelmek világába – még nagyobb kalandra kaptak meghívást: *család- és otthonteremtésre*.¹⁰

Cseberből vödörbe kerültek. Ezzel a nem éppen bibliai (de nagyon is találó, profán/népi) szólással élve nem szándékozom deheroizálni a bibliai történeteket és eszméket. Éppen ellenkezőleg: kiterjesztem az igazságát. A bibliai történet és a népi tapasztalat ugyanazt mondja – másképpen: *ott vagyunk, ahol a part szakad.* Család- és otthonteremtés? Ádám és Éva gyermekei – Káin és Abel – gyilkos testvérféltékenysége jelzi a „folytatást”.

Az újtestamentumi örömhír persze éppen ezt az ősi átkot ígérte oldani. Jézus emberként való megtestesülése – élete, halála, feltámadása – azt az ígéretet, reményt, de még inkább hitet mutatja, amely nélkül nem lehet az örök átkot megszüntetni, csak afféle ismétlési kényszer szorításában (ön)pusztító módon vegetálni: a paradicsomi almát élvezetesen („boldogan”) vagy utálkozva („boldogtalanul”/ „kiábrándultan”/ „cinikusan”) rágesálni.

Mária áldott állapotba kerülése – a Szentlélek által – tehát nem más, mint a *szomatizáció* és a *szakralizáció* dinamikus konfliktusa. A szomatikus életvilágban megtörtént hűtlenség elaborálását és szublimálását igazán didaktikus módon mutatja be, írja le az evangéliumi történet folytatása. József nem bocsájtja el Máriát, mert álmában az Angyal erre megkéri, s közli vele az Úr üzenetét. Mária és József együtt maradnak, Jézus is megszületik – és egy partikuláris családtörténeti „meséből” *evangélium* lesz.

A psicho-teológiai dinamika strukturális/funkcionális vázlatos összefüggései

Mi ez? *F/elhárítás*. A pszicho-teológiai értelmezés *pszicho-logikájával* szétszalazva erről lehet(ett) szó:

- az egyházi indoktrináció pszichológiai folyamatában a partikuláris életvilág szakrális kezretézését végzi el,
- a kultúra értékvilágában felépül a szellemvilág,
- ez viszont a bibliai történetek és egyházi/teológiai kanonizációjuk dinamikus feszültsége:
- egy partikuláris család történetéből megszületik a SZENT CSALÁD.

Freud például ezzel a *pszicho-logikával* értelmezi Leonardo da Vinci személyiségét, azt a teremtő, kreatív erőt is, amely a homoerotikus késztetéséből – akkor (még) nyilvánosan tiltott, nem elfogadott, sőt betegségnek vélt, s jobbára titkolni kényszerült („deviáns”) szexuális orientációja feszültségéből – létrehoz egy nagyszerű művészi alkotást a kultúra szellemvilágában: a Mona Lisa-portrét, a rejtélyes és titokzatos mosolyt.¹¹ Mi ennek az értelme?

A társadalmi/kulturális haszon:

- az ösztön-én energiája nem rombol, hanem épít, a társas kötődések és a társadalmi kohézió erősödik.

A szellemi/szakrális eredmény:

- a halálfélelem minimalizálása,
- az élet győz(het) a halál fölött.

A paradigmaváltás tehát nagyon is radikális és ijesztő: a szomatikus világban megszokott és természetes élet ok-okozati összefüggései a vertikális dimenzióban mintegy testetlenné válnak – mégis hatnak. Sőt, mi több! Az IGAZI ERŐ és IGAZI HATALOM ebben a világban működik: *a Magasságbeli ereje borít be*. Nem csoda, hogy Mária először zavarba jön, aztán fél – végül behódol: megadja magát.¹²

Erről lett volna szó? Megadásról? Betörésről? Idomításról? Hogy ne mondjam: afféle patriarchális férfiuralom könyörtelen végrehajtásáról? Szándékosan fogalmazok így, a szomatikus lélek maskulin versus feminin dichotómiája feszültségére utalva. A szomatikus világban ugyanis a férfi és a nő közötti boldog találkozást és együttlétet ugyan szexuális kielégülés kísérheti – de ha a kapcsolat mégsem lesz termékeny: ha nem születik gyermek, ha nem jön létre a család, az csak *héja-nász az avaron*.¹³

Mária azonban anya lett – nem vetélt el, nem halt meg méhében a születendő gyermeke. Mária sem halt meg. Pontosabban: mindez még csak ígéret, várakozás, remény.

A kismamák, az apák, a nagyszülők, a szűkebb és tágabb család általában így szokták várni a megszületendő gyermeküket: „Ő” lesz a Szemük Fénye, a Mindenük. És ha felnő (mert természetesen felnő): „Ő” lesz a Világ Legokosabb Embere, a Legnagyobb Tudós, a Legkiválóbb Sportoló/Színész/Művész és Ezeremester/Víz- és Gázszerelő/Műbútorasztalos/Lakatos és Kiváló Gazda/Agrárszakember/Tehenész/ Méhész stb.

Mindenki mindent megtett, hogy a várakozás, a remény beteljesüljön: „*Ne félj, Mária! Hisz kegyelmet találtál Istennél! Mert íme, gyermeket fogansz méhedben és fiút szülsz, s Jézusnak fogod őt nevezni! Nagy lesz ő: a Magasságbeli Fiának fogják hívni. Uralkodni fog Jákob házán mindörökké, és uralmának soha nem lesz vége!*”

És ha mégsem így történt volna? Mária ekkor még fél(t). *A várakozás folytatódik. A beteljesedés, az öröm vagy a kudarc, a félelem kerekedik felül?*

Mit mond a Biblia? A várakozás feszültsége szinte robban: a szomatikus és a szakrális világban – egyszerre, együtt: egybeolvadva. A szomatikus vízió: erotikus. A szakrális vízió: pneumatikus.

Az *ÖRÖM közvetít a két világ között.*¹⁴ Erotikus, szexuális motiváció nélkül nincs organikus termékenység. Szakrális motiváció nélkül nincs cél, csak fiziológiai szükséglet: életöztön. Az *ÖRÖM* tehát pozitív lelki energia: olyan dinamikus feszültséget gerjeszt, amely az egészséges termékenység létrejöttéhez szükséges. Ennek hiánya következtében a magzatban, illetve az újszülöttben az ösbizalom nem alakul ki. A szakrális vízió az „örök élet” pneumatikus reményét és hitét építi föl a lélek vertikális lehetőségeiben: a szomatikus ösbizalom a személyes társaslélek közvetítésével az identitás epigenetikus struktúráit és funkcióit hozza létre – a stabil szülő-gyerek kapcsolatot, a családon belüli szeretetteljes együttélés lehetőségeit: a SZERETET-CSALÁDOT.

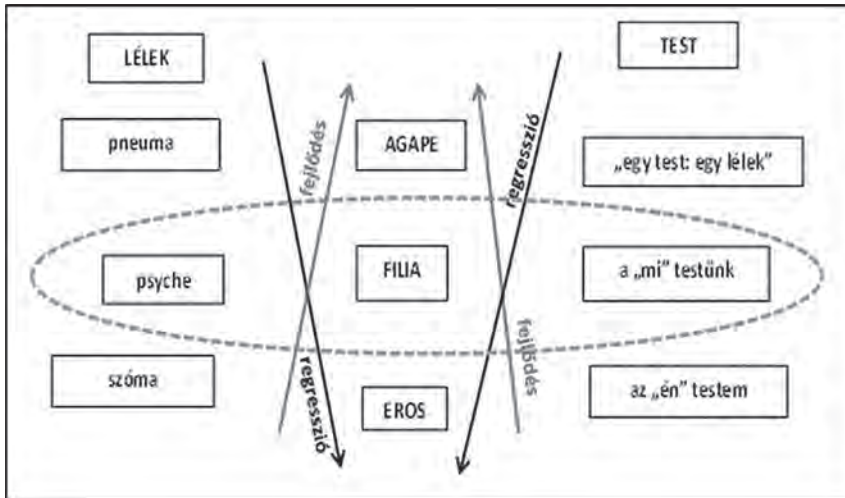
A *SZENT CSALÁD a szomatikus szeretet-család szakrális víziója*. Az Énekek Énekében ennek a pozitív szeretet-energiának kollektív és természeti-természetes látomásainak szinte költői szármalásait láthatjuk:

„A föld színén immár virágok nyílnak, itt van a szőlőmetszés ideje, és gerlice hangja hallatszik földünkön. Már színesedik az első fügetermés, hajtanak a szőlők és jó illatot árasztanak. Kelj föl, kedvesem, gyere szépségem! Sziklák hasadékában fészkelő galambom, rejtekhelyeden, a szirtek szegélyezte ösvényen mutasd meg arcodat, hadd halljam hangodat, mert szépen cseng a hangod, és bájos az arcod.”

Az *Énekek Éneke panteisztikus szerelem-himnusz (is)*,¹⁵ amely a szomatikus lélek vágyait fogalmazza meg – a szeretet-család identitását megalapozva.¹⁶ A megalapozás stabilizálása azonban a szakrális lélek spirituális energiája által teljeseedik ki: JÉZUS KRISZTUSBAN. A profán/szomatikus pszichológiai tapasztalatok szerint is a szeretet-család identitását az örömmel várt gyermek(ek) és a bizalomteljes házastársi/családi légkör hozza létre és tartja életben – „örök időkre”.

Ennek az „örök” világnak a természetes rendjét – a folyamatosan veszélyben lévő, éppen ezért folyamatosan kiküzdött dinamikus egyensúlyát – a *szeretet* tart(hat)ja életben. A dinamikus egyensúly a *filia* életvilága pszichikus erőterén nyugszik – szó szerint. Alulról az ösztönök, a tudattalan felől az *eros* fűti, felülről az *agape* transzcendálja a pneumatikus lélek értékvilága felé. Az életigenlő fejlődés és a halálba hanyatló regresszió dinamikus – azaz folyamatosan kiküzdött, mert veszélyeztetett – egyensúlyát a *filia* biztosítja. Az *eros* a teremtő erő, nélküle nincs élet, ám önmagában a narcisztikus én – társ/ak nélkül, mintegy önkielégülésében – terméketlen lenne. A társak a *filia* világában vannak. Am ha csak az *eros* által fűtött találkozásból állna a *filia*, nem lenne más, mint valamiféle habzó zuhatag, a folyamatos átalakulások amorfi világa – semmi alak, forma, tartás, keret, meder: semmi *intézményesedés*. Vak forogtag lenne – cél nélkül. A célt, az értelmet, a tartós, sőt az örök princípiumok világát az *agape* jelent(het)i – például akkor (is), amikor „örök hűséget” fogadnak a szerelmesek házasságkötésük alkalmával. Család akkor lesz ebből a fogadalomból, ha a család tagjai (férj, feleség, gyermek/ek) kölcsönösen működtetik az *agape* élet- és értékvilágát is: ha „egy test: egy lélek” lesznek – ha a házaspár apa és anya lesz. A szülők az „egy test: egy lélek” misztériuma valóságát a közös gyermek(eik)ben élhetik meg – szó szerint, kézzel fogható módon. Ha tehát kölcsönösen működtetik az *agape* élet- és értékvilágát, akkor a házastársi fogadalmuk (valószínűleg) valóban élő lesz: a *filia* életvilágában az öröklét pneumatikus kohéziós ereje nem pusztán valamiféle intézményes abroncs lesz, hanem az „egy test: egy lélek”

valóságos mítoszát él(heti)k és éltet(het)ik. *Az Eros állandó Társra talál, együtt a saját Filiájukban otthont építenek – maguknak és utódaiknak: a személyes öröklét az Agapében kiteljesedik.* Például így:

Ebben az ábrában – látszólag – profanizálom/pszichologizálom az „egy test: egy lélek” teológiáját; azt, hogy a pneumatikus lélek Krisztusban lesz „egy Lélek és egy test”.¹⁷ Krisztus teste viszont a keresztény dogmatika szerint az Egyház, s ezen intézményes beágyazottsága révén a házasság, a család is Krisztus szeretetében lesz „egy test és egy lélek”. Ez az egység azonban korántsem a konfliktusmentes idilli világ¹⁸ – de így és éppen ezért, ezzel együtt az isteni terv része (lehet):

„Férfiak szeressétek feleségeket, ahogy Krisztus is szeretete az Egyházat, és feláldozta magát érte, hogy megszentelje.”¹⁹ „Ezért az ember elhagyja atyját és anyját, feleségéhez ragaszkodik [a feleség is ragaszkodik a férjéhez – LG], és ketten egy testben lesznek. Nagy titok ez, én Krisztusra és az egyházra vonatkoztatom.”²⁰

Ez a dinamikus egyensúly azonban mégis labilis, mert a szomatikus világ „örök ideje” véges: a „holtomiglan-holtodiglan” keret(z)et(i). A profán/szomatikus valóságban ezek a keretek tehát igencsak gyengék, málladozók. A *filia* szeretetben történő stabilizálását a keresztény tanítás az Énekek Énekében is úgy kanonizálta, hogy megmutatja: az *eros* és az *agapé* dinamikus feszültségében a személyesen vállalt kockázatok konfliktusos élet- és értékvilágai te(le)ológiájaként – *hitvallásaként* – mindenki számára nyitva áll(hat) a „szent család”-élet lehetősége. A Biblia, illetve a liturgia az újtestamentumi ígében ezt a lehetőséget Mária és Erzsébet örömteli találkozásával úgy is jelzi, hogy ezt a találkozást az adventi időszakban kétszer is példaként mutatja fel.²¹

A várakozás feszültsége polarizálódik:

- a szomatikus lélekben a regresszió kísért,
- a szakrális lélekben a progresszív látomások hatalmasodnak el,
- az ok ugyanaz: a belső bizonytalanság. Még semmi sem dőlt el.

Lássuk ezt a többszörösen összetett – dinamikus és konfliktusos – folyamatot! Az anyák, ha egészséges gyermekük születik, hálásak. Akkor még inkább hálásak, ha – mint Hannának is – a gyermekáldás nem (vagy csak nehezen) sikerül.²² A hála érzése átjárja egész lényüket. A hála konkrét kifejezését azonban szocializációs mintáikból merítik. Hanna az ótestamentumi időkben (a bírák korában) szokásos rituális eljárást követi, de a hálaérzés oly nagyon felkavarhatta, hogy szinte az ősi/pogány „emberáldozatra” is hajlandó lett volna. Hajlandósága ugyan sejtelmes: lehet(ne) pusztán szimbolikus gesztus, de lehet(ne) véres rítus is. Az Úr valószínűleg azonban nem ezt kérte tőle, de Hanna végtelen hálája jelül még erre a gyilkos tette is kész lett volna. A szomatikus lélek önfeláldozása a termékenység (pogány) oltárán – eljutott a végső határig.

Innen már csak valóban fölfelé van kiút: *A Szent Szűz énekkel ad hálát megváltósága kegyelmeiért.*²³ Mária (látszólag) már nem bizonytalan. Hálás. Küldetéses látomásban fejezi ki végtelen háláját.

Am látomásai progresszív lendületében mintha (leendő) gyermekéről is elfeledkezett volna. Közössége jövőbeli (elképzelt) szószólójaként a társadalmi és lelki progresszió diadalmas látomásainak ad hangot. Valójában tehát mégis bizonytalan: szorongva várakozik. Szomatikus feszültségeit a szakrális lélek pozitív képzetáramlásaival elaborálja – Erzsébet társaságában. Mária még három hónapig vele maradt, aztán visszatért otthonába. És talán ezt is kérte Istentől: *Tekints irgalommal az édesanyákra, akik elveszítették gyermeküket! Állj mellettük vigasztaló szeretetteddel!*²⁴

*

A derék asszony: „Értéke a gyöngyét messze meghaladja. Férje egész szívével ráhagyatkozik, és nem jár rosszul vele. Mindig javára van, sohasem kárára, életének minden napján. Előteremti a gyapjút és a kendert, és mindent beszerez ügyes kézzel. Kinyújtja karját a guzsaly után, és kezével megfogja az orsót.”²⁵

Hát ez bizony az egykor volt családi patriarchális uralom visszataszító idealizálása – mondhatja egy feminista aktivista. Én ugyan nem vagyok feminista aktivista, de rossz pillanataimban – mint most, amikor reménytelennek látom a haladárok és a maradárok közti vitát, mert csak az árok közös bennük – azt mondom: a bibliai példabeszéd példás. Aki ezt kétségbe vonja: nem egyszerűen hitetlen (ez legyen az ő baja vagy öröme), de a valóságismerettel is problémája van. Nézzen körül, esetleg tartson önvizsgálatot! Őszintén.

Az eredmény valami ilyesféle *végdiagnózis* lesz: a bibliai időhöz képest a mi nyugati, civilizált, fejlett, ám puhány utókorunk: *utó* is és *kóros* is. *Utó*: időben (és térben is) elveszett, bolyong a káoszban, minden *után* van, jövője nincs. Ezért korunk: *kóros*. Nem *egész/séges*.

*

A Szent Család vasárnapján ezt olvasom a Bibliában: *Aki féli az Urat, tiszteli szüleit.*

„Isten *tekintélyt adott az apának* a gyermekek előtt, és *megszabta az anya jogát* a gyermekekkel szemben. Aki tiszteli apját, bűneit engeszteli, megszabadul tőlük, és mindennapi imája meghallgatásra talál. Kincset gyűjt magának, aki megbecsüli anyját, aki pedig tiszteli apját, örömét leli gyermekeiben, s amikor imádkozik, meghallgatásra talál. Aki becsüli apját, hosszú életű lesz, s aki szót fogad apjának, felüdíti anyját.

Fiam! *Legyen gondod apádra* öregségében, és ne keserítsd őt életében. Ha meg is fogyatkozik erejében, légy elnéző iránta, és ne vesd meg életének egy napján se. Apád iránt tanúsított jó cselekedeted nem megy feledésbe, és elszámolják neked bűneidért. *A jótett fejében majd gyarapodni fogsz.*”²⁶

Az Ótestamentum a családi élet intézményes/szomatikus alapjait jelzi; azt, hogy atyai tekintély, anyai jogok, gyermeki kötelességek nélkül nincs családi (intézményes) stabilitás. Az ótestamentumi időkben persze a *nagycsalád* keretei között zajlott a családi élet. A mai, modern *nukleáris család* viszonyaiból visszatekintve ezek a kemény normák szinte börtönszerű világról szólhatnak – de nem erről van szó. Az akkori körülmények szorításában a *nagycsalád optimalizálta a túléléshez szükséges szomatikus energiákat. Ám ezek a normák és szabályok olyan archetípusos mintázatot is jelentenek, amiknek nem pusztán valamiféle muzeális értékük van, hanem viszonyítási támpontot jelentenek számunkra is.*

A szülői tekintély és a normakövető magatartás ugyan *intézményfenntartó szomatikus erőforrás* lehet, de csak afféle abroncs módjára működik, ha nincs belső összetartó lelki erő is. Ezekről a *belső és személyes lelki erőkről* viszont az Újszövetségben olvashatunk:

„A család élete az Úrban.

Mint Istennek szent és kedves választottai, öltétek magatokra az irgalmasságot, a jóságot, a szelidséget és a türelmet. Viseljétek el egymást, és bocsássatok meg egymásnak, ha valakinek panasza van a másik ellen. Bocsássatok meg ti is úgy, ahogyan az Úr megbocsátott nektek. Legfőként pedig szeressétek egymást, mert ez a tökéletesség köteléke.

Krisztus békéje töltse be szíveteket, hiszen erre kaptatok meghívást az egy test közösségében. Legyetek hálásak! Krisztus ígéje éljen bennetek gazdagon! Tanítsátok és intsetek egymást telve bölcsességgel! Énekeljétek Istennek hálás szívvel zoltárokat, himnuszokat és szent énekeket!

Bármit mondtok vagy tesztek, mindent az Úr Jézus nevében tegyetek! Így adjatok hálát általa az Atyaistennek!

Asszonyok! Engedelmeskedjétek férjeteeknek, ahogy illik az Úrban! Férfiak! Szeressétek feleségeteket, ne legyetek hozzájuk durvák! Gyermeketek! Fogadjatok szót szüleiteknél mindenben, mert ez kedves az Úr előtt!

Apák! Ne keserítsétek meg gyermekeitek életét, hogy kedvüket ne veszítsék!”²⁷

A családi élet konfliktusok szövevényes világa, nem működhet kompromisszumok nélkül. A kompromisszumok nem megalkuvások, hanem kölcsönös megegyezések: nem játszmák, hanem a szomatikus társas lélekből csirázó szeretet-kapcsolat fokozatos kibomlása, növekedése és nevelése – *az irgalmasság, a jóság, a szelidség és a türelem* morális értékeivel belsővé tett (interiorizált) erény. Az így gyakorolt erények azonban nem a másik ellen irányulnak, nem pusztán valamiféle dominanciaharc „fedő története”. Nem az *elnyomásról*, hanem a kölcsönös *felemelkedésről* szól: ez már a szakrális lélek működése (lehet). *Bocsássunk meg egymásnak mi is úgy, ahogyan az Úr megbocsátott nekünk. Legfőként pedig szeressük egymást, mert ez a tökéletesség köteléke.* És hogy semmi kétségünk ne legyen abban, hogy mi a „tökéletesség köteléke”, a következő mondatban olvashatjuk is: *Krisztus békéje töltse be szíveteket, hiszen erre kaptatok meghívást az egy test közösségében.*

Ez a szakrális lélek szintetizáló ereje, s ez az erő mintegy magába szívja az ótestamentumi szomatikus normákat is: *Asszonyok! Engedelmeskedjétek férjeteeknek, ahogy illik az Úrban! Férfiak! Szeressétek feleségeteket, ne legyetek hozzájuk durvák! Gyermeketek! Fogadjatok szót szüleiteknél mindenben, mert ez kedves az Úr előtt!*

Ez azonban már nem külső, fegyelmező parancs, hanem belső, személyes erény – az ilyen család stabil, konfliktustűrő, de ami a lényeg: *a szomatikus és a szakrális szeretet tartja FENN – nem bomlik, hanem él. FENT – NEM LENT.*

(*A kamasz gyermek autonómiára törekvése*) A következő történet viszont arra példa, hogy a szomatikus és a szakrális lélek erőterében is az egyik kritikus, érzékeny életszakasz a kamasz gyermek autonómiára törekvése a családi életben:

Szülei Jézust a tanítók között találták meg.

Jézus szülei minden évben fölmentek Jeruzsálembe a húsvét ünnepére. Amikor Jézus tizenkét éves lett, szintén fölmentek, az ünnepi szokás szerint. Az ünnepnapok elteltével hazafelé indultak. *A gyermek Jézus azonban Jeruzsálemben maradt anélkül, hogy szülei észrevették volna.* Abban a hitben, hogy az úti társaságban van, már egy napig mentek, amikor keresni kezdték a rokonok és ismerősök között. Mivel nem találták, visszafordultak, Jeruzsálembe, hogy ott keressék.

Három nap múlva találtak rá a templomban, amint a tanítók közt ült, hallgatta és kérdezgette őket. Akik csak hallgatták, mind csodálkoztak okosságán és feleletein. Amikor a szülei meglátták őt, nagyon meglepődtek.

Anyja így szólott hozzá: „*Gyermekem, miért tetted ezt velünk? Lásd, atyád és én bándódkodva kerestünk téged.*”

Ő azt felelte: „*Miért kerestetek? Nem tudtátok, hogy nekem Atyám dolgaiban kell lennem?*”

Ám ők nem értették, mit akar ezzel mondani.

Akkor hazatért velük Názáretbe, és engedelmes volt nekik. Szavait anyja mind megőrizte szívében.

*Jézus pedig növekedett bölcsességben, korban és kedvességben Isten és emberek előtt.*²⁸

A kamasz Jézus is éppen úgy viselkedett, mint a hasonló korú kamaszok, különösen a fiúk: önállósodni szeretnének. A történet azért is példaértékű, mert jelzi a szülői és a gyermeki jó/rossz konfliktus-megoldás gócpontjait. Ha a szülők az agresszív elzárás és büntetés eszközeihez nyúlnak, gyermekükben az elszakadás frusztrációját fokozva, nagy valószínűséggel a felnőttek elleni kamaszos lázadás forradalmi/anarchikus szembenállássá és szakítássá is átalakulhat(ott volna). Másfelől a lázadó kamasz is dönthetne úgy, hogy ő nem engedelmeskedik, kitart a lázadása mellett. Az ő egyszerű gondolatait, törekvéseit a felnőttek nem érthetik meg, szülei helyett választhatna a megértő kortárs csoport-tagságot is: bandába verődve útszéli csavargó is lehetett volna.

Az idézett evangéliumi igeszakasz azt példázza, hogy Mária és József nagyon is aggódott az „elveszett” fiúkért – aki viszont nem lázadó, nem csavargó, hanem engedelmes, jó gyermek volt. De kamasz fiú volt, aki egyre furcsábban viselkedett (a mamája sem értette időnként), de „furcsasága” titkaiból egy különös tehetség jelei adtak magukról hírt: *a szakrális lélek jelzett benne és általa.* Am – és éppen ezért – Jézus családja sem volt mentes a diszfunkcionális kapcsolatokról és magatartásmintáktól.²⁹

Családi diszfunkciók és testvérkonfliktusok. – Ezek a „jelek”, diszfunkcionális kapcsolatok azonban nemcsak kamaszkorában, hanem – és még inkább – később, felnőttkorában is jelen voltak Jézus életében: a nyilvános működésével együtt járó konfliktusok családi és testvérek közötti ellentétek özönét is gerjesztették.³⁰ Jézus nyilvános működése idején ugyanis feszültségek voltak közte és testvérei között, mert nem hittek benne.³¹ Sőt egyszer erőszakkal meg akarták fogni és elvinni, mert örültek tartották.³² Más alkalommal, amikor jelentették Jézusnak, hogy megjöttek anyja és testvérei, elutasítóan, a vér szerintinél egy magasabb kötelékre utal: „*Aki az Isten akarata szerint cselekszik, az az én testvérem és anyám.*”³³

A szomatikus élet rendje szerinti felnőttkori élettörténet terén is sajátos diszfunkciót találunk Jézus életében: miért nem volt felesége/gyereke? Vagy mégis volt?³⁴

A szomatikus és a szakrális lélek dinamikus feszültsége – konfliktusa – tehát olyan titok volt, amit még ma is csak töredékesen tudunk feltárni és megérteni. Egy olyan titok ez, amely ugyanakkor a mi mai mindennapi életünkben is ott rejtőzik – például és többek között a családok életében is a „szent család” ideája: szeretet-család és/vagy roncs-család – fejlődés és/vagy bomlás? Nézzük meg közelebbről ezt a dinamikus feszültséget és konfliktust!

(Szent Család és Eucharisztia) A bibliai szöveg így szól az archaikus (távoli?) múltból: OLVASMÁNY Mózes első könyvéből. Az első ember teremtése után így szólt az Úristen: „Nem jó az embernek egyedül lennie. Alkotok neki segítőtársat, aki hozzá illő.”

Az Úristen megteremtette a földből a mező minden állatát és az ég minden madarát. Odavezette őket az emberhez, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. Az lett a nevük, amit az ember adott nekik. Az ember tehát nevet adott minden állatnak, az ég minden madarának és a mező minden vadjának. *De a maga számára nem talált segítőtársat, aki hasonló lett volna hozzá.*

Ezért az Úristen álmod bocsátott az emberre, és amikor elaludt, kivette az egyik oldalbordáját, a helyét pedig hússal töltötte ki. Ezután az Úristen az oldalbordából, amelyet az emberből kivett, megalkotta az asszonyt, és az emberhez vezette. Az ember így szólt: „Ez most már csont az én csontomból és hús az én húsemból. Asszony a neve, mivel a férjből vétetett.” Ezért a férfi elhagyja apját és anyját, a feleségéhez ragaszkodik, és a kettő egy test lesz.³⁵

(† EVANGÉLIUM Szent Márk könyvéből.) Abban az időben: A farizeusok odamentek Jézushoz és megkérdezték: „Szabad-e a férjnek elbocsátania a feleségét?” Próbára akarták ugyanis tenni. Ő azonban kérdéssel válaszolt: „Mit parancsolt nektek Mózes?” Azt felelték: „Mózes megengedte, hogy válólevelet írjunk és elváljunk.” Jézus folytatta: „A ti szívetek keménysége miatt írta nektek ezt a parancsot. Isten azonban a teremtés kezdetén férfit és nőt alkotott. Az ember ezért elhagyja apját, anyját, a feleségéhez csatlakozik, és ketten egy test lesznek. Ettől kezdve többé már nem két test, hanem csak egy. Amit tehát Isten egybekötött, azt ember ne válassa szét.” Otthon tanítványai ismét megkérdezték őt ezzel kapcsolatban. Ezt válaszolta: „Aki elbocsátja feleségét és mást vesz el, házasságtörést követ el ellene. Ha pedig a feleség hagyja el férjét, és máshoz megy, házasságot tör.”

Kisgyermeket vittek hozzá, hogy tegye rájuk a kezét. A tanítványok azonban elutasították őket. Amikor Jézus meglátta ezt, megharagudott, és ezt mondta nekik: „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket, és ne tiltsátok el őket, mert ilyeneké az Isten országa. Bizony, mondom nektek: Aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy gyermek, nem megy be oda.” Azután ölébe vette a gyermekeket, és kezét rájuk téve megáldotta őket.³⁶ *A bibliai szöveg archaikus, távoli üzenete a mi időnkben is fontos!*

A mózesi törvény egyértelmű, világos. Jézus ezt nem is kérdőjelezi meg. Ám az ő világa mégsem a keményszívű törvény, hanem a szeretet: az elfogadás és nem a kitzasztás. A krisztusi szeretet azonban nem valami parttalan engedékenység, afféle lágyszívűség, hanem IGAZSZÍVŰSÉG. A keményszívűség páncél a szíven: a bánat, a fájdalom, a bánalom elleni védelem. Jézus ezért nem bánik keményen a keményszívűekkel sem, mert érti a történetüket – jobban, mint maguk a keményszívűek. Hiszen még saját tanítványai is keményszívűek voltak akkor, amikor a gyermekeket nem engedték hozzá.

Mit tesz velünk a keményszívűség? „Nem szeretlek” – mondja a keményszívű asszony vagy férfi a társának, és ekkor a keményszívű asszony/férfi megengedi magának azt, hogy rosszul bánjon azzal, akit nem szeret.

Mit tesz az igazszívű ember? Túllát a keményszívű törvényen, mert látja Istent, mint személyt – ez az *Eucharisztia*: az EGY TEST: EGY LÉLEK misztériuma, DINAMIKUS FESZÜLTSEGE. Nemcsak azzal foglalkozik, hogy mi a törvény, hanem azzal is: mi Isten szándéka? Azaz arról van szó az idézett evangéliumi szakaszban, hogy Jézus nem ítélkezik, hanem megérti a keményszívűség történetét: a házastársak keményszívűségeinek a történeteit is – azzal a „terápiás szándékkal”, hogy egyre jobban kidolgozzák magukban és magukból az igazszívűségeik történeteit is. De mivel az evangélium nem pusztán a szomatikus lélek („tan”) ravasz és csavaros tantételeinek gyűjteménye, afféle wellness- és happys pozitív pszichológia, hanem sokkal inkább a szakrális lélek pneumatikus igazságainak elbeszélése, a keményszívűek lélekgyógyászata is csak a szakrális lélek építésével lehet eredményes.

Az egyéni és a közösségi magyar – családi és társadalmi – lélek konstruktív, identitásvédő és identitásépítő hatása működik még?

Ám ha nem, akkor az *eucharisztia* éppen ezért – és éppen ekkor – tarthatja fenn a reményt: az egyéni és a közösségi (családi, nemzeti) élet folytatásának lehetőségeit. Az *Eucharisztia* hitét: nemcsak liturgikus emlékezetét, hanem a személyes élet szomatikus és pneumatikus/szakrális örök jelenlétét is.³⁷

(Minden és/vagy teljesség) A szeretet-család és a roncs-család (eltérő) mentális karakterei: „Ha a kezed megbotránkoztat, vágd le. Jobb csonkán bemenned az életre, mint két kézzel a kárhozatra jutnod, az olthatatlan tűzre. Ha a lábad megbotránkoztat, vágd le. Jobb sántán bemenned az életre, mint két lábbal a kárhozat olthatatlan tűzére kerülnöd. Ha a szemed megbotránkoztat, vágd ki. Jobb fél szemmel bemenned az Isten országába, mint két szemmel a kárhozatra jutni, ahol a férgük el nem pusztul, és a tüziük ki nem alszik.”³⁸

Miről is van itt szó? Nyilvánvalóan nem valami harakirire biztat Jézus, nem is öncsonkításról, hanem emberi létezésünk egyik ösdilemmájáról szól: az egészet, a mindent akarjuk-e, vagy inkább a teljességet? A „minden” akarása: mohóság; a „teljesség” utáni vágy: a szeretet. A mohóságban pukkadásig tömhetjük magunkat, felfalhatunk „mindent”, ami azonban lehetetlen. A szeretet teljességében viszont benne van a végtelen, de nem lesz benne „minden”, s egyáltalán nem lesz „egész”, ám lesz igazi mélysége, magassága és drámaisága. Együtt az egész: ez nem a mohóság kielégítése, hanem annak a felismerése, hogy sokkal több vagyok, mint egyes (test)részeim összessége. Ebben pedig az a lelki feszültség és dinamikus irány munkál, hogy ugyan kicsinynek képzeljük magunkat, miközben valójában „enyém a végtelen”. Ugyanakkor ebben az a felismerés is munkál, hogy az élet senkinek sem ad meg mindent – ez a természetes. „Az élet olyan drámai, hogy előbb-utóbb mindenki megkapja a halálos sebet. Az élet akkor kezdődik, amikor az ember halálos sebet kap” – idézte Pál Feri Fila Bélát, dogmatikaprofesszorát.³⁹

Előbb vagy utóbb tehát az lesz a kérdés, hogy mikor kell a szemünket, a kezünket/lábunkat „odaadni”. Életünknek ugyanis az az ára, hogy amit nagyon jónak, ésszerűnek tartunk, azt „oda kell adni” – ám ettől mégsem kevesebbek/szegényebbek, hanem többek/gazdagabbak, azaz teljesebbek leszünk a szeretetben.

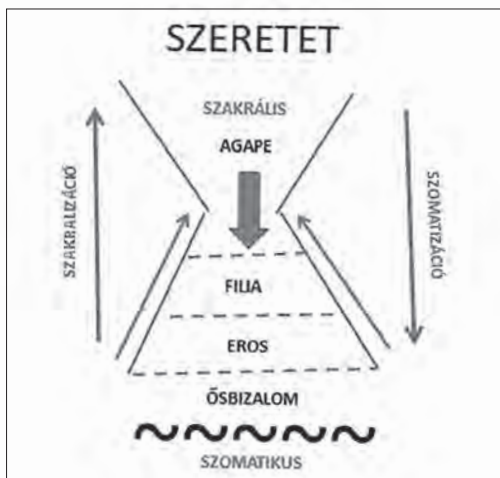
Ez a dinamikus feszültség jellemző lehet a szeretet-családra is. A roncs-családban viszont a széthasadt „minden” szilánkjai afféle mozaikos módon emlékeztet(het)nek az „egészre”, mert – minden egész eltörött.⁴⁰

(A család szentsége az emberi méltóság szakítópróbája.) A sátáni bomlasztó erők mindent megtesznek a hagyományos keresztény család értékeinek szétverése érdekében. Látszólag nagyon eredményesek, ám azért reménytelen az ő „eredményes” bomlasztó

tevékenységük, mert a család szentsége nem pusztán valami ósdi szokás, hanem a teremtés – azaz a természet organikus rendjének – elfogadása. *Ez a béke ereje a (családi) háborúk pusztítósaival szemben.*⁴¹

A Szent Család értékvilága ugyanis olyan spirituális/pneumatikus erőt képvisel, amelyben az igazság és a szeretet (is) együtt van. Ha nem szeretettel képviselünk egy igazságot (például férj versus feleség versus gyermek/ek), akkor az már nem igazság, hanem csak egy „szempont” lesz: a bomlás (talán még láthatatlan) jele. *Ám az értékek hierarchiájában a spiritualitás az ÖRÖK ÉRTÉKEK világát jelenti. A SZENT CSALÁD is erre példa.*⁴²

Az újtestamentumi Szent Család tehát az egyik olyan interaktív/mentális erőtér, ahol a szomatikus és a szakrális lélek konfliktusos találkozása és/vagy rendezett kapcsolódása archetipusos példázatával számunkra is mintaértékű lehet.

A strukturális és funkcionális összefüggések

Nem „mesés” megoldás ez? Nem valamiféle infantilis „narratíváról” lenne szó? Netán a még infantilisebb marketinges „happy” az itt húzódo titkot fejtegető érzület? Nem!

Ezek a bibliai történetek/példázatok az életerő szomatikus és szakrális energiaáramlásának történeti-pszichológiai mintázatai: a kollektív emlékezet szimbólumaiban és mítoszaiban kódolt üzenetek.

IRODALOM

- Benyik György: Jézus és a nők. *Keresztény Szó*, 2012. 11. sz. https://epa.oszk.hu/00900/00939/00144/EPA00939_kereszteny_szo_2012_11_1.html
- Biblia. *Ószövetségi és újszövetségi szentírás*. Szent István Társulat, Budapest, 1976.
- Erikson, E. H.: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, 1991, Gondolat Kiadó.
- Freud, S.: Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. In Sigmund Freud: *Esszék*. Budapest, 1982, Gondolat Kiadó, 255–24. o.

- Henslin, E.: Jézus családja. In Cloud, H. – Townsend, John – Carden, Dave – Henslin, Earl: *Családfánk titkai. Hogyan változtassunk káros családi mintáinkon?* Budapest, 2012, Harmat Kiadó, 51–62. o.
- Hojdák Gergely: *Meghalni vagy kipusztulni – Interjú Bedő Imrével, a Férfiak Klubja alapítójával.* 2023.03.02. <https://mkdsz.hu/meghalni-vagy-kipusztulni-interju-bedo-imrevel-a-ferfiak-klubja-alapitojaval/>
- Jung, C. G.: *Aion. Adalékok a mély-én jelképiségéhez.* Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó.
- Jung, C. G.: *Az archetipusok és a kollektív tudattalan.* Budapest, 2019, Scolar Kiadó.
- Jung, C. G. – von Franz, Marie-Louise – Henderson, Joseph L. – Jacobi, Jolande – Jaffé, Aniela: *Az ember és szimbólumai.* Budapest, 1993, Göncöl Kiadó.
- Kereszty Rókus O. Cist.: *Jézus Krisztus. Krisztológiai alapvetés.* 1995. http://www.ppek.hu/konyvek/Kereszty_Rokus_Jezus_Krisztus_1.pdf
- Kőváry Zoltán: *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig.* Budapest, 2012, Oriold és Társai.
- Pressing Lajos: *Az égig érő fa. Szellemi tanítások a magyar népmesékben.* 1. köt. Budapest, 2009, Pilis-Print Kiadó.
- Pressing Lajos: *Az élet vize. Szellemi tanítások a magyar népmesékben.* 2. köt. Budapest, 2011, Pilis-Print Kiadó.
- Tótfalusi István: *Ki kicsoda? az ószövetségi szentírásban.* Budapest, 2014, – <https://mek.oszk.hu/12700/12702/12702.pdf>
- Várkonyi Nándor: *Isten képe és hasonlatossága. Óshagyomány.* 1. 1991, – <http://oshagyomany.vidya.hu/OH01/OH0104.html>

JEGYZETEK

- 1 Részlet a „Magyar sorsproblémák. Társadalomlélektani kor- és kórképek” című, az Orpheusz Kiadónál megjelenő könyvből.
- 2 Thomas Mann üdvözlése, 1937. január.
- 3 Hojdák Gergely: *Meghalni vagy kipusztulni – Interjú Bedő Imrével, a Férfiak Klubja alapítójával.* 2023.03.02. Kiemelés: LG. <https://mkdsz.hu/meghalni-vagy-kipusztulni-interju-bedo-imrevel-a-ferfiak-klubja-alapitojaval/>
- 4 Sir 3,3-7.14-17. – Kol 3,12-21 – Mt 2,12-15.19-23
- 5 <https://jelesnapok.oszk.hu/prod/SZERKEZET/kepek/va2/szalmababa.jpg>
- 6 Kovács Margit: *Szent Család* – <https://budapestaukcio.hu/kovacs-margit/keramikus/szent-csalad>
- 7 Mt 1, 18-24
- 8 Az archetipusok mibenlétéhez lásd Jung 1993, 2019. – Jung és mtsai 1993. – A népmesék pszichológiai/spirituális szimbólum-elemzéseiről, így többek között a női/férfi archetipusokról is, lásd Pressing 2009, 2011.
- 9 Lásd ehhez Várkonyi 1991.
- 10 Ter 3,9-15.20
- 11 Freud 1982. – Lásd még Kőváry 2012.
- 12 Lk 1,26-38
- 13 Utalás Ady Endre versére.
- 14 Én 2,8-14
- 15 Nem véletlen, hogy az egyik legnagyobb magyar keresztény (katolikus) költő, Babits Mihály *Erato* című műfordításkötetében az Énekek Énekét is az erotikus világgölydészet remekei közé sorolta. A kötet először 1921-ben jelent meg, Bécsben, 500 számozott példányban. – A kötet kiadásával kapcsolatos adatok itt olvashatóak: <https://moly.hu/konyvek/babits-mihaly-szerk-erato>
- 16 Értelmezésem mindenekelőtt pszichológiai, ezen belül is az identitás-pszichológiai összefüggéseket veszem figyelembe, például Erikson (1991) epigenetikus identitás-elméletét. Az értelmezések egyéb lehetőségeit lásd például itt, kiváló és tömör, mégsem a szokványos lexikon-szócikkhez felszínes áttekintés: Énekek Éneke, *Keresztényen bibliai lexikon.* (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/e-e-C9B2A/enekek-eneke-C9BF7/>)
- 17 1Kor 12: 13
- 18 1 Kor 7, 39
- 19 Ef 5: 25-26
- 20 Ef 5, 31-32. – Pál apostol tehát mindenekelőtt – ebben a szövegrészletben is látható módon – szigorú, mondhatni keményen intézményépítő stb.
- 21 Lk 1,39-45
- 22 1Sám 1,24-28. – Hanna első gyermeke, Sámuel nehezen született meg. Hannának még három fia és két lánya is született.(1 Sam) – Lásd még Tótfalusi 2014, 28. o.
- 23 Lk 1,46-56
- 24 <https://igenaptar.katolikus.hu/nap/index.php?holnap=2022-12-22>
- 25 Péld 31, 10-13
- 26 Sir 3,3-7.14-17a – Kiemelések: LG.
- 27 Kol 3,12-21. – Kiemelések: LG.
- 28 Lk 2,41-52. – Kiemelések: LG.

- 29 Henslin 2012
- 30 Jézusnak voltak testvérei is: négy férfitestvére (Jakab, József, Simon, Júdás) és több nőtestvére. (Mt 13, 56). Lásd még *Jézus testvérei*: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyn-bibliai-lexikon-C97B2/j-C9F46/jezus-testverei-C9FAB/>
- 31 Jn 7,5
- 32 Mk 3,21
- 33 Mk 3,35
- 34 Fülöp apokrif evangéliuma szerint Jézus felesége Mária Magdolna volt, gyerekük is volt. (https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1ria_Magdolna) – Információban gazdag áttekintést ad: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-ki-kicsoda-a-bibliaban-F8DCE/m-F9027/maria-magdolna-F9039/>. – Abba a főlöttebb izgalmas társadalomlélektani problémába most nem vágok bele, hogy egyfelől ezt az egész kérdéskört miképpen lengi körül a konteók fantáziadús világa (lásd ehhez: *Hogyan lett Jézusnak szeretője és gyermeke?* – <https://www.urbanlegends.hu/2010/06/sion-rend-dan-brown-jezus-maria-magdolna/>.) Másfelől az apokrif evangéliumok mibenléte szintén izgalmas kérdés,
- mert ez korántsem valamiféle kriminalizált és bulvárosított hamisítás és összeesküvés-elmélet szintjén értelmezendő probléma. (Lásd ehhez Benyik 2012. – Lásd még ezt a nagyon teológiai művet, amely éppen ezért a bulvár/vulgáris pszichologizálás kiváló ellenpontja: Kereszty 1995, 36–45. o.)
- 35 Ter 2,18-24 – Kiemelések: LG.
- 36 Mk 10,2-16 – Kiemelések: LG.
- 37 Ezért *Eucharisztia* – és nem *eucharisztia*: személyesen = Jézus – nem pusztán rituális/liturgikus emlékezete.
- 38 Mk 9, 45.47-48
- 39 Pál Ferenc: *Vasárnapi beszéd*. 2021.09.26.– <https://www.youtube.com/watch?v=OB5oPahjtlo> – Fila Béla dogmatikaprofesszorra hivatkozás: 21:34-től.
- 40 Utalás Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában* című versére.
- 41 Korzenszky Richárd prédikációjából idéztem. – Szentmise Tihanyból 2021. december 26-án, a Szent Család vasárnapján – <https://www.youtube.com/watch?v=9Vd3DrUH80w&t=324s>
- 42 Pál Ferenc *Vasárnapi beszéd*. 2021. december 26. – <https://www.youtube.com/watch?v=VAA0i475eFQ>

A magyar néptánc évtizedei konferencia elé

2021. február 1-jén – a világjárvány okozta helyzetben online konferenciaként – rendezte meg a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete *A magyar néptánc évtizedei* című konferenciát, 70 évvel azután, hogy 1951-ben megalakult a Magyar Állami Népi Együttes.

A jelenünkben Magyar Táncművészeti Egyetem néven ismert intézmény 1950 szeptemberében indult Állami Balett Intézetként; ennek 1971 szeptemberében, azaz 50 évvel a konferencia megszervezése és lebonyolítása előtt középfokú néptánctagozata is létesült falai között.

A konferencián e két jelentős intézményt és ezek eredményeit mutatták be az előadók, kitérve társadalmi és művészeti hatásaikra, s az elhangzottakból elkészült tanulmányokat teszi közzé mostani és következő, augusztusi lapszámunk.

A Szerkesztők

Adalékok az állami népi együttesek történetéhez: a folklóranyag színpadi feldolgozásának kérdései a szkopjei állami népi együttes kapcsán

In memoriam Zoran Džorlev

(*A megalakulás céljai*) A Tanec Macedón Nemzeti Tánc- és Énekegyüttes – más jugoszláv tag-népköztársaságokéhoz hasonlóan – 1949-ben jött létre, a Magyar Állami Népi Együtteshez nagyon hasonló, az alapító dokumentumokban lefektetett célokkal. Története során az együttes neve többször változott, a Tanec névvel néhány évvel az alapítás után bővült.¹ Megalakulásának célját az 1952-es, önálló finanszírozású együttesként való működésről szóló rendelet írja le:

A Macedón Népköztársaság Állami Ének- és Táncegyüttesének (Állami Együttes) célkitűzései: a néptáncművészet ápolása, fejlesztése és felemelése; a népi vokális és hangszeres zene ápolása, feldolgozása és a népi hangzásvilág kialakítása; a népi köznapi táncok művészi és színpadi feldolgozása; azoknak a népi szóbeli megnyilvánulásoknak az összegyűjtése és kidolgozása, amelyek színpadra alkalmasak; ezekből a népművészeti megnyilvánulásokból programok készítése és bemutatása nyilvános rendezvényeken, koncerteken.²

Az Állami Népi Együttes létesítéséről szóló kormányrendelet 1951-ben így fogalmaz: „A magyar kórus-, népi tánc- és népi zenekari kultúra fejlesztése, magas színvonalon való bemutatása és a tömegszervezeti kultúracsoporthoz e téren való példamutatás céljából Állami Népi Együttest [...] kell szervezni.”³

Figyelemre méltó, hogy – az előbbi alapításához hasonlóan – a hangsúly a macedón művészegettes esetében is kevésbé a népi kultúra ápolásán, mint a feldolgozáson és annak „fejlesztésén”, „felemelésén” van. Nem meglepően mindkét dokumentum középpontjában a rendezvényeken való bemutatás áll. Mindkét együttes esetében két anyag vizsgálható a megalakulás kapcsán, és jellemzően a bemutatás és a színpadi műfaj létrehozása felé tendál a szövegi tartalom, a folklórhagyomány megőrzése háttérbe kerül.

A Tanec Macedón Nemzeti Tánc- és Énekegyüttes (a továbbiakban Tanec Együttes) alapításkori céljai között a művészi célok részletesen kidolgozottak. Ennek oka az lehet, hogy az alapító-vezető maga is politikus volt, így a szövegezésben és a döntéshozatali folyamatban közvetlenül részt vehetett. Az alapításkor a néptáncokat *köznapi táncoknak* nevezte, ami azok gyűjthető voltát jelezte az idő tájt, vagyis a néptánc az élő kultúra része volt.⁴

A két együttes tehát hasonló történeti korszak szülötte, céljuk és politikai beágyazottságuk is hasonló. A falusi folklóranyag állapotában, a gyűjtési folyamatban, a repertoárba történő integrálásában, majd visszatartásában, valamint a művészi feldolgozás szintjében viszont vannak különbségek közöttük.

(*A néptánc mint a tradíció anyaga – a falusi tradíció*) A macedón folklórterep 1912-ig volt az Oszmán Birodalom része, kultúrája így alapos fáziskésésben volt – rendkívül konzervatívnak nevezhetjük. Kiragadott példaként említhető, hogy a mezőgazdaságban a kézi aratás az 1970-es évekig megvolt, a pogány archaikus énekek is a XXI. századig

gyűjthetők voltak a területen, vagy a rendkívül archaikus, rituális sütőharang-készítés hagyománya az 1950-es évekig funkcionális környezetében, majd szóbeli emlékezetben még megmaradt.

A táncot tekintve a Balkán-félsziget a későbbi páros tánc kultúrájánál archaikusabb lánc- és körformákat őrizte meg. A macedón folklórtéren pedig még azon belül is reliktumterületet képez. A magyar hagyománnyal ellentétben, ahol a rituális táncoknak már csak nyomait találjuk a XX. század végén, ugyanekkor a túlélő macedón rituális táncok még gyűjthetők.

Az intézményesült kutatások elmaradása az egész Balkán-félsziget jellemzője, így a mai Észak-Macedón Köztársaság művészeti intézményesülése is jóval később indult el a magyarországihoz képest: a Macedón Nemzeti Színházat 1945-ben, a Macedón Filharmonikusokat 1944-ben, a Macedón Tudományos és Művészeti Akadémiát pedig 1967-ben alapították meg.⁵

(A folklórgyűjtések) Emanuel Csucskov, az együttes alapítója, első vezetője a zenei vezetővel meghallgatásokat tartott vidéken, és összesen húsz embert hívtak meg „demonstrátorként” az ország különböző néprajzi régióiból. Legnagyobb számban a Bitola és Szkopje környéki falvakból, illetve a mijak régió Lazaropole településéről érkeztek. Ők mint „helybeli adatközlők” betanították a szülőfalujukból való táncosaikat. Ezek a táncok „izvoren”, vagyis „forrásból való”⁶ megjelöléssel kerültek a repertoárba, és demonstrációkat nem is jelölték meg koreográfusként.

A macedón folklór gyűjtése 1950-ben intézményesült, ekkor alakult meg a Marko Cepenkovról elnevezett Folklór Intézet, amely kutatásait máig is végzi, saját és külső munkatársakkal. Az intézet tekintélyes anyagot magában foglaló archívuma a mai napig sem teljesen rendszerezett, így nehezen hozzáférhető. Ugyanakkor magának a Tanec Együttesnek is van archivált anyaga.⁷

Csucskov, a Tanec első vezetője, az ASNOM⁸ volt alelnökeként rövid ideig a jugoszláv kormány első macedón minisztere volt 1945-ben. Belgrádban szerezte egyetemi diplomáját, ahol geográfát, etnológiát, néprajzot és szláv filológiát tanult. 1958-ban doktorált. A Tanec Együttes esetében tehát egy fontos tényező, hogy repertoárját egy néprajzi képzettségű értelmiségi vezető alakította ki. Ugyanakkor a harchoz kapcsolódó elképzelései is megjelentek a repertoárban, így az egyes eredeti táncokba ideológiai narratívát illesztett.⁹ Például a komitsko táncot a török időszak szabadságharcaihoz kapcsolódó szokásmagyarázattal, fegyverrel járták, de minden narratív tartalom nélkül. Csucskov a krusevo-i köztársaság elesésének csatájához kapcsolódó narratívát helyezett a koreografikus tartalomba.

Mindemellett a repertoár és stílus alapjait ő hozta létre. Filip Petkovski, a Tanec Együttes etnológus kutatója a repertoár elemzése közben azt fedezte fel, hogy az együttes fő művészeti irányvonalát máig nagyban meghatározza a kezdeti korszak, és lényegi irányváltások nem történtek az együttes életében.¹⁰ Az első vezető szerepe tehát kettős: személyében képzett etnológus áll az élen, ugyanakkor a repertoár ideológiája befolyásolta a művészi értékteremtést.

(A folklór feldolgozása) Az együttes összeállítása hasonló ahhoz, ahogyan a magyar Állami Népi Együttes épült fel a kezdetekben. Az énekar és zenekar zeneakadémiai végzettségű művészekből áll. A zenekar hangszerei két csoportra oszthatók: tradicionális és „népi” csoportra. Előbbiben hagyományos hangszereken játszanak, melyek közül a legarchaikusabb a zurla/töröksíp és tapan/dob, de emellett kaval, tambura, gajda/duda

és újabban kemene is szól a feldolgozásokban. Ezekhez társulnak manapság a városi tradicionális zene (čalgija) és a klasszikus, illetve populáris zene hangszerei: klarinét, hegedű, gitár, tangóharmonika, basszusgitár.

A koreográfus és a vezető személye nem feltétlenül és nem mindig esik egybe. Emellett a koreográfusok személye a magyar néptáncegyüttesekéhez viszonyítva sokkal kevésbé jelentős, bár nagyrészt ismerjük a nevüket és stílusuk is képvisel bizonyos egyedi vonásokat. A koreográfiákat jellemzően máig a gyűjtött anyag alapján készítik el, amiben a néprajzi intézet által szervezett értékelési folyamat segíti őket.

A Tanec már az első években fokozatosan áttért az Andrij Nahachewsy folklórkutató és etnológus által „bemutató”-nak nevezett táncolásra. A „részvételi”-nek nevezett táncokkal szemben a bemutató táncokat általában inkább terméként, mint folyamatként érzékelik.¹¹

(A folklórányag változásai a Tanec repertoárjában) Az együttes „logója” és előzménye a teškoto. Az első számú bemutatott tánc, a „teškoto oro”, vagyis a „nehéz oro”, a nyugat-macedóniai mijak régió tánc. A „nehéz” kifejezés nem a technikára, hanem a közösségből való kiválásra, a vendégmunkára és nehéz életre utal, ami Nyugat-Macedóniának többszáz éve sajátossága, tulajdonképpen máig. A macedón falusi ember számára az otthoni közösségből való kényszerű kiszakadás különös fájdalmat jelentett. A vendégmunkáról való hazatéréskor újra akklimatizálódnia kellett a közösségbe, közegbe. A Teškoto férfítánc a zenészekkel való folyamatos kommunikációban a közösségbe való lelki visszatérés, felengedés, ahogy az informátorok leírják. Ennek megfelelően nagyon visszafogott tempóban kezdődik, és fokozatosan gyorsul. Ez adja a technikai és előadásbeli nehézségét.¹²

Vagyis amennyire ez lehetséges egy ilyen együttes esetében, a bemutatott tánc még a színpadon is egy lelki folyamatot jár végig: „a táncolás lazaropolei módja a vendégmunkásélet kifejeződése. A lazaropolei férfiak a távoli vidéken bezárják a lelküket, és nem is nyitják ki. Am otthon lassan felmelegszik a lelkük, fokról fokra kinyílik és visszatérnek a régi életbe – így ez a hangulat fokozatosan áttevődik a táncukba is.”¹³ Ez a koreográfia máig a Tanec Együttes emblémája.

Maga a lánc tánca – mint kulturális fenomén – igen erős közösségi kontextusokkal rendelkezik. Ehhez kapcsolható, hogy a Tanec Együttes „logója” egy közösségbe való táncos újra-visszatalálást fest le. Ezzel a tánccal a lazaropoleiek már a két világháború között jártak külföldi fesztiválokon, például Brüsszelben. A Tanec teškoto produkciója tulajdonképpen ennek a megisméltése volt. 1950-ben az együttes ezzel nyert első díjat Llangollenben.

Az 1955-ig kialakult repertoár az első években nagyrészt a teškotohoz hasonló eredeti táncokból állt össze. Mellette például a rusalija (ruszália) vagy a szintén mijak régióból származó menyasszonyi rituális tánc, a k'lcnoga is szerepelt. Ezt az autentikus repertoárt jelölik a Tanecben az „izvoren” szóval. Ehhez társult már az első időkben a többi jugoszláv tagköztársaság tánc.

(Az eredeti táncanyagba való „beavatkozás”, stilizáció) Előbb-utóbb a koreográfusok egyre nagyobb mértékben – az együttes szóhasználatával élve – „beavatkoztak” az eredeti táncanyagba. Részben a táncok lépcsőszerkezetét bővítették.

A kör- és lánc tánckultúra rendkívül gazdag aszimmetrikus lépésanyagának nagy része a pravo oro (nemzetközi szakirodalomban Far Öer lépés) továbbalakulásával képződik. A koreográfusok ezt a gazdagodási módot viszik tovább a stilizáció során.

Vagyis alkotói módszerként tartják meg a továbbalakulás eredeti folyamatát. Ez bizonyos fokig hasonló jelenség ahhoz, ahogyan Timár Sándor a magyar táncanyag sajátosságát: az improvizativitást helyezi oktatásának és koreográfiai alkotómunkájának középpontjába.

A térhasználatot tekintve a macedón táncra eredetileg jellemző lánctréteget különböző geometriai formákba ötvözik, és ezzel egészen a táncszimfonizmust idéző színpadi koreográfiáig jutnak el. Az együttes repertoárja sem a szerb, sem a bolgár együttesek stilizációs fokát nem éri el, és bár a mojszejevi táncfeldolgozás természetesen hatással van rá, a balettnyelv integrációját is nagy részben elkerüli.

A Tanec Együttes életében 1957-től – Trajko Prokopiev zenész vezetésének idején – kezdődik meg a nagyobb fokú stilizáció. Ekkortól születnek meg a szvitek és a stilizált színpadi adaptációk. A koreográfus szót is csupán ekkor kezdik el használni. Ettől az évtől máig jelen van a magas fokú feldolgozottság, az időszakot ugyanakkor ketté lehet bontani. Az 1950-es és 1960-as évekre a magyar néptáncból stílusukban leginkább Rábai munkáival párhuzamba vonható, geometrikus térformákat gazdagon használó koreográfiák jellemzők. Ezután viszont kialakul a Tanecnek egy sajátos stílusa, amely nem hasonlítható teljes egészében egyik szomszédos országhoz vagy tagországhoz sem, és számos egyedi vonást képvisel. Ennek jó példája a lazarenki, amely a húsvét előtti szombat, a Lázár-nap szokásából indul ki, de formailag csupán annyit tart meg, hogy két részre osztott félkörben nők táncolják. A 2008-as, stilizált koreográfia a dél-macedón Bojmija régió gazdag viseletét mutatja be egy olyan táncanyagon, amelyet a húsvét előtti „lázározás” rítusa ihletett.¹⁴

A magyar táncélethez képest alapos késéssel jelent meg az újfolklorizmus. 2003-tól a vezető és néhány táncos kezdeményezésével kezdődött el az a folyamat, melynek során nagy számban visszahozták a repertoárba az első korszak eredeti anyagú táncait, amelyek az évtizedek során kikerültek a repertoárból. Ebből az újfolklorista irányzatból indult el az új egyetemi etnokoreológia tanszék megalapítása is, de csupán 2012-ben. Ezt követően a Tanecben máig jelen levő vegyes repertoár alakult ki, általuk eredetinek, színpadi adaptációnak és stilizáltnak nevezett darabokkal.

A popularitás és folklór társadalmi beágyazottsága különbözik a magyarországiétól. A magyar közéletben a táncműveléssel jelenik meg a folklór, a néptánc popkultúrává válása. A Balkán-félszigeten ellenben, és ezen belül különösen Macedóniában nem volt szükség a néptánc, falusi kultúra populárisá tételére, mert már eleve igencsak népszerű volt, és a mai napig is az.

A narratíva megjelenésének tekintetében is máshogyan alakult a Tanec Együttes története a magyar színpadi néptáncművészetéhez képest. Már esett szó arról, hogy az első vezető bizonyos fokú narratívát csatolt az egyes táncokhoz. Azonban ez jelentősen csupán 1958-ban, a *sedenska* című koreográfiával jelent meg. Ebben a kelet-macedóniai táncanyag felhasználásával két legény a leányért való versengést mutatja be. A narratíva széles körű integrációja végül a 2003-as új törekvésekkel történt meg. Két choreodrammaként aposztrófált dramatikusan művet alkottak, amelyben a cselekmény szálát már meglévő koreográfiákkal ötvözték. A kezdeményezésnek nem volt folytatása a későbbiekben.

(Párhuzamos tradíció) Anthony Shay koreográfus, táncantropológus párhuzamos tradícióként írja le a stilizált repertoár vidéki diffúziójának következtében létrejövő kettős néptáncrepertoárt. A vidéki táncsoportokban a stilizáltabb anyagot visszatanulják, így minden ország vezető folkegyüttese tulajdonképpen létrehoz egy „párhuzamos

tradíciót”.¹⁵ A magyar kultúrában ez a jelenség már a két világháború között elindult a gyöngyösbokrétás változásokkal és visszatanulással. Ez a macedón terepen a Tanec Egyesítés megalakulásával és működésével ment végbe. A vidéki táncsoportokban a Tanec táncosai tanítottak.

A kétfajta hagyomány egyvidejű létezésének mintázata természetesen azt jelenti, hogy a stilizált tradíció egyre növekvő mértékben volt jelen. Elsie Ivanchich Dunin táncetnológus 1988-as adatfelvétel alapján felmérte a Tanec-koreográfiák vidéki jelenlétét. Jól látható, hogy a rendkívül stilizált, sőt a Tanectől szokatlanul stilizált viseletben táncolt Istočna Makedonija (Kelet Macedónia) című koreográfia milyen széles körűen elterjedt a terepen.¹⁶ Hozzátesszük: más koreográfiákkal együtt.

Lynn D. Maners antropológus, a jugoszláv kultúra kutatója úgy látja, hogy Jugoszláviában 1943 és 1991 között két különféle táncsoport létezett: „izvorni” és „stilizacija” jellegűek. Hozzá kell tennünk, hogy „izvorni” fesztiválok is folyamatosan megrendezésre kerülnek a Tanec-stílussal párhuzamosan, amelyeket ráadásul általában jelentős, még létező ünnepi szokásokkal egy időben szerveznek meg vidéki városokban.

A párhuzamos tradíciók ma is léteznek, a legmagasabb szinteken is: a Tanec mellett a Stipi Egyetem Etnokoreológia Tanszékéhez kapcsolódó Makedonija Egyesítés gyűjtésében alapuló autentikus táncokat és szokásokat mutat be.

(Az autentikusság kérdései – mi is az az autentikusság?) A színpadi néptánc két vizsgálat alá esik: néprajzi és művészeti aspektusból is elemezhető. E kettőből az előbbi tulajdonképpen máig túlhangsúlyozott. Ez érthető azon célok miatt, amelyekért ezek az együttesek létrejöttek. Más táncművészeti ágak kritikáiban jóval ritkábban találkozunk annak vizsgálatával, hogy a koreográfia hitelesen használja, interpretálja-e az adott formanyelvet.

Ugyanakkor nem egyértelmű az sem, hogy mit jelent a néprajzi autentikusság 2021-ben. A bolgár folklórkutatók megítélése szerint „a koreografált néptáncok elfogadása végül a hiteles anyag ismeretének és gyakorlatának elvesztését, valamint az új hagyomány feltalálását eredményezte”.¹⁷ Ha a bolgár repertoárt megnézzük, ez valóban igaz lehet. De vajon mennyiben igaz más országok együttesének repertoárjára?

Liszka József néprajzkutató a felvidéki alakoskodó szokások kapcsán a csupán formai szokás-ismételgetésnél az egyébként rugalmasan változó hagyomány kimerevítéséről ír. Felix Hoerburger etnomuzikológus szerint a néptánc egy örökké változó hagyomány, ebből csak egy pillanatot ragadunk ki. Első létezése az eredeti, ahol az még a közösség szerves része. A második esetben a néptánc folyamatos újraélesztése és kultivációja történik.¹⁸

Az élő folklór tulajdonságai a rugalmas alkalmazkodási és felvevőképesség az új folklórelemekre vonatkozóan. Mladenović szerint a déli szlávoknál a kolo kultúra a túlélési képességgel van kapcsolatban. A koreomuzikológia kutatói a zene–tánc viszonyulás erős közösségi meghatározottságáról írnak, míg a kognitív archeológia a tánc és zene kiemelkedően kommunikatív szerepéről. Eszerint azt tekinthetjük autentikusnak, ami az élő folklór e tulajdonságait meg tudja tartani. Vagyis a tradicionális kultúra iránti hűséget értelmezhetjük az élő folklór rugalmas alkalmazkodási és felvevőképességének, a közösségi és kommunikatív szerepeinek új formában való megtartásaként is.¹⁹

A néptáncos és néprajzi autentikusság tehát nem csupán a formai ismétlésben, a hagyomány kimerevítésében keresendő, hanem az eredeti folklórhagyomány rugalmas változásaiban és kultúrafeltevő folyamatainak repertoárba építésében rejlik.

Andrij Nahachewsky folklórkutató, etnológus szerint az az autentikus, ami funkciójában megfelel a közösség által keltett igényeknek, vagyis funkciójában autentikus. Hans Heinrich Eggebrecht a zenei értékítéléről írva fontosnak véli, hogy a zenei elemzés

figyelembe vegye a mű funkcionális beágyazottságát. A Tanec Együttes kulturális emlékezetet megőrző, a macedón kultúrát propagáló funkciójában a maga nemében tökéletes. Zoran Dzorlev azért volt zseniális vezető, mert a múlt előnyeit és a kortárs igényeket összhangba tudta hozni, s ezeket professzionális módon integrálta az együttes imázsába. Ez az írás az ő emlékére született. A Tanec Együttest 2018-ig vezető hegedűművész, népzeneész 2021 januárjában hunyt el.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogyha összehasonlítjuk a Tanec Együttest és a magyar Állami Népi Együttest, valamint a magyar színpadi néptáncművészetet, azt találjuk, hogy míg a macedón sajátos, professzionális, igen népszerű folklórfeldolgozási stílust alakított ki szerencsésen felgyűjthető folklórányaga alapján, addig a Magyar Állami Népi Együttes a dekoratív és narratív művek repertoárja, professzionális táncszimfonizmus létrehozása után többirányú művészeti stílusokat fejleszt ki a folklór talaján, a magyar koreográfusi iskolaként megnevezett alkotókkal együtt.

(*A néptánc mint művészet*) Túllépve az eredeti néprajzi anyaghoz hű autentikusság kérdéskörén, a színpadi néptáncfeldolgozás, -felhasználás művészi kérdéseivel kapcsolatban felvetett szempontok alapján kívánunk új diskurzust indítani. Carl Dahlhaus zenetörténész szerint a zenei értékítéletben zeneszerzés-technikai, esztétikai, morális és társadalmi mozzanatok is vannak. Elég a máig folyó kiterjedt könnyűzene–komolyzene diskurzusokra gondolnunk, hogy lássuk, az értékítélet több összetevőből áll. Hans Heinrich Eggebrecht zenetörténész így ír a szalonzene kapcsán: „A XIX. század szalonzenéjét nem utolsósorban az jellemzi, hogy egyre nagyobb tömegben termelődött, és Schumann mércéjével mérve egyre rosszabb lett – hiszen az áthághatatlan szociális szakadékot teremtő iparosodás és a kapitalizmus egyre nagyobb hatással volt a zenekultúrára.” Ez a folyamat tovább folytatódik a XX. században, elkezd kialakulni a tömegkultúra, amelynek történetéhez a színpadi néptánc több ponton is kapcsolódik. Kovács Örs Novák Ferenc *Magyar Elektrájának* művészetelméleti vizsgálata kapcsán a néptáncot felhasználó színpadi művek esetén az autentikusságot a művészi autentikussághoz köti.²⁰

Drid Williams táncantropológus szerint a tánc szerepét illetően az antropológia különféle következtetései, elméletei nem alkalmasak egy többek által vágyott integrált modellteória létrehozására, amely minden tánc kultúrára nézve érvényes lehet. Ehelyett úgy véli, hogy a vizsgálat metódusát meghatározza a vizsgálat tárgya, a közösség, a terület, az etnikum, amely révén az elemzés történik.²¹ Ennek megfelelően még a hasonló gyökerű állami népi együttesek színpadi néptánc-repertoárjainak megfigyelésénél is eltérő módszerek bizonyulhatnak hasznosnak.

Ezért a több közös vizsgálati pont mellett eltérő metódusokkal közelíthetjük meg a Tanec Együttes és a Magyar Állami Népi együttes tradicionális anyagát, amelyek formai és kontextuális vonatkozásokban is különböznek.

A magyar színpadi néptáncfeldolgozás korábbi előzményekre tekint vissza Magyarországon: már 1938-ban megszületik egy szinte gyagilevi ügyességű művészetpártoló, Paulini és egy nagyszerű magyar koreográfus, Milloss Aurél néptánc inspirációjú összművészeti produkciója mint a magyar néptánc első művészi feldolgozása, *Magyar Csupajáték* címmel.²²

A Magyar Állami Népi Együttes a táncnyelvezetek integrációjában, összművészeti együttműködésekben – a magyar iskola koreográfusait is ide számítva – új művészi koncepciót hozott létre, amellyel nem csupán a tanulmányomban vizsgált balkáni együttestel való összehasonlításban, hanem tagabb, a régió országai között is kiemelkedő néptánc-színházi

stílusokat alkotott meg. Olyannyira, hogy még a balkáni tánc hagyomány bartóki szintű továbbgondolása is Budapesten születik meg, a magyar koreográfiai iskola koreográfusától, Kricskovics Antaltól. Emellett a minimalizmushoz, illetve a repetitív zene kompozíciós módjaihoz hasonló struktúrák is megjelennek a magyar iskola jellegzetes alkotójának, Györgyfalvy Katalinnak az életművében.

„[A] tánc [...] minden más művésznél inkább az idő- és térteremtés művészete, megjelenésében azonnal el- és továtúnik.”²³ A táncművészet sajátosságaiból következően máig hiányzik a zenéhez hasonló elemző áttekintést segítő absztrakt írott típus léte. A táncművészet története során fáziskésésben van az önálló művészetté válásban és a zeneművészethez hasonló recepció kialakulásában.²⁴

A magyar iskola révén létrejövő művészeti koncepciók a folklór talaján olyan új megközelítéseket adnak, amelyek megerősítik a táncművészet autonóm létét a magyar művészeti életben. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a Magyar Állami Népi Együttes ma hungarikummá alakuló kortárs színházi repertoárral büszkélkedhet Mihályi Gábor művészeti tevékenysége révén, akkor összehasonlításunkban kitűnik, hogy a színpadi néptáncművészetet tekintve Magyarország kiemelkedő művészeti színvonalat képvisel a tágabb régióban. Így a hazai táncművészetben a szűken értelmezett táncos tradícióra, vagyis a néptáncra a tágan értelmezett magyar tánctradíció, a XIX. század óta vágyott „eszményi magyar táncművészet”,²⁵ a sajátosan magyar színpadi tánc hagyomány kialakulásának fő inspirálójaként tekinthetünk.²⁶

IRODALOM

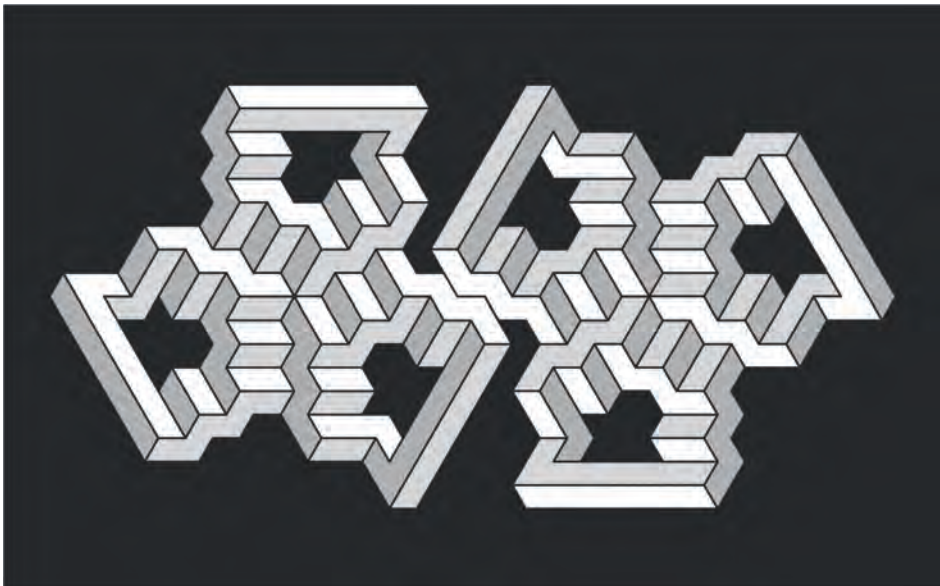
- Bolvári-Takács Gábor: A táncművészképzés intézményesülésének művészetpolitikai és pedagógiai tényezői (1948–1950). *Iskolakultúra*, 2010. 20. évf. 4. sz. 77–83. o.
- Bólya Anna Mária: *Tánc és szakralitás – A tánc szerepe a macedón szakralis hagyományban.* /Studia Folkloristica et Ethnographica – A Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék sorozata, 83. sz. kötet/ Debrecen, 2021, Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék – MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport.
- Boros János: *Filozófiatáncművészet.* Bp., 2020, MMA MMKI.
- Dunin, Ivancich Elsie: Transmission and diffusion: Macedonian dances 1938–1988. In Giurchescu, Anca – Felföldi László (szerk.): *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae – 16th Symposium of the ICTM.* Bp., 1991, Akadémiai Kiadó, 203–213. o.
- Hoerburger, Felix: Once Again: On the Concept of „Folk Dance”. *Journal of the International Folk Music Council*, 1968. 20. évf. 30–32. o.
- Илиева, Анна: Жанр и форма на добруджанския танцов фолклор. In Ангелова-Георгиева Росица – Живков, Тодор – Стоин, Елена (szerk.) *Фолклорът и народните традиции в съвременната национална култура.* София, 1976, Българска академия на науките,
- Kovács Örs Levente: A (nép)táncszínház mint az autentikus, hiteles színpadi néptánc lehetősége a Magyar Elektra kontextusában. *Valóság*, 2020. 8. sz. 102. o.
- Kővágó Zsuzsa: *Magyar Csupajáték*, 1938.
- Liszka József: Kimerevített hagyomány. Gondolatok a kisalföldi farsang némely megnyilvánulási formáiról. In Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásantropológiai fogalmak tudományos közeli megközelítésben.* Bp., Balassi, 2007, 262–272. o.
- Mason, Paul H.: Music, dance and the total art work: Choreomusicology in theory and practice. *Research in dance education*, 2012. 13. évf. 1. sz. 5–24. o.
- Mithen, Steven: *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind and Body.* Cambridge, 2007, Harvard University Press.
- Младеновић, Оливера: *Коло у Лужних Словена.* Београд, 1973, Српска академија наука и уметности, 114–115. o.
- Petkovski, Filip: *Approaches in Staging and Choreographing Folk Dance in The National Ensemble of Folk Dances and Songs of Macedonia-Tanec.* Oslo, 2015, Norwegian University of Science and Technology.

- Pónyai Györgyi: Campilli Frigyes, a művész és vezető szerepe a korai balettrepertoár kialakításában, a balettkar fejlesztésében. In Bólya Anna Mária (szerk.): *Auróra. A magyarországi balett születése*. Budapest, 2020, MMA–MMKI, 49–70. o.
- Shay, Anthony: Parallel Traditions: State Folk Dance Ensembles and Folk Dance in „The Field”. *Dance Research Journal*, 1999. 31. évf. 1. sz. 29–56. o.
- Татарчевска, Ивона: *Мијачките ора во традиционалниот животи на сцена-Магистерски труд*. Скопје, 2011, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Природно математички факултет.
- Timár Mihály – Bólya Anna Mária: *Timár Sándor koreográfusi stílusa a szkopjei Tanec Együttes stílusával összehasonlításban*. /Macedon Tudományos és Kulturális Közlemények 2./2021.
- Williams, Drid: *Ten lectures on theories of the dance*. Scarecrow Press, 1991.
- Windhager Ákos: A többszörös kezdet – A magyar balett megszakított hagyománya. In Bólya Anna Mária (szerk.): *Auróra. A magyarországi balett születése*. Budapest, 2020, MMA–MMKI, 71–86. o.
- Zdravkova-Djeparoska, Sonja: Folklore, dance in the context of modeling ideological messages. *Res Humanitariae*. 2019. 24. sz. 362–376. o.

JEGYZETEK

- 1 Petkovski, Filip: *Approaches in Staging and Choreographing Folk Dance in The National Ensemble of Folk Dances and Songs of Macedonia-Tanec*. Oslo, 2015, Norwegian University Of Science And Technology, 5–12. o.
- 2 Zdravkova-Djeparoska, Sonja: Folklore, dance in the context of modeling ideological messages. *Res Humanitariae*, 2019. 24. sz. 362–376. o.
- 3 Bolvári-Takács Gábor: A táncművészképzés intézményesülésének művészetpolitikai és pedagógiai tényezői (1948–1950). *Iskolakultúra*, 2010. 20. évf. 4. sz. 77–83. o.
- 4 A pontos fordítás „társasági” lenne, de ezt nem használtam eltérő magyar táncutatói konnotáció miatt.
- 5 Zdravkova-Djeparoska: i. m. 362–376. o.
- 6 A macedón köznyelv, népnyelv és szakirodalom egyaránt inkább ezt a kifejezést használja, míg a magyar szakirodalom „autentikus” megjelölését kevésbé.
- 7 Bólya Anna Mária: Tánc és szakralitás – A tánc szerepe a macedón szakrális hagyományban. /*Studia Folkloristica et Ethnographica – A Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék sorozata*, 83. sz. kötet/ Debrecen, 2021, Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék – MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport, 10–20. o.
- 8 Антифашистичко собрание за народно ослободување на Македонија (Macedónia Antifasiszta Népi Felszabadítási Gyűlése)
- 9 Zdravkova-Djeparoska: i. m. 362–376. o.
- 10 Petkovski, Filip: *Approaches in Staging and Choreographing Folk Dance in The National Ensemble of Folk Dances and Songs of Macedonia-Tanec*. Oslo, 2015, Norwegian University Of Science And Technology.
- 11 Timár Mihály – Bólya Anna Mária: *Timár Sándor koreográfusi stílusa a szkopjei Tanec Együttes stílusával összehasonlításban*. /Macedon Tudományos és Kulturális Közlemények 2./2021, 21–32. o.
- 12 Bólya: i. m. 70–80. o. A tánc megtekinthető itt: Tanec: *Teškoto oro*. <https://youtu.be/53rP5gHIYVM> (utolsó letöltés: 2022. 12. 07.)
- 13 Татарчевска, Ивона: *Мијачките ора во традиционалниот животи на сцена-Магистерски труд*. Скопје, 2011, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Природно математички факултет.
- 14 Китевски, Марко: Величковска, Родна 2015 „Танец“: Душа на Македонија. Скопје, Ансамбл за народни игри и песни на Македонија “Танец”.
- 15 Shay, Anthony: Parallel Traditions: State Folk Dance Ensembles and Folk Dance in „The Field”. *Dance Research Journal*, 1999. 31. évf. 1. sz. 29–56. o.
- 16 Dunin, Ivancich Elsie: Transmission and diffusion: Macedonian dances 1938–1988. In Giurchescu, Anca – Felföldi László (szerk.): *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae – 16th Symposium of the ICTM*. Bp., 1991, Akadémiai Kiadó, 203–213. o.
- 17 Илиева, Анна: Жанр и форма на добруджанския танцов фолклор. In Ангелова-Георгиева, Росица; Живков, Тодор; Стоин, Елена (szerk.) *Фолклорът и народните традиции в съвременната национална култура*. София, 1976, Българска академия на науките.
- 18 Liszka József: Kimerevített hagyomány. Gondolatok a kisalföldi farsang néme nyilvánulási formáiról. In Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetmológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Bp., 2007, Balassi, 262–272. o.
- Hoerburger, Felix: Once Again: On the Concept of „Folk Dance”. *Journal of the International Folk Music Council*, 1968. 20. évf. 30–32. o.

- 19 Mason, Paul H.: Music, dance and the total art work: Choreomusicology in theory and practice. *Research in dance education*, 2012. 13. évf. 1. sz. 5–24. o.
Младеновић, Оливера: *Коло у Јужних Словена*. Београд, 1973, Српска академија наука и уметности, 114–115. o. Vö.: Mithen, Steven: *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind and Body*. Cambridge, 2007, Harvard University Press.
- 20 Kovács Őrs Levente: A (nép)táncszínház mint az autentikus, hiteles színpadi néptánc lehetősége a Magyar Elektra kontextusában. *Valóság*, 2020. 8. sz. 102. o.
- 21 Williams, Drid: *Ten lectures on theories of the dance*. 1991, Scarecrow Press.
- 22 Kóvágó Zsuzsa: *Magyar Csupajáték*, 1938.
- 23 Boros János: *Filozófiaművészet*. Bp., 2020, MMA MMKI.
- 24 Windhager Ákos: *A többszörös kezdet – A magyar balett megszakított hagyománya*. In Bólya Anna Mária (szerk.): *Auróra. A magyarországi balett születése*. Budapest, 2020, MMA–MMKI, 71–86. o.
<https://www.mma-mmki.hu/kiadvany/aurora-a-magyarorszagi-balett-szuletese/> (utolsó letöltés: 2023. 01. 04.)
- 25 Bár az „eszményi” alatt a XIX. században a tökéletes romantikus balettet értették, de benne volt a táncértőkben az a rejtett vagy expliciten megfogalmazott vágy is, hogy a nagyszerű magyar táncot, a verbunkost a magyar színpadi balett megfelelő művészi szinten tudja integrálni.
- 26 Pónyai Györgyi: Campilli Frigyes, a művész és vezető szerepe a korai balettrepertoár kialakításában, a balettkar fejlesztésében. In Bólya Anna Mária (szerk.): *Auróra. A magyarországi balett születése*. Budapest, 2020, 49–70. o.
<https://www.mma-mmki.hu/kiadvany/aurora-a-magyarorszagi-balett-szuletese/> (utolsó letöltés: 2023. 01. 04.)

A kállai kettős

A kállai kettős tánc és zenéje egészen különleges helyet foglal el a Kárpát-medence néptáncagyományában. Rendkívül régi adataink vannak róla, és a néphagyomány – kis segítséggel – a mai napig őrzi. Azon kevés táncaink egyike, amely világhírnévre tett szert. „...különleges azért is, mert archaikus dallamaival és az autentikus néptáncról jelentősen eltérő kötött koreográfiájával történelmi társastáncok nyomait őrzi, és egyetlen olyan dramatikus jellegű táncunk, amely egy szerelmi történetet mesél el.”¹

Az 1950-ben alapított Magyar Állami Népi Együttes egyik legismertebb, leggyakrabban előadott darabja az a nem egészen hétperces tánc, amelyet Kodály zenéjére alkotott az együttes alapító koreográfusa, Rábai Miklós.²

Írásomban a mű folklór gyökereit, valamint hátterét vizsgálom.

A nagykállóiak *kállai kettős* elnevezésű táncáról az első adat 1674-ből való, egy erdélyi nemes levelében szerepel.³ Így szól az a kis vers, amelyet titkárának, Lugosi Ferencnek címzett:⁴

A tó tenálad vala oly lugos az előtt,
Hogy nem adtam volna érte egy diót,
Egykor alig vehetsz vala egy kis szellőt,
De ma elől járod a Kállai kettőt.

Maga a tánc egy, a Szatmár megyei Nagyállón megtalált történet, amelyet nevezhetünk akár táncballadának is. Első néprajzi hitelességű említése az *Ethnographia* 1895-ös számában volt, ahol Farkas Lajos segédlelkész, a nagykállói Dalárda vezetője a Néphit, népszokások rovatban mutatta be. Leírta, hogy a kettős elnevezés onnan ered, hogy ketten, azaz egy férfi és egy nő adták elő. (Egy apró adalék Farkasról: hamarosan távoznia kellett Nagyállóból egy másik cikke miatt, amely a *Nyírvidék* című lapban jelent meg, s amelyben a nagykállói városi népkertben a város vezető emberei által tervezett s felépített nyári mulatóhelyet „malomsátornak, ringlispílnék” nevezte.)⁵

Ismertetőjében Farkas Lajos a következő dalokat jelölte meg a mű részeiként: *Ma már felülről; Kincsem komámasszony; Feleségem olyan jó; Azt mondják, jól mondják, igazán is mondják; Jó bort árul Sirjainé*. Ezt írja rólok: „A harmadik és negyedik melódia... rokon egymással, de béltartalmát illetőleg sokkal utána áll az előbbi kettőnek. Tempójuk közepes gyors, allegrettoszerű; rithmikájukon bizonyos szláv jelleg érzik, [...] meg sem közelíti a sirvavigadó magyar kedély mélységeit. Magam is hajlandó vagyok hinni, hogy ez a két melódia nem tartozott az eredeti »kállai kettőshöz«.”⁶ Mindkét dallam AABC sorszerkezetű, a táncdallamokra jellemző formájú, de a magyar népdaltól eltérő dallamvezetésű.

Az utolsó dallamhoz ezt írja: „E dallamnál – amint mondják – a tánczos jóféle nyíri vinkóval telt poharat tett a fejére s aztán elkezdett bizonyos toborzékoló lábmozgással egy helyen (»tányéron« – amint mondani szokás) körbe forogni; a virtus aztán az volt, hogy a pohárból a bor ki ne ömöljék.” Ezután részletesen lejegyzí a tánc elemeit, jellemzi azokat, és megállapítja, hogy e táncot csakis érett férfiak és nők adhatják elő. Majd utal arra a mondára, amely a török világba helyezi a tánc eredetét. Erről később szólok.

„A »kállai kettős«-nek ezen rossz jellegű jelentése még ma is él egyes »szálló ige«-szerű kifejezésekben, minő pl. »Majd eljáratom én vele a kállai kettőt!« ami körülbelül ezzel a szólással egyezik: »Majd megtanítom én kesztyűbe fütyölni!«” – folytatja Farkas

az *Ethnographiában*. A lakodalmakban szokásos éjféli maskarás táncok eredetét látta ezekben a mondákban.

A tánckutató, Réthei Prikkel Marián Lajos 1924-ben így írt: „Örökre fájjalnunk lehet, hogy ezt a táncot a magyarság nem gyakorolja többé vigalmaiban. [...] Szükséges, hogy a magyar etnográfia az ország minden részében tovább kutassa nyomait s esetleges fennlétét.”⁷⁷

Nézzük, Kodály hogyan is talált rá erre a zenei anyagra! A zenetudós 1916-ban, 1921-ben, 1923-ban, 1926-ban és 1928-ban járt a környéken, illetve foglalkozott a vidék népzenejével. Ötvenhárom dal-, illetve hangszeres zenei lejegyzést készített itt.

Először 1916-ban került kapcsolatba a tájegységgel. A kassai laktanyában Bartókkal együtt gyűjtöttek népdalokat és találtak nagykállói katonákkal is.

„1923-ban hegedűdallamokat ír le, és a *Jó bort árul Sírjainé* c. dalt jegyzi le, amelyről tudja, hogy a dalban szereplő asszonyok valóban létező személyek voltak Nagykállóban. (Farkas Lajos közlése.)

Misky Lászlóné, Görömbei Péter lánya úgy tudta, hogy az édesapja több levelet váltott a zeneszerzővel a további gyűjtés ügyében, értesítette Kodály Zoltánt a táncdallamok lejegyezhetőségéről az első táncsoport 1924-es megalakulása után.”⁷⁸

1926. november 6-án a Szabolcs vármegyei Bessenyei kör Magyar estet tartott Nyíregyházán, ahol a népdalgyűjtő a székely népdalokról beszélt, Basilides Mária pedig Kodály-feldolgozásokat énekelt a szerző kíséretével.

Másnap a zeneszerző a helyi múzeumokat látogatta, majd autóval Ferenczi István tanár, Kardos István, Kiss Lajos és a *Nyírvidék* című lap munkatársának társaságában Nagykállóra utazott, a kállai kettős megtekintésére. Nagykállóban a református tiszteletes, Görömbei Péter lakásához mentek, ahol már várta őket Balázs Ferke primás a zenekarával, akivel „Kodály Zoltán hosszasan elbeszélget[ett] a Kállai kettősről. Kitől tanulták, hogyan újították fel. Kiderül[t], hogy a tánc nem valami mesterséges betanítás eredménye. Ismerték az öregek közül, táncolták is sokan, ők tanították meg rá a fiatalokat. Igaz, hogy ma már csak olyan dísz-tánc, mint amilyen a palotás, a nép mulatságain nem táncolják, de bizonyos, hogy most már nem fog elhalványodni, nem fog újra búvófolyóként letűnni.”⁷⁹ Majd táncosok is megjelentek, Kodály jegyzetelt, írt. Így vallottak róla: „A fiatalok járják a táncot és Kodály gyönyörűséggel, meghatódottan figyelte azt a táncot, amellyel együtt a szöveget is dalolják. Erő és báj van a vitézi táncban, amely után Kodály kijelenti, hogy filmre kell venni, be kell mutatni Pesten az Urániában, mindent meg kell tennünk, hogy a magyar kincs el ne kallódjék, terjesszük, elevenítsük fel széles körben a Kállai kettőt.”¹⁰

Harsányi Gézané így mesélt az eseményről: „1926 őszén Kodály Zoltánt nyíregyházi előadásra invitálták, egyúttal eljött Nagykállóba is, mert közben Görömbei Péter levélben jelezte, most már be tudják mutatni a fiatalok a híres táncot. Elkísérte Kodályt egy újságíró, akinek részletes tudósításából ismerjük a nevezetes nap eseményeit, és egy fényképész, aki fotókat készített. Vasárnap délelőtt érkeztek a vendégek. Kedves fogadás a parókian, koccintás. Néhány udvarias mondat után Kodály érdeklődött: – És a táncosok hol vannak? – Sok fiatal tudja a táncot is, a dalokat is. Aki ma eljön közülük az istentiszteletre, az fogja eltáncolni a vendégeknek – válaszolta a nagytiszteletű úr. Úgy is történt. Mindannyian meghallgatták a tudós pap prédikációját, majd a Nagytiszteletű úr istentisztelet után hívott három lányt és három fiút. Három Borsy lány volt, két testvér Linuska és Ilona, és az unokanővérük, szintén Lina. A fiúk: Vágó Lajos, Vass József, és Toka Menyhért. Amikor Borsi Lina nénitől érdeklődtem így mesélte el: »Az istentisztelet után átmentünk az iskolába, mert a parókia udvarán el

volt veteményezve. A református iskola tágas udvarán ott volt Balázs Ferke és cigányzenekara. Kodály elragadtatással nyilatkozott a kallói nevezetességről: »Ez olyan szép, hogy filmre kellene venni.« Majd „1931-ben ismét jelentős változás történt. Ellátogatott városunkba Paulini Béla újságíró, a »Gyöngyösbokréta« országos népművészeti mozgalom szervezője. Látogatásának eredményeként folyamatosan működő táncsoport alakult, és a kallói táncosok minden évben lehetőséget kaptak budapesti bemutatkozásra.”¹¹ A Gyöngyösbokréta 1944-ig működött, akkor a háború miatt kénytelenek voltak az előadásokat beszüntetni.

A kallai elnevezés eredete Szabó Antal leírásában így olvasható: „id. Görömbei Péter volt nagykallói ref. Lelkész, esperes *A Nagykallói Református Egyház Története* című könyvében adatok alapján megrögzítette [...] Első a kallai hóhérral való fenyegetés, második a Kallai egyes, harmadik a kallai kettős. A kallai hóhérral való fenyegetés onnan ered, hogy Nagykállónak mint végvárnak 1711 előtt pallos joga s így hóhéra volt, s az elítélt vétkesekre ilyen büntetést szabtak: »A kallai hóhér által [...] felakasztassék...«

A Kallai egyesnek értesüléseim szerint semmiféle összefüggése nem volt a Kallai kettőssel. A Kallai egyes, börtönhelyiség volt, melynek mása a most országos elme-egyetemintézetül szolgáló volt vármegyeháza börtönhelyiségei között ezelőtt harminc évvel, az átalakítások előtt látható volt... Ez egy olyan keskeny, rövid s alacsony cella volt, melyben sem állva, sem fekve kiegyenesedni kinyújtózni nem lehetett, s padló élére állított négyoldalú hasáblécekből volt, s ebbe egy-két napra zárták a főbűnösöket, s mikor azok sem állva, sem fekve, sem lábaik változtatásával nem bírták a fájdalmakat, gúnyolták őket a hajdúk, mondván: »na, járod a kallai kettőt?« Vagy mikor vitték őket a cellába, mondták: »mindjárt eljárom a kallai kettőt«. [...] a rabul ejtett törököket a várórség kettesével összekötötte, összeláncolta, s táncoltatta velük a Kallai kettőt, s ha nem tudták, vagy elfáradtak, pálcával kényszerítették őket a tánc folytatására.

Az öreg emberekkel történt beszélgetésekből én azon meggyőződésre jutottam, hogy a Kallai kettős sem a Kallai egyesből, sem a törökök táncoltatásából nem keletkezett, ezekre csak gúnyképpen használtatott a kallai kettős emlegetése.”¹²

„A tánc menetéből, dalaiból azt állapítottam meg, hogy a szerelmes táncospár nő tagja a tánc kezdetén, a két este történt elmaradásért szemrehányást tesz a csapongó természetű férfinak, s dacosan otthagyja a szeretett férfit, külön lejt a táncot s tovább folytatja szemrehányásait, miket a férfi igyekszik simítani, jóvátenni feleletekkel, ölelésekkel, de a nő mindig abban a pillanatban, amikor a férfi már azt hiszi, hogy rendbe jön a dolog, dacos hűtlenséggel kisiklik az ölelés alól, s mikor később látja, hogy a férfi kezd bosszús lenni, s kezd felül kerekedni, végül megengedi fogni egy ujja hegyét, s ezen hagyja magát forgatni, majd karján s végül meghagyja magát ölelni a kibékülés jeléül.”¹³ Ezt követően Szabó részletesen leírja – a szöveghez igazítva – a tánc epikus menetét.

A dalok szövegét Móricz Zsigmond az 1900-as évek legelején jegyezte fel, amelyek azután első színdarabjába, a *Sári bíróba* is bekerültek. Kodály Zoltán 1921-ben találta meg a dallamokat, de a parasztemberek csak táncsal együtt tudták előadni. A népzene-kutató ekkor még nem írta le ezeket. 5 évvel később, amikor ismét Nagykállón járt, vele volt egy koreográfus, ekkor már lejegyezte őket. 44 dalt rögzítettek fonográffal (1928). Érdemes itt megjegyezni, hogy ez alkalommal találta meg azt a dalt, amely híres női kari műve, a *Zöld erdőben* alapjául szolgált: Klein Ábrahám rabbi éneke nyomán a *Szól a kakas már* kezdetű zsidó ének.¹⁴

Álljon itt egy emlékezés a történetek következményeiről: „1929 augusztusában a Kodály házaspár vendégül látta otthonában a Budapesten vendégszereplő kállói tánc-csoportot. Borsy Istvánné, az 1926-os gyűjtőút egyik táncosa és az 1928-as fonográf-felvételek egyik közlője így mesélte el az emlékezetes eseményt: »... nagyon szép nagy lakásban laktak, ahol sok szépen festett dísztányér volt a falon, és rengeteg szép hímzett párna. Az egyik szobában Kodály Zoltán pálinkával és pogácsával kínálta a fiúkat, a másik szobában a felesége kínálta a lányokat foszlós kaláccsal és kakaóval. Akkoriban nagyon ritka dolog volt, hogy egy úri család beengedjen a lakásába ilyen egyszerű falusi fiatalokat. A kakaó is a ritka ünnepi különlegességek közé tartozott. Egy kicsit elbeszélgettek velünk...»¹⁵

Kodály a zenei anyagot már 1937-ben feldolgozta ének-zongorára, ez kevésbé ismert alkotása (op. 110) a szerzőnek, melyet 1951-ben zenekari és énekkari művé dolgozott át. Egykori tanítványa, Csenki Imre kérte fel erre, aki ekkor a Magyar Állami Népi Együttes karnagya volt. Rábai Miklós készített koreográfiát a műhöz. A bemutató 1951. április 4-én volt a Magyar Állami Operaházban. Később a Magyar Állami Népi Együttes a világ számos országában nagy sikerrel adta elő. Ebben a változatban a dalok sorrendje a következő:

- *Felülről fúj az őszi szél*: ereszkedő dallamvonalú dór dallam, emelt kvarttal. Adatközlő: Balázs Ferenc primás és bandája, 1928, Nagykálló
- *Jó bort árul Sirjainé*: ún. kiskvintváltó dallam, azaz a második dallamsor az alaphangon zár. Adatközlő: id. Torma Károly, 1928, Nagykálló
- *Kerek az én szűröm alja*. Adatközlő: Kós József, 1937, Borsosberény, gyűjtő: Dincsér Oszkár (az előzővel azonos dallamon)
- *Kincsem, komámasszony*: sirató stílusú dallam. Adatközlő: Toka Károly, 1928, Nagykálló
- *Nem vagyok én senkinek sem adósa*: sirató stílusú dallam. Adatközlő: Balázs Ferenc primás, 1928, Nagykálló.

E dalok közül kettőnek azonos a dallama. Mindegyik dallam a régi stílushoz tartozik. Ez különösen érdekes az egyébként új stílusú dallamairól és táncairól híres vidéken. „A harmóniahasználat itt¹⁶ közelíti meg leginkább a népies gyakorlatot.”¹⁷ Ennek oka, hogy Kodály a teljes zenekari anyagot jól ismerte. Érdekesség még, hogy két cimbalomra is ír szólómot a műbe.

A bemutató után a Magyar Állami Népi Együttes 1955. január 28-tól 1955. március 24-ig Franciaországban (Párizs), Belgiumban (Brüsszel, Antwerpen) és Hollandiában (Amsterdam, Hága) vendégszerepelt. „Az ÁNE¹⁸ négy és fél éves fennállása óta ez volt az első eset, hogy a baráti szovjetunióbeli, kínai, csehszlovákiai és kelet-berlini szereplései után nem népi demokratikus ország közönsége előtt mutatta be művészetét” – írja a kritika.¹⁹

A dallamsorozat filmen először 1932-ben szerepelt²⁰: Fejős Pál (1897–1963) New Yorkban elhunyt magyar filmrendező, antropológus, forgatókönyvíró, kutató, egyetemi tanár *Ítélt a Balaton* című filmjében. Ezt a filmet 1933. március 2-án mutatták be, fekete-fehér magyar filmdráma, a rendezőnek második (Magyarországban forgatott) hangosfilmje. Francia és német változatban is elkészült. A forgatókönyvet Mihály István írta, a filmet Eiben István és Peverell Marley fényképezte, zenéjét Farkas Ferenc és Vaszy Viktor szerezték. A főbb szerepekben Páger Antalt, Aradi Nórát, Medgyesy Máriaát, Szabó Sándort, Csontos Gyulát és Imre Erzsébetet láthattuk. „A falusi ünnep tárgy- és hangzavara a neorealista táj élettelen rendetlenségét előlegezi. A cimbalom. A hegedű. A sátrak sültjei. Az árusok babái. A csapok bora. Fejős nem lélektelenül leltározza a miliőt. Szenvedélyes mohósággal csapongva halmozza a tárgyakat” – írja róla az ítézés.²¹

1933-ban készült el az első rádiófelvétel a Kállai-kettős zenei anyagáról, Lajtha László vezetésével.

1950-ben, még Kodály előtt Ligeti György²² készített vegyeskari feldolgozást a dalok alapján. Ebben a kórusműben két dallam szerepel: a *Felülről fúj az őszi szél* és a *Nem vagyok én senkinek sem adósa* kezdetűek.

Az Omega együttes az 1968-as *Trombitás Frédi és a rettenetes emberek* című lemezén is felhasználja. Itt az első két említett szólal meg Presser Gábor feldolgozásában, hangszeres előadásban.

Az 1895-ben leírt öt dallam megjelenik még Farkas Ferenc *Kállai táncok* (zenekarra, 1931) című szvitjében, valamint kettő (*Felülről fúj az őszi szél*, *Nem vagyok én senkinek sem adósa*) Loránd István ének-zongorakíséretes alkotásában.

Magyarország egyik jelentős folklór fesztiválja a *Kállai Kettős Néptáncfesztivál*. Az eseményt 1971 óta kétévente rendezik meg Nagykállóban. Bizonyára nem sok olyan település van az országban, ahol ennyire összefonódott volna a város élete a táncsal. Hagyományá vált, s minden alkalommal nagy érdeklődés övezi a ma már nemzetközivé terebélyesedett eseményen az együttesek bemutatkozását, az újabb koreográfiákat.

Kodály feldolgozása, a *Kállai kettős* ma már klasszikus. Egyik legnépszerűbb művévé vált, rádiószignálként is alkalmazzák a gyűjtési helyén, de másutt is gyakran hallható. A néphagyományban megtalált dallamok feldolgozása mégis egyéni, függetlenül attól, hogy a népi gyakorlathoz nagyon hasonló formában halljuk. Rábai koreográfiája pedig méltó társa a zenének.

IRODALOM

- Balogh Gyöngyi – Király Jenő: A parasztraggédia és a folklór-show között (Ítélt a Balaton). In *A múlt elmúlt, a jövő nem jött el. „Csak egy nap a világ...” A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929–1936*. Budapest, 2000, Magyar Filmintézet, 178–189. o.
http://epa.oszk.hu/00300/00336/00017/baloghgy_parasztragg.htm (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- Csenki Imre: Beszámoló. *Új Zenei Szemle*, 1955. 6. sz. 22–25. o.
http://db.zti.hu/mza_folyoirat/pdf/UZSz_1955_VI_04.pdf (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- Farkas Lajos: A „kállai kettős”. *Ethnographia*, 1895. 6. évf. 288–297. o.
[http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografia_1895_006/?pg=300&layout=s&query=SZO%3D\(288\)](http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografia_1895_006/?pg=300&layout=s&query=SZO%3D(288)) (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- Harsányi Gézáné: Nagykovácsi kodályi öröksége. *Tariménes*, A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Honismereti Egyesület társadalomtudományi, kulturális és honismereti folyóirata (főszerkesztő: Babosi László). 2007. 3. évf. 1. sz. (Kodály Zoltán emlékszám) 53–67. o.
http://beszelamarvany.lapunk.hu/tarhely/beszzelamarvany/dokumentumok/tarimenes4_kodaly.pdf. (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- Harsányi Gézáné: Nagykovácsi muzsikája. *Honismeret*, 2007. 35. évf. 4. sz. 81–89. o.
http://epa.oszk.hu/03000/03018/00201/pdf/EPA03018_honismeret_2007_04_081-089.pdf (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- Kodály Zoltán és Szabolcs-Szatmár és Bereg Vármegye kapcsolata a sajtó tükrében. Cikk- és képesszeállítás. *Tariménes*, 2007. 3. évf. 1. sz. (Kodály Zoltán emlékszám) 4–30. o.
- Ratkó Lujza: *A Kállai kettős zenéje és koreográfiája*. <http://szszbm-ertektar.hu/ertek.php?azon=180> (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- Richter Pál: Népdalok harmonizálása Kodály műhelyében. *Magyar zene*, 2017. 55. évf. 3. sz. 301–312. o. (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- Szabó Antal: Harminc év előtti felvilágosítások a „Kállai hóhér”-ről, „Kállai egyes”-ről és „Kállai kettős”-ről. *Tariménes*, 2007. 3. évf. 1. sz. (Kodály Zoltán emlékszám) 46–53. o.

JEGYZETEK

- 1 Ratkó Lujza: *A Kállai kettős zenéje és koreográfiája*. <http://szszbm-ertektar.hu/ertek.php?azon=180> (utolsó letöltés: 2022.12.01.)
- 2 1921–1974
- 3 Harsányi Gézáné: Nagykovács kovács öröksége. *Tariménes*, A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Honismereti Egyesület társadalomtudományi, kulturális és honismereti folyóirata (főszerkesztő: Babosi László). 2007. 3. évf. 1. sz. (Kovács Zoltán emlékszám) 54. o. http://beszelamarvany.lapunk.hu/tarhely/beszelamarvany/dokumentumok/tarimenes4_kodaly.pdf (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.) (Továbbiakban: *Tariménes*)
- 4 Harsányi Gézáné: Nagykovács muzsikája. *Honismeret*, 2007. 35. évf. 4. sz. 84. o. http://epa.oszk.hu/03000/03018/00201/pdf/EPA03018_honismeret_2007_04_081-089.pdf (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- 5 Szabó Antal: Harminc év előtti felvilágosítások a „Kállai hóhér”-ről, „Kállai egyes”-ről és „Kállai kettős”-ről. *Tariménes*, 2007. 3. évf. 1. sz. (Kovács Zoltán emlékszám), 46. o.
- 6 Farkas Lajos: A „kállai kettős”. *Ethnographia*, 1895. 6. évf. 291. o. [http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografia_1895_006/?pg=300&layout=s&query=SZO%3D\(288\)](http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografia_1895_006/?pg=300&layout=s&query=SZO%3D(288)) (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- 7 Szabó: i. m. 46. o.
- 8 Harsányi: *Nagykovács kovács*... 59. o.
- 9 Kovács Zoltán és Szabolcs-Szatmár és Bereg Vármegye kapcsolata a sajtó tükrében. Cikk- és képösszeállítás. *Tariménes*, 2007. 3. évf. 1. sz. (Kovács Zoltán emlékszám) 13. o.
- 10 Uo. 14. o.
- 11 Harsányi: *Nagykovács muzsikája*... 88. o.
- 12 Szabó: i. m. 47. o.
- 13 Uo. 48. (*Nyírvidék* – 1924. jan. 27. 3. o.; jan. 30. 3. o.; febr. 2. 3–4. o.) https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1924_01/?pg=140&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. 01. 04.)
- 14 Harsányi: *Nagykovács muzsikája*... 83. o.
- 15 Harsányi: *Nagykovács kovács*... 62. o.
- 16 *A Kállai kettősben*.
- 17 Richter Pál: Népdalok harmonizálása Kovács műhelyében. *Magyar zene*, 2017. 55. évf. 3. sz. 301. o. http://real.mtak.hu/72335/1/Kodaly_harmonizalas_MZ_301_313_richter3_u.pdf (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- 18 Állami Népi Együttes
- 19 Csenki Imre: Beszámoló. *Új Zenei Szemle*, 1955. 6. sz. 4. o. http://db.zti.hu/mza_folyoirat/pdf/UZSz_1955_VI_04.pdf (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- 20 <https://www.youtube.com/watch?v=OsGUqLLwL6c>
- 21 Balogh Gyöngyi – Király Jenő: A parasztragédia és a folklór-show között (Ítélet a Balaton). In *A múlt elmúlt, a jövő nem jött el. „Csak egy nap a világ...” A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929–1936*. Budapest, 2000, Magyar Filmintézet, 178–189. o. http://epa.oszk.hu/00300/00336/00017/baloghgy_parasztrag.htm (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)
- 22 Ligeti György: *Kállai-kettős*. https://www.youtube.com/watch?v=PpgX0Pi_xmg (utolsó letöltés: 2022. 12. 01.)

A Magyar Iskola szemléletével nevelt táncművészek-pedagógusok szerepe, hatása táncművészetünk újragondolásában

Jeles alkotóművészek, kutatók, pedagógusok előadásait hallhattuk a februári konferencián a magyar színpadi néptáncművészet történetéről, az alkotói szemlélet változásáról, a professzionális néptáncművészképzés megindításáról és a minőségében-mélyiségében egyre szélesebb pedagógusképzésről.

Mi volt az a sajátosság, amely megkülönböztette a magyarországit az európai, ezen belül a kelet-európai színpadi néptáncművésztől? A hazai gyakorlat – különösen a második koreográfusnemzedék megjelenésével, nagyjából az 1950-es évek végétől kezdődően – nemcsak szórakoztatni kívánt, nemcsak a néptánc kínálta szépséget célozta a táncszínpadokon bemutatni, hanem az elmélyült kutatásokra támaszkodva, saját gondolatait is el kívánta és el is tudta mondani az emberi kapcsolatokról, a világról, a társadalmi jelenségekről. A kísérletek elsősorban az amatőr együtteseknél születtek – hiszen e csoportok munkáját nem befolyásolta kötelező előadásszám, hivatalos protokoll –, ugyanakkor a koreográfusok zöme a hivatalos és önképzés során szerzett alapos folklorismerettel, táncalkotói gyakorlattal és nem utolsósorban gazdag, széles körű műveltséggel párosult tehetséggel készítette kompozícióit. A *Hatok* néven emlegetett csoportot – Galambos Tibort, Györgyfalvy Katalint, Novák Ferencet, Szigeti Károlyt, Timár Sándort, Vásárhelyi Lászlót –, és az abba nem tartozó, de szellemiségében hozzá köthető, és azzal egyidőben alkotó Kricskovics Antalt tekinthetjük az újítás szándékával színre lépők vezéregyenységeinek.

Műveik nyomán az 1960-as években a szélesebb értelemben vett néptáncmozgalomban olyan megformálásoknak lehettünk tanúi, amelyek a néptánc nyelvén társadalmi problémákat is felvetettek a színpadokon. A hazai fesztiválok – Szolnok, s különösképp a Zalai Kamaratánc Fesztivál – már nemcsak „vidám tánckarneválok” voltak, mint az ’50-es évek találkozóí, hanem alkalmat adtak a kísérletek bemutatására. Itt született meg egy nyugati teoretikustól a versenyt követő szakmai megbeszélésen a „*Magyar Iskola*” kifejezés. Igaza volt, hiszen a tiszta, autentikus tájegységi anyagból komponált kamara – de nem szvit – formában alkotott művek mellett valódi drámák is megjelentek, mégpedig nem a korábban megszokott balladafeldolgozások lineáris történetmeselésének sémájával. Ekkoriban (1965) már kezdett körvonalazódni a táncszínházi alkotói attitűd. (A mozdulatművészet világában az 1930-as évektől már létezett a fogalom, de a hazai táncélet csak ez időben kezdte ez irányú koreográfiai kísérleteit.)

A „Magyar Iskola” reprezentánsai két egymástól jól elkülöníthető úton éltek a magyar néptánckines színpadi bemutatásával. Az egyik, az autentikus utat választva, az eredeti táncanyag – a pódium törvényei szerinti sűrítéssel – szépségét, gazdagságát, a folyamatok hűséges bemutatását tekintette alkotóművészi céljának. Egy-egy régió, netán adatközlő, avagy település tánckincse volt a koreográfia tematikája. Ez az irány biztosan támaszkodott a folkloristák hatalmas kutatómunkájának eredményeire és a gyűjtések egyre nagyobb számú közreadására. A kutatókhoz csatlakozva, avagy önállóan, egyre több koreográfus indult gyűjtőútra, s magával vitte tanítványait is. Így az amatőrmozgalom táncosai eredeti közegben ismerkedtek az adott régió-település táncos hagyományaival, személyes test-tánc élménnyé váltak a táncstílusok, előadói magatartásformák.

Ezen élmények tették hitelessé egy-egy koreográfia színpadi megjelenítését. Az autentikus szemlélet legmarkánsabb képviselője Timár Sándor és az általa vezetett Bartók Együttes volt. Az ő munkásságáról a konferencián több alkalommal is szó esett.

A másik, a „bartóki utat” képviselő alkotók a néptáncincset mint táncnyelvi eszközként használták művészi közlendők kifejezéséhez. Györgyfalvy, Novák, Szigeti, Kricskovics és társaik amatőr együtteseik néptáncnyelven fogalmazott munkáival reagáltak koruk társadalmi problémáira, mégpedig úgy, hogy műveik megformálásában nem mindig ragaszkodtak a regionális stílusok diktálta folyamatok teljes táncszövetének színpadi felvonultatásához. Sok esetben az anyag széttördelésével vagy egy-egy stílus ütköztetésével fogalmazták meg közlendőjüket. A koreográfiákban nem, vagy csak igen kis mértékben használták a klasszikus balettből vagy a Molnár-technikából átvett elemeket. Annál gyakrabban éltek a köznapi mozgás vagy a hétköznapi érintkezés gesztusaival. A tánckompozíciók dramaturgiai háttérében ott érzékelhettük a nagyon tudatos zenedramaturgiai szerkesztést és a kortárs filmművészeti alkotások vizualitását, eredményeit. A művek olvasatát a nézőkre bízták, céljuk semmiképpen nem a szórakoztatás vagy a folklór kínálta szépség, kuriozitás bemutatása volt, hanem az, hogy saját nyelvükön mondják el az emberről, a világról alkotott érzéseiket, véleményüket. E művészi felfogás markáns képviselőinek egyike volt Györgyfalvy Katalin.

Az Állami Balett Intézetben 1971-ben indított első néptánc tagozatos évfolyamot két, a folklórt mélységesen tisztelő, de színpadi-alkotói munkásságában jelentősen eltérő koreográfus, Györgyfalvy Katalin és Timár Sándor vezette egy-egy asszisztens segítségével. Molnár Lajos (Pubi, az első Liszt-díjas néptáncművész, maga is újító szellemű, alkotó táncművész) volt a mesternő munkatársa, az autentikus iskolán nevelkedett Janek József pedig Timár tevékenységét segítette. A két vezető művész-pedagógus táncosnevelő munkássága révén a szakmai útra készülő növendékeknek megadatott az a szerencse, hogy személyi adottságaiknak, indíttatásuknak is megfelelő utat választhassanak pályájukon.

A hallgatók a képzési idő alatt nemcsak a korszak professzionális együtteseinek legjelentősebb repertoáranyagával foglalkoztak – így előadói stílusérzékük is sokszínnűen gyarapodott –, hanem arra is módjuk nyílt, hogy gyűjtőutak által megismerjék a hagyománygazdag régiók paraszti életformáját, táncalkalmait. Útravalóul kapták még az újító szándék, a kísérletező szemlélet kínálta lehetőségek szakmai sikerélményét is. Mindezek mellett az akkor kibontakozó táncházmozgalomban való részvétel megmutatta azt az utat is, hogy milyen módon lehet városi körülmények között megélni és megteremteni a népi kultúra hagyományainak őrzését, a táncbéli anyanyelv alakítását és a „visszatanítás” lehetőségét. A gazdag repertoáranyag gyakorlata mellé társult a klasszikus ismeretek elsajátítása – amely elengedhetetlen a táncos plaszticitás megalapozásához –, elméleti folklórismereteket pedig a korszak legjelesebb oktatóitól hallgathattak.

A sokirányú felkészítés tette lehetővé, hogy akár a Magyar Állami Népi Együttes (MÁNE) vagy a Honvéd Művészegyüttes, a Budapest és a Duna Művészegyüttes táncaraiba valóban sokoldalúan képzett fiatalok kerülhettek. Megjelenésük az előadóművészi nemzedékváltásban igen jelentősnek mondható, hiszen az alapos, úgynevezett autentikus táncolási mód új ízeket, színeket hozott.

Az első, mára már legendásként emlegetett végzős évfolyam reveláló erővel jelentkezett táncszínpadainkon. Nagyon hamar – talán a táncházmozgalomban betöltött szerepük is közrejátszott abban, hogy tagjai – nemcsak a fővárosban, hanem országosan ismert táncos személyiségekként egyre inkább példaképpé váltak az autentikus előadásmódot kedvelő nagyközönség előtt is. Széles körű anyagismeret és az adatközlők egyéniségét

is interpretáló megformálás jellemezte többek között a mára már mesterként elismert Batyu (Farkas Zoltán), Zsura (Zsuráfszky Zoltán Kossuth-díjas társulatvezető), valamint a világhírű népdalénekes, Sebestyén Márta színpadi jelenlétét. Zórándi Máriát alkata nemcsak lírai szerepekre predesztinálta, de plasztikai adottságait jól kamatoztatta a kevert táncnyelvekkel kísérletező koreográfiákban is. Ki kell emelnünk a nevét, hisz a tagozat alapítói talán soha nem gondolták volna, hogy summa cum laude doktorátust szerevezve az immár egyetemmé alakult intézmény rektora lesz. Korai halála a hazai egyetemes táncművészeti élet nagy vesztesége. Csak a legismertebb neveket emeltem ki az első évfolyamból, mert e rövid elmélkedés nem teszi lehetővé az elemző értékelést. Meg kell jegyeznünk, hogy a néptánc-színházi tánc tagozaton végzett növendékek számos táncos egyénisége nyert el pályáján magas rangú előadóművészi állami kitüntetést az alapítás óta elmúlt évtizedek alatt. Az a tény, hogy a tagozatindító mesterek teret adtak a növendékek táncbéli gondolkodásának megfogalmazására – akár improvizációs képességeik kibontakoztatására, akár egyéniségükből fakadó szerepformálásra –, elősegítette azt is, hogy igen hamar induljanak egyéni pedagógusi koncepcióik vagy a táncalkotásról való elképzeléseik megvalósítása felé. A kiemelkedő növendékekből igen hamar lettek hajdani mestereik hivatásos társulatainál tánckarvezetők vagy asszisztensek, koreográfiai kísérletezésre is lehetőségeket kaptak, illetve néhányukra amatőr együttesek vezetését is szívesen bízták. Mindez azt eredményezte, hogy megváltozott a széles értelemben vett néptáncmozgalom koreográfiai palettája.

A két irányzat: az autentikus formálásmód és a táncszínházi koncepció előadásai sorra születtek és mérettek meg az országos találkozókra, s bizony parázs viták keletkeztek arról, hogyan, milyen módon kell és lehet használni a folklórkinccset a táncszínpadon. Ám ezek termékenyítően hatottak a táncművésznevelésre, mert egyre gyarapodott, szélesedett az oktatási anyag. Sokoldalúvá vált a stílus tisztaságra törekvő, interpretációs készségeket fejlesztő képzés. A kinetográfia megismerésével, a táncírás-olvasás gyakorlatával tánc tudásuk is elmélyült, testhasználatuk tudatossá vált. E gyakorlat révén a nemzetközi „néptáncos-világban” szinte egyedülálló módon, professzionálisan képzett néptáncosaink nemcsak vizuális úton ismerkednek a táncmatériával, hanem kinetográfiai olvasókészségük révén is kiművelt előadók. Az évfolyamok a modern tánc nagy iskoláival éppúgy találkoztak, mint a történelmi társastáncok alapjaival, avagy az alkalmazott színpadi tánc gyakorlatával. Így a már végzett növendékek az idők során nemcsak professzionális néptánc együttesekhez szerződhetek, hanem lehetőségük nyílt arra is, hogy személyes indíttatásukból – netán kényszerből – táncművészi alapképzettségük birtokában akár kortárstánc-együtteseknél, akár a reprezentatív szórakoztatótánc terén működő társulatoknál teljesítsék ki művészi kvalitásaikat. Mára már szinte gyakorlat, hogy jöszörel minden hazai kortárs társulatnál találkozunk néptánc-színházi tánc tagozaton képzett művészekkel. Elegendő csak Juronics Tamás Kossuth-díjas koreográfus művészegyüttesét, a Szegedi Kortárs Balettet említeni. Feltehető, hogy a kortársi jelenlét mögött erőteljesen van jelen az a tény, hogy a néptánc dinamikai követelményei, a szólisztikus és páros táncok variációs gyakorlata komoly előnyt jelent a modern tánc kívánalmainak abszolválásában.

A sokszínű és egységes szemlélettel végzett táncosnevelés eredményességére mutat rá az is, hogy egy szinte teljes évfolyam leszerződöttese révén vált táncszínházzá a Novák Ferenc vezette Honvéd Művészegyüttes tánckara. A társulat repertoárjába került drámák, táncjátékok az autentikus ismeret birtokában, táncszínházi igénnyel születtek, s hoztak jelentős sikereket Európában, az amerikai földrészen és Ázsiában. Napjainkban a társulat Nemzeti Táncszínház néven működik Zsuráfszky Zoltán vezetésével.

A *Martin-archívum* című produkciósorozatával a paraszti hagyományörzést reprezentálja, regény- és mesejáték-adaptációival pedig a színházi megközelítést közvetíti. Nincs mód arra, hogy minden irányzatot bemutassunk, de meg kell említenünk a Duna Táncműhely által képviselt utat, amelyben az alkotók több műsorukkal is azt az elvet követik, amelyet már a második generációhoz tartozó elődeik is. Nevezetesen a klasszikus zeneművészetből merítették koreográfiáik zenei anyagát, s az inspirációból táncos anyanyelvükön és – a tematika igényei szerint – kortársi elemeket is szervesen az alapanyaghoz kapcsolva fogalmazzák meg tánclátomásaikat. Ugyanezen jelenséggel találkozunk a MÁNE nagylélegzetű kompozícióiban is.

Érdekes jelenség, hogy ezen útnak egyre több követőjével találkozunk – főképp az amatőrmozgalomban –, de hiába a néptáncok alapos ismerete, a kortárs tánc elemiből kölcsönzött mozgásmateria még nem szervesül az amatőr kísérletezők munkáiba. Ebben annak is szerepe van, hogy a pedagógusképzésben részt vevő táncosok, tánckarvezető koreográfusok tanulmányaik során, az egyetemes tánc történet eredményeivel ismerkedve, meg-megpróbálkoznak azzal, hogy az új mozgásismereteket beépítsék munkáikba. Ezek még kiforratlan kísérletek, nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy amatőr táncosaik zöme nem kapott olyan alapképzést, amelynek birtokában valóban képesek a maradéktalan plasztikai formálásra.

A professzionális néptáncos- és az egyetemi szintű pedagógusképzésünk nem csak a magyarországi művészeti nevelésben tölt be jelentős szerepet. A határon túli magyarságból éppúgy érkeznek előadóművészi pályára készülő fiatalok, mint a tanárképzésbe. A művészképzésbe érkezetteknek különösen nagy szerepük van abban is, hogy a környező országokban is kezd megváltozni a színpadi néptáncról alkotott felfogás. Egyre több táncszínházi kompozíció születik a repertoárokban. A műsorkínálatokban egyre erőteljesebb a hagyományörzés, a regionális színeket reprezentáló autentikus előadásmód, a szvitszerű komponálás háttérbe szorul, jobbára a való életből kiemelt, zsánerképeket idéző feldolgozásokkal találkozunk. A művészképzésbe érkezett határon túli fiatalok pedig tanulmányi idejük alatt, ittlétükkor gazdagítják társaik ismereteit szűkebb pátriájuk folklórhagyományával. Öröndetes az is, hogy a diaszpórában élő magyarságtól is jönnek, jöttek hallgatók. A professzionálisan képzett táncművész-pedagógus oktatók többhetes – és rendszeres – kurzusaikon eredeti anyagokat tanítanak a diaszpórában élők nagyobb kulturális központjaiban. Ennek következtében egyre kevesebb „műmagyar ruhában, nemzeti színű szalaggal, fehér rokolyában, piros pártával koronázott csoport” tevékenykedik az ottani közösségekben – a hiteles képzésnek köszönhetően megismerhetik az óhaza valós táncvilágát, hagyományait.

Pedagógiai és művészeti megújulás az újfolklorizmus jegyében

Timár Sándor tevékenysége

Timár Sándor személye és munkássága egyedülálló összekötő kapocs a 2021-ben ke-rek évfordulót ünneplő intézmények, a Magyar Állami Népi Együttes (a továbbiakban: MÁNE), illetve a Magyar Táncművészeti Egyetem néptánc tagozata között. A tagozat, majd a tanszék vezetése 1971-től egészen 1990-ig, illetve a MÁNE 1981-ben kezdődő és mintegy tizenöt évig tartó Timár-korszaka egymást átszövő és kiegészítő elemei a tánc-pedagógus és koreográfus Timár Sándor életművének, amelyek hátterében folyamatosan jelen van a gyűjtő-folklorista Timár Sándor tevékenysége is.

Írásomban nem kronológiát kívánok nyújtani, inkább tartalmilag szeretném a témát körüljárni: mi is a Timár Sándor nevével fémjelzett újfolklorizmus (mind művészeti, mind pedagógiai szempontból), amely meghatározó volt az Állami Balett Intézetben induló néptáncosképzés, később pedig a MÁNE művészeti megújulása szempontjából.

Az 1970-es években feltűnt Magyarországon egy új koreográfusgeneráció, amely a színpadi néptáncot az eredeti paraszti hagyományokra alapozva, de a kortárs művészet igényeinek megfelelően kívánta megújítani. A szakirodalom által „Ötök” csoportjának¹ nevezett társaság tagjai – Györgyfalvy Katalin, Kricskovics Antal, Novák Ferenc, Szigeti Károly és Timár Sándor – valamennyien amatőr együtteseknél dolgoztak. A néphagyományra építő újító szándéktól eltekintve kevés közös vonást találunk életműveikben: mindannyian más-más egyéni stílus kialakítására törekedtek. Egyes források ebbe a csoportba sorolják még Galambos Tibor² és Vásárhelyi László³ nevét is.

Timár Sándor koreográfiaművészete leginkább abban tér el az említett művészcsoport többi tagjának stílusától, hogy ő saját alkotói egyéniségét tudatosan háttérbe szorítva, az eredeti táncfolklor egészét kívánta megérteni, megtanulni és végül színpadra állítani⁴, míg pályatársai inkább a néptánc egyes motívumait, elemeit felhasználva szerették volna egyéni gondolataikat kifejezésre juttatni. Novák Ferenc – a mindannyiuk számára művészi példát és mércét jelentő Bartók Béla *Cantata Profana* című művének szövegére utalva – megállapítja: míg ő és a csoport többi tagjai a „tisza forrás”-ból merítettek, addig Timár magát a „tisza forrás”-t állította színpadra.⁵ Hozzátehetjük ehhez, hogy ha a csoport többi tagjának a kiindulópontja a színház, akkor Timár Sándoré a koncertpódium: tudatosan kerüli a dramatikus koreografálást, formai megoldásaiban a klasszikus zenei hagyományokra és a képzőművészetre, tartalmi tekintetben a líraiságra alapoz.

(*A művészi gyökerek: Molnár István*) Timár Sándor 1950-ben, húsz esztendősen csatlakozott az akkor megalakuló SZOT⁶ Művészegettes társulatához, amelynek vezetésével Molnár Istvánt bízták meg. Timár nem sokkal korábban, a siófoki Balatoni Népfőiskolán ismerkedett meg a művész-polihisztorral, aki már akkor nagy hatást tett rá. Molnár az 1920-as, 1930-as években avantgárd koreográfusként lett ismert Magyarországon és külföldön is. Érdeklődése csak érett alkotóként fordult a néptánc felé, ennek megfelelően annak megértését technikai kérdésnek tekintette: sajátos magyar tánc tanulási rendszert dolgozott ki, amelyet ma Molnár-technikaként ismerünk. Ez a rendszer volt a fiatal Timár Sándor iskolája, aki hihetetlen szorgalommal vetette bele magát a gyakorlásba.

Tehetsége hamar feltűnt Molnár Istvánnak, aki nemcsak szóló feladatokkal bízta meg, hanem az utánpótlás nevelésében is támaszkodott Timár hamar megmutatkozó pedagógiai érzékére.

(*A munkatárs: Martin György*) Timár Sándor a SZOT Művészegyüttesben ismerkedett meg Martin Györggyel, az európai jelentőségű táncfolkloristával, aki egyetemi évei alatt szintén Molnár István keze alatt táncolt. Itt kezdődött rendkívül termékeny munkakapcsolatuk és barátságuk, amely egészen Martin György 1983-ban bekövetkezett korai haláláig tartott. A Molnár-technika és -koreográfiák tanulása, előadása mellett együtt kezdték meg az eredeti néptánc helyszíni tanulmányozását, gyűjtését. A fiatal táncművészek – a későbbi koreográfus és a későbbi tudós kutató – így nemcsak mesterük koreográfiáin és a Molnár-technikán keresztül közelítettek a néptánchoz, hanem közvetlenül is. Timár Sándor későbbi művészi pályája szempontjából meghatározók ezek az élmények. A gyűjtést – ha változó intenzitással is – de szinte egész aktív élete során folytatta, és élénk szakmai kapcsolatot tartott fenn Martin Györggyel és a vele együtt felnövekvő táncfolklorista nemzedékkel, akik a világ élvonalába emelték a magyar néptánc kutatást.

(*A példakép: Bartók Béla*) Bartók Béla tevékenysége rendkívüli hatást gyakorolt az egész magyar kulturális életre: személyisége egyfajta szimbóluma lett a nemzeti hagyományok és az egyetemes művészet, a hagyomány és a modernitás, a népzene és a műzene, a klasszikus zenei hagyományok és a zenei avantgárd, a Kárpát-medencében élő néphagyományok szintézisének. Alig találunk jelentős alkotót a XX. század magyar művészetében, aki ne hivatkozna rá. Timár Sándor gimnáziumi ének- és zenetanárától hallott először Bartók és Kodály munkásságáról, és már akkor felkeltette az érdeklődését a néphagyományokra épülő modern zeneművészet, noha gimnazista diákként még orvosnak készült. Később Molnár István által – aki maga is koreografált a zeneszerző műveire – jobban is megismerte Bartók zenéjét, gyűjtő tevékenysége során pedig népzeneelméleti írásait is elolvasta. Lassan egyértelművé vált számára: az ő útját szeretné követni a néptáncgyűjtés és a koreografálás terén is.

(*Saját úton*) Timár Sándor 1958-ban lehetőséget kapott saját amatőr együttes alapítására, amelynek – nem meglepő módon – a Bartók Béla Táncegyüttes nevet adta. Kezdetben a Molnár-technika volt az amatőr táncosok képzésének alapja, és – bár ekkor már Timár is koreografált – a repertoár nagy részét is Molnár-művek tették ki. Így vallott erről a korszakról: „A tőle kapott útravaló több mint 10 évig kísérte munkámat a Bartók Béla Táncegyüttesben. Tánctechnikája volt táncos képzésem alapja. [...] Körülbelül 1970-től kezdve találtam igazi önmagamra. Ez sem a »mesterrel« való szembefordulás volt. Hiszen tőle is mindig azt hallottuk: »az én tanítómesterem a nép«. Egyre többet gyűjtöttem, s a színpadi munkámban a gyűjtések közben szerzett élményekre támaszkodtam, s a magam világlátására.”⁷⁷

Tehát maga Timár Sándor az 1970 körüli időkre teszi saját karakteres stílusának kialakulását. Kiváló dokumentuma ennek a korszaknak az 1970-ben megjelent *Koreográfiaelmélet*⁸ című munkája, amelyet felkérésre írt az akkori csehszlovákiai magyar néptáncegyüttesek vezetői számára. Ennek bevezető részében felteszi a kérdést: „Időszerű-e ma a táncművészet megújulását a táncfolklorban keresni?”⁷⁹ Válasza egyértelműen igenlő, alább pedig a következőket olvashatjuk:

„Kimondhatjuk, hogy olyan koreográfiai művészet még nem született meg, mely a nyugat-európai táncművészet eredményeit ötvözni tudta volna a keleti rokonságú magyar és a szomszéd népek tánc kultúrájával.

Szűkebbre vonva a határt: a néptáncokoreográfia területén nem sikerült Bartók kitűzött eszméit megközelíteni azért, mert nem ismerjük eléggé a néptáncot. Pedig nagy mennyiségű táncfilm áll rendelkezésünkre, s a rendszerezés és a tudományos feldolgozás is jelentős eredményeket ért el. A bartóki példa megvalósításához azonban nem elég táncmotívumokat ismerni, a hatalmas örökségbe csak úgy beleszemegetni, hanem ismernünk kell a néptáncaink rendszerét, törvényszerűségeit, és az új műveknek ezek ismeretében kell megszületniük.”¹⁰

Mi más lenne ez, ha nem program és cél kitűzése a következő évtizedek munkájához? Valóban ezt látjuk: Timár Sándor újult erővel veti bele magát az eredeti anyag tanulmányozásába, végleg felhagy a Molnár-technika alkalmazásával, és saját pedagógiai módszerét állítja a helyére. Azt mondhatjuk, hogy Timár Sándorban addigi táncművészeti és folklórgyűjtői tapasztalatainak szintézisaként megfogalmazódik: nem a néptáncot kell felemelni a „magas művészet” szintjére, hanem nekik, a kor táncművészeinek kell felemelkedni a néptánc tiszta tökéletességéhez. Ehhez pedig nem közvetítő tánctechnikára van szükség, hanem az eredeti táncok teljes struktúrájának megismerésére, a paraszti előadásmód lényegének megragadására. Timár Sándor később mindezt az anyanyelv tanulásával állítja párhuzamba: ha nem ismerjük anyanyelvünként az adott táncstílust, nem tudjuk magunkat önállóan kifejezni az adott táncnyelven – vagyis nem tudunk saját táncot improvizálni úgy, mint a falusi adatközlők. A művészi munka alapfeltétele tehát nem egy általános technika elsajátíttatása a táncosokkal, hanem az adott koreográfia alapját képező eredeti táncanyag – vagyis „táncnyelv” – megtanítása, amelynek segítségével a művészek önállóan is ki tudják fejezni magukat, tehát a paraszti gyakorlatnak megfelelően a tánc struktúrájából adódó szabályok szerint képesek szabadon improvizálni.

(Az *Állami Balett Intézetben*) Timár Sándor 1971-ben kapott megbízást – Györgyfalvy Katalinnal együtt – az Állami Balett Intézet néptánc tagozatának elindítására. A két eltérő karakterű művész nem együtt, hanem párhuzamosan tanított, a néptánc két különböző megközelítést adott az első évfolyam tanulóinak. A következő évfolyamot Timár Sándor már egyedül vezette, asszisztensnek pedig Zórándi Mária-t kérte fel maga mellé, aki később nemcsak utódja lett a tanszék élén, hanem az intézmény rektora is – a néptáncosok közül elsőként.

Timár Sándor 1971-től 1983-ig a néptánc tagozat vezetője, a főiskolává szerveződő intézményben pedig 1984-től 1990-ig tanszékvezető volt. Ekkor – a MÁNE-ben végzett munkájára hivatkozva – lemondott tisztségéről, de egészen 2008-ig dolgozott óraadóként, vizsgabizottsági tagként vagy elnökként. Oktatói pályáját tanársegédként kezdte 1971-ben, 1976-ban főiskolai adjunktus lett, 2013-tól címzetes főiskolai, végül 2019 szeptemberében címzetes egyetemi tanári kinevezéssel ismerték el munkásságát.¹¹

Visszatérve a kezdetekre: nem véletlen, hogy ő maga erre az időszakra teszi saját egyéni stílusának kialakulását, hiszen pályája szempontjából rendkívül fontos események következtek ekkor egymást: csatlakozott a Bartók Béla Táncegyütteshez az autentikus népzene megszólaltatásának két úttörője, Halmos Béla és Sebő Ferenc, majd velük és az őket követő fiatal zenészekkel 1972-ben elindult a Timár Sándor táncpedagógiai módszerére épülő táncházmozgalom. Az Állami Balett Intézet néptánc tagozatának első évfolyama ennek a forrongó, változó és nagyszerű újdonságokat hozó időszaknak a részese volt. Így beszél erről Zsuráfszky Zoltán a vele készített interjúmban:

„Én ezt az egész intézetes időszakot csodának tartom: Sándor fantasztikusan bírta, türellemmel bírta, hatalmas tudással. Akkor kezdte az eredeti anyagot még egyszer átgyúrni. A balettintézeti első »ütés«, hogy mit kaptam, azt szinte el sem lehet mondani. Az én korosztályom nagyon sokat köszönhet Timár Sándornak: az eszének, a kitartásának, a tudásának, a táncszeretetének. Fantasztikus tanár volt, pedagógus volt, ember volt...”¹²

(Táncpedagógiai módszerének legfontosabb alapelvei) A módszer kikristályosodásának legfőbb műhelye – a Bartók Béla Táncegyüttes mellett – az Állami Balett Intézet néptánc tagozata volt. Az előbbiekből kiindulva megkísérelhetjük összefoglalni Timár Sándor pedagógiai módszerének legfontosabb sajátosságait.

A tánc számára szuverén, mással nem helyettesíthető kifejezőeszköz. A néptánc eredeti funkciójában megérthető, megtanulható és alkalmazható a „táncnyelv” metaforája mentén: az adott tájegység motívumai megfelelnek a szókészletnek, a motívumok kapcsolásának elvei megfelelnek a nyelvtani szabályoknak, a tánc teljes struktúrája megfelel a nyelv struktúráinak, mindennek segítségével pedig létrehozhatók táncfolyamatok – „szövegek” –, amelyek megfelelő tudás és gyakorlat esetén egyenértékűek a paraszti adatközlők táncfolyamataival: hitelesek, azaz autentikusak.

Módszere mindig épít a tanuló egyéniségére. Nem célja, hogy önmaga személyes előadói stílusát átadja a tanulónak, még az sem, hogy egy kiváló adatközlő egyéniségét átültesse annak mozdulataiba. Saját pedagógusi személyiségén túlmutatva a táncanyagra irányítja a figyelmet: kulcsot ad az eredeti anyag megértéséhez. Számára a hitelesség része, hogy az elsajátított tánc – természetesen a jellemző stíluselemekkel összhangban – az előadó sajátja legyen.

A fentieket szolgálja a mindennapi gyakorlat eszköztára: az eredeti táncanyag analízisa, az egyszerűbbektől az összetettebb motívumok felé haladó gyakorlás vagy éppen a motívumok szétbontása, az eredeti táncanyagból merített technikai, erőnléti tér- vagy ritmusgyakorlatok sora. Az improvizáció már a tanulás kezdeti szakaszában is hangsúlyos szerepet kap. Timár Sándor táncpedagógiájában az éneklés szintén kiemelt szerepet tölt be.

Összefoglalásként azt állíthatjuk, hogy ez a módszer nem más, mint a néptánc hagyományos paraszti közösségekben történt továbbadási módjának átültetése tudatos, tervezett, intézményesített keretek közé.

(A Magyar Állami Népi Együttes élén) Timár pedagógiai módszere, koreográfiai stílusa az egész országban és külföldön is lelkes követőkre talált. A hivatásos együttesek ezzel szemben még hordozták az 1950-es évekből örökölt struktúrákat és művészi koncepciót. A Timár-féle újfolklorista szemlélet és a táncházmozgalom mint igazi civil kezdeményezés nem igazán illett az akkori szocialista kultúrpolitika kereteibe, de valódi veszélyt sem jelentett a hatalom számára. Egy kis értelmiségi csoportosulás – Csoóri Sándor és Nagy László költők, valamint Kósa Ferenc filmrendező – kezdeményezésére Pozsgay Imre művelődési miniszter 1981-ben úgy döntött, hogy a MÁNE arculatát Timár Sándor művészi koncepciója, a Bartók Béla Táncegyüttesben sikerre vitt újfolklorista modell szerint kell átalakítani. Így őt nevezte ki a MÁNE művészeti vezetőjének. A bő másfél évtizedes Timár-korszak alatt az együttes teljesen átalakult. Számtalan hazai és külföldi siker bizonyította, hogy Timár Sándor elképzelései a professzionális körülmények között még inkább kibontakoznak. A MÁNE új repertoárjának kialakításában korábbi jelentős műveit is felhasználta, de az együttes élén eltöltött évek alatt koreografálta életművének talán legjelentősebb alkotásait.

Amikor Timár Sándor 1981 őszen megkezdi a munkát a MÁNE művészeti vezetőjeként, már egy csapat fiatal tanítvány várja a társulatban az érkezését, akik korábban a keze alatt nevelkedtek az Állami Balett Intézetben. Ők és a Bartók Béla Táncegyüttesből magával vitt néhány táncos jelentik számára a bázist, amelyen elkezdheti az addig megszokott munkamódszerek és művészeti stílus átformálását. Az átalakítást az együttes hagyományainak és az alapító művészeti vezető, Rábai Miklós örökségének tiszteletben tartásával, lépésről lépésre kívánta megvalósítani, de a konfliktusok így is elkerülhetetlenek

voltak. Az együttes alapításától ismert struktúra, vagyis a tánckar-zenekar-énekkar hármas egységének első megbontása a feldolgozásokat játszó cigány muzsikuskok mellé beállított autentikus népzenei adó táncművész zenekar volt, hiszen Timár Sándor ekkor már egy évtizede csak ilyen kísérőzenével dolgozott. Idővel az énekkar, amely a később megalakuló Állami Énekkar magja lett, kikerült az együttes kötelékéből. A cigányzenekar és a népzeneészek között Timár Sándor kialakított egyfajta munkamegosztást, de készített egész estés előadást csak a népzenei kíséretre támaszkodva is. A MÁNE első nagy korszakát idéző Rábai-műsort, az *Ecseri lakodalmast* rendszeresen játszatta, miközben ő maga folyamatosan új művek elkészítésén dolgozott: *Táncra lábam* (1981), *Lakodalmas* (1982), *Kamara műsor* (1984), *Vallomások a néptáncról* (1986), *Tánckaláka* (1989, vendég koreográfusok alkotásai), *Elindultam szép hazámból* (1992).

Timár Sándor vezetése alatt a MÁNE számtalan hazai és külföldi sikert ért el. Talán a legkiemelkedőbb az Egyesült Államokban tett összesen négy, egyenként három hónapos turné, de felléptek Franciaország és más nyugat-európai országok, Nagy-Britannia, Japán, Dél-Korea, Tajvan, Hong-Kong, Moszkva, Leningrád és a balti államok színházaiban is.

A következőkben áttekintést szeretnék nyújtani Timár Sándor művészetének legfőbb jellemzőiről, amelyek az ő keze alatt meghatározták a MÁNE arculatát.

(Alkotóművészetének legfontosabb jellemzői) „Hiszek a népművészet – így a népzene, néptánc – önálló kifejező erejében, valamint hiszek abban, hogy a néptánc eszközével maradéktalanul kifejezhetem magam, anélkül, hogy bármilyen, tőle idegen formanyelvhez nyúlnék. Ez a formanyelv sok szálon rokonságban van a Kárpát-medencében élő szomszédaink néptáncművészetével – a történelem keze egybegyűrt minket. Ennek köszönhetően ez a »nyelv« olyan rugalmas »nyelvtannal« és olyan gazdag »szókészlettel« rendelkezik, amelynek segítségével mindent elmondhatok, ami engem izgat. Ezért olyan fontos számomra ennek a formanyelvnek a pontos megismerése, és ezen a nyelven a kifejezés gyakorlása.

Azt hiszem, nem is lehet más választásunk, ha eredeti, csak ránk jellemző mozgáskultúrával akarunk hozzájárulni korunk táncművészetéhez.”¹³

Timár Sándor ritkán és keveset nyilatkozott, írt saját koreográfiai szemléletéről. Ezért különösen fontosak az itt idézett, 1974-ben megfogalmazott gondolatai, amelyeket akár ars poeticaként is értelmezhetünk. Világosan kiolvashatjuk belőlük a következő elveket: az alkotásban kizárólag az eredeti néptáncra támaszkodik – nem is egyszerűen annak formakincsére, hanem teljes struktúrájára –, a Kárpát-medence népeinek táncművészetét egységben szemléli, törekszik a formanyelv minél pontosabb megismerésére és gyakorlására, mindezzel pedig saját korának táncművészetét kívánja egy sajátos mozgáskultúra által gazdagítani. A továbbiakban megkíséreljük összefoglalni, milyen eszközökkel éri el ezeket a célokat.

(A Timár-koreográfiák szerkezeti sajátosságai – Az időbeli megformálás) Az előzőkben már említettük, hogy Timár Sándor koreográfiai kiindulópontja nem a színház, hanem a klasszikus zene. Formai megoldásai szinte mind párhuzamba állíthatók az európai műzene klasszikus formáival, különös tekintettel a barokk szvit és versenymű szerkezetével. Saját maga így ír erről: „a koreográfia és a vele szövetkező zenei nagyforma megvalósításában vagy felépítésében irányadó lehet a népi táncrendi gyakorlat, a népdalok formája, de bőven nyílik alkalom az európai zenei hagyományok felhasználására is.”¹⁴ Később azonban figyelmeztet: „... a formai sémák csak ösztönzőül szolgáljanak,

ne pedig lemásolni való mintának... Ha a nagyon sajátos népművészetünket eredeti módon kívánjuk bemutatni, akkor a népzeneink és néptáncaink »összeházasítását« a nyugat-európai zenei formákkal nagyon körültekintően kell elvégeznünk.¹⁵

Timár Sándor – kevés kivételtől eltekintve – a hagyományos paraszti táncrend hű követésével sorakoztatja fel koreográfiáinak egyes tételeit, ám gyakran él egy-egy táncétel visszatérésének formai lehetőségével, amelynek segítségével zárt szerkezetet ad műveinek. A hagyományos táncrendhez azonban sokszor kapcsol szorosan nem hozzá tartozó tételeket is: pl. leány körtáncok, énekes-mozgásos játékok, énekes vonulás.

Az autentikus táncfolyamatok a színpad követelményeinek megfelelően tömörebben, mintegy esszenciaként kerülnek megformálásra (egy-egy tétel hossza ritkán haladja meg a másfél percet). A koreográfiák kísérőzenéjében a dallamok visszatérése gyakran mutat akár többszörösen egymásba fonódó keretes szerkesztést. A visszatérés jellemző a táncfolyamatokra vagy egyes motívumokra, ezeknél előfordul a *da capo* jellegű és a rondószerű szerkesztés is. Alkotásaiban a nagyobb szerkezeti íveket tekintve találkozunk a kettős hídformával is.

Timár a jellemzően 3–12 perces koreográfiákat azok belső szerkesztési elveihez hasonló módszerekkel rendezi egész estés, két félidős műsorokká, amelyekben mindig helyet kapnak tisztán zenei produkciók is. A műsorok szerkezetére is jellemző a többszörösen keretes szerkesztés, illetve a félidők közötti szünet szimmetriatengelyként való alkalmazása: a két szakasz műsorszámait valamilyen szempontból (hangulat, létszám, tájegység) tükörképei vagy éppen ellentétei egymásnak. Ez a szvitszerű szerkesztés nem más, mint az autentikus táncanyagban eleve fellelhető nagy formai egységek, táncrendek továbbgondolása.

(*A térbeli megformálás*) A képzőművészet adta inspirációról ezt olvashatjuk Timár Sándornál: „A táncművészet a látás és hallás eszközeire támaszkodó művészet. Ilyen tekintetben egyrészt a képzőművészetekkel, másrészt a zenével van szoros kapcsolata. [...] a XX. század festői megkísérelték a közletről látható plasztikus testeket egyetlen síkba beleforgatni, a több nézetből keletkező összbenyomást egyetlen képsíkba belesűríteni. [...] A koreográfus is sűrítve szeretné a látott világot a tánc térbe befoglalni.”¹⁶ A koreográfiai tér megformálásában tehát a képzőművészet eredményeire is támaszkodik, de itt is uralkodó a zenei gondolkodás, ha a mozgásszólamok kezelésére gondolunk. Térbeli megformálásainak legfőbb jellegzetességei:

Koreográfiáinak térszervezése alapvetően az aszimmetriára épül. A táncosok elhelyezésével (például ív, átló) egy-egy motívumot, a koreográfiai tér elforgatásával a táncfolyamatot párhuzamosan több szögből, nézőpontból is láttatja.

Gyakran dolgozik azonos táncfolyamatot formáló csoportok ellenpontoszerű vagy akár imitációs szerkesztésű mozgatásával. Ezeket következetesen „szólalomoknak” nevezi, amelyek nemcsak a táncfolyamat szempontjából, hanem a térben is ellenpontosítottak (például ív–tömb). A térbeli többszólamúság és az egységes mozgás is gyakran váltakozik (polifónia–homofónia). Az aszimmetrikus tér folytonos változása – akár pillanatnyi szimmetrikus helyzeteken keresztül – a térbeli disszonancia–konszonancia érzetének oldódásai által viszi előre a koreográfiát.

Munkáiban a színpadnak nincs állandóan hangsúlyt kapó, kitüntetett pontja, a központi tér folyamatosan változik. Fontos része a színpadképnek a zenekar, az az előtti táncétel eleve kiemelt terület, úgy, mint a hagyományos paraszti táncalkalmaknál.

(*Egyéb szerkezeti jellegzetességek*) Timár Sándor nem motívumokban gondolkodik, hanem az eredeti táncanyag teljes struktúrájában és funkciójában.¹⁷ A magyar néptánc alapvető jellegzetessége, az improvizációs lehetőség fontos szerepet kap a Timár-koreográfiákban a következő változatokban: megszabott dallam, esetleg ütemszám idejére akár a teljes színpadon (a teljes dekomponáltság érzetét keltve); mindössze az egyik szóló számára, amelyet a többi kötött folyamatokkal kísér; szólista, szóló pár vagy kisebb csoport számára. Jellemző a szóló vagy kisebb csoport *concerto* jellegű szembeállítása a karral vagy a többi szólammal improvizáció nélkül is (*solo-tutti*).

Timár stílusának jellegzetessége a színpadon jelen lévő táncosok létszámával való játék is (gyarapodás, fogyás, visszatérés).

(*Szcenikai jellegzetességek*) Timár Sándor koreográfiái egy teljesen semleges színpadi teret kívánnak: azt maguk a táncosok alakítják ki, sem díszlet, sem dekoráció, sem kellékek használatával nem él (kivéve az egyes táncokhoz autentikusan hozzátartozó eszközöket, mint pl. kendő vagy bot).

A színpadi fények finom, szinte észrevehetetlen használata azonban fontos számára: pl. a tér szűkítése vagy tágítása a megvilágítással, a koreográfia dinamikai előrehaladásának alátámasztása a fényerő finom emelkedésével, vagy éppen melegebb tónusú, gyengébb megvilágítás alkalmazása egy visszafogott, lírai pillanat megjelenítése esetén.

A táncosok lehetőség szerint az adott tájegység ünnepi viseletében jelennek meg a színpadon. Nem alkalmaz stilizált kosztümöket, azonban előfordul, hogy egy-egy szólamot vagy karaktert megkülönböztet, esetleg kiemel a megfelelő viseletnek egy, a többitől eltérő változatával.

(*A Timár-koreográfiák tartalmi sajátosságai*) „Nagyon táncszerűt szeretnék, és semmiképpen nem akarok valamilyen dramaturgiai vezérfonalat követni, amit szóban körül lehetne írni, inkább a belső feszültségek érdekelnének. [...] dramatikusan táncot semmiképpen sem szeretnék csinálni, ebben a műfajban sokszor magamnál és másoknál is úgy érzem, hogy kicsit erőszakoljuk a táncot”¹⁸ – így nyilatkozik Timár Sándor 1979-ben a *Táncművészet* című lapnak.

Korábban már utaltunk stílusának olyan jellegzetességeire, amelyeket az előbbi idézet is alátámaszt. Koreográfiáinak témája maga az autentikus *néptánc*, saját alkotói személyiségét tudatosan háttérbe szorítja, paradox módon mégis ettől összetéveszthetetlenül egyéni a stílusa. Mit jelentenek az idézetben szereplő „belső feszültségek”? Timár Sándor műhelyében a néptánc szuverén, semmi mással nem helyettesíthető kifejezőeszköz. Tehát olyan dolgokat közölhet általa, amelyek sem nyelvi, sem más művészi eszközzel nem fejezhető ki. Ezek a tartalmak az autentikus paraszti táncalkalmakon is jelen vannak: a páros táncokban a férfi–nő kapcsolat (egyensúly, feszültség, egymásra utaltság); a férfitáncokban a vetélkedés, versengés; a női körtáncokban az összetartozás vagy sorsközösség. Még sorolhatnánk hasonlókat, de nagyon ingoványos talajra tévedünk, ha a táncok tartalmi elemeit fogalmilag próbáljuk megragadni. Minden kísérlet a Timár-koreográfiák tartalmának nyelvi eszközökkel való megfejtésére ellentétes lenne Timár Sándor alkotói szándékával. Mindenesetre ezek a tartalmak a koreográfiák formai eszköztárának segítségével egészen sűrűn, tömörítve jelennek meg Timár Sándor színpadán.

„Timár Sándor sajátos esztétikája és kreativitása szerint formált művei mindenféle teatralitás nélkül, az autentikus zene és tánc eszközeivel a motívum és a forma felragyogtatásán keresztül ünnepet varázsolnak a színpadra”¹⁹ – fogalmaz Zórándi Mária.

Timár ritkán ad valódi címet alkotásainak, többnyire csak tényszerűen közli a színpadra állított tánc eredetét (pl. *Széki táncok*) vagy a táncételek sorát (pl. *Dél-Alföldi oláhos és csárdás*), hasonlóan a klasszikus zeneművekre való utaláshoz (pl. h-moll szonáta). Ritkán, de előfordulnak valamilyen „programot” sugalló címek is, amelyekkel a befogadót kissé irányítani szeretné (pl. *Katonakisérő, Lakodalmas*), ám ezeknél az alkotásoknál sem találkozunk dramatikussal vezérfonallal. Kővágó Zsuzsa megfogalmazása szerint: „[Timár] nem akart életképeket csinálni..., ő ennek a hangulatát akarta megcsinálni, nem akarta lineárisan végigvezetni, hogy abból én, mint néző, kiolvassak egy szituációt. [...] Őt, azt hiszem, hogy elvarázsolta az első gyűjtés... és ő ebben a varázsban maradt bent. Ebből akart valami mást, egy másik fajta szemléletet. A zeneiség izgatta, de nem izgatta a drámaiság.”²⁰

Összegzőképpen kijelenthetjük, hogy Timár Sándor tevékenysége az Állami Balett Intézetben és a MÁNE élén máig ható fordulatot jelentett a magyar néptáncművészet számára. Zórándi Mária szerint: „az újfolklorista irányzat napjainkra a magyar néptáncmozgalom mintegy önállósult ágává fejlődött, a színpadi megformálás tekintetében óriási megtermékenyítő hatást ért el, hiszen a formanyelv tekintetében óriási gazdagodást eredményezett”.²¹ Timár Sándor életműve tehát viszonyítási pont a mostani és a következő generációk néptáncpedagógusai és koreográfusai számára.

IRODALOM

- Kiss Krisztina: *Timár, a Mesti*. Bp., 2020, Püski.
 Maác László: Jubileumi párbeszéd Timár Sándorral. *Táncművészet*, 1979. 1. sz. 8–16. o.
 Timár Mihály és Timár Mátyás interjúja Novák Ferencsel. Bp., 2021, február 9.
 Timár Mihály és Timár Mátyás interjúja. Bp., 2021. február 9.
 Timár Mihály és Timár Mátyás interjúja Kővágó Zsuzsával. Bp., 2020. február 14.
 Timár Sándor: Előszó. *Síppal, dobbal* (A Sebő együttes klubjának tájékoztatója), 1974. 3. sz. 23. o.
 Timár Sándor: *Koreográfiaelmélet*. Pozsony, 1970, Népművelési Intézet.
 Timár Sándor: Köszönöm az útravalót. In Zórándi Mária: *A bartóki út – Pályaképek a színpadi néptáncművészet 20. századi történetéből*. Bp., Magyar Táncművészeti Főiskola, 2014, 26. o.
 Zórándi Mária: *A bartóki út – Pályaképek a színpadi néptáncművészet 20. századi történetéből*. Bp., 2014, Magyar Táncművészeti Főiskola.

JEGYZETEK

1	Zórándi Mária: <i>A bartóki út – Pályaképek a színpadi néptáncművészet 20. századi történetéből</i> . Bp., 2014, Magyar Táncművészeti Főiskola, 39. o.	rektora és Hortobágyi Gyöngyvér, a Néptánc Tanszék vezetője állította össze számomra.	
2	Uo. 42. o.	12	Timár Mihály és Timár Mátyás interjúja. Bp., 2021. február 9.
3	Timár Mihály és Timár Mátyás interjúja Novák Ferencsel. Bp., 2021. február 9.	13	Timár Sándor: <i>Előszó. Síppal, dobbal</i> , 1974. 3. sz. 23.
4	Zórándi: i. m. 114–116. o.	14	Timár: i. m. 61. o.
5	Kiss Krisztina: <i>Timár, a Mesti</i> . Bp., 2020, Püski, 132. o.	15	Uo. 62. o.
6	Szakszervezetek Országos Tanácsa	16	Uo. 82. o.
7	Timár Sándor: <i>Köszönöm az útravalót</i> . In Zórándi: i. m. 26. o.	17	Zórándi: i. m. 117. o.
8	Timár Sándor: <i>Koreográfiaelmélet</i> . Pozsony, 1970, Népművelési Intézet.	18	Maác László: Jubileumi párbeszéd Timár Sándorral. <i>Táncművészet</i> , 1979. 1. sz. 30–32. o.
9	Timár: i. m. 4. o.	19	Zórándi: i. m. 118. o.
10	Uo. 6. o.	20	Timár Mihály és Timár Mátyás interjúja Kővágó Zsuzsával. Bp., 2020. február 14.
11	Az adatokat Bolvári-Takács Gábor, az MTE	21	Zórándi: i. m. 41. o.

Határok és japánok

Az elmúlt időszakban a magyarországi japanológiai kutatás, és benne a japán–magyar kapcsolatok kutatása egyre több olyan, eddig nem kellő részletességgel feltárt, sőt eddig teljesen ismeretlen részkutatást produkált, amelyek nemcsak a japán–magyar kapcsolattörténetnek, de a magyar köztörténetnek is újdonsággal szolgálhatnak. Ilyen munka a Trianon 100 kutatócsoport kutatási projektjeinek egyik kötete is, mely Umemura Yuko és Wintermantel Péter szerkesztésében, *Trianon és a japán diplomácia* címmel magyar vonatkozású japán diplomáciai iratokat közöl az 1914–1923 közötti időszakra vonatkozóan. A kötet összesen 41 különböző iratot tesz közzé már publikált, de csak japán nyelven elérhető okmánytárakból, illetve még publikálatlan iratokat a tokiói Nemzeti Levéltár, a japán Külügyminisztérium Diplomáciai Irattára és a Japán Honvédelmi Minisztérium Kutatóintézetének anyagából. Wintermantel Péter a kötet előszavában részletesen bemutatja a dokumentumok keletkezésének és a japán–magyar kapcsolatok e fejezetének történeti háttérét. Külön elismerésre méltó az a higgadt elemzés, amely a két világháború közötti magyar revíziós vágyálmokkal és ennek Japán általi feltételezett támogatásának mítoszával foglalkozik. (48. o.)

A kötetben közölt diplomáciai levelezések, feljegyzések, jelentések tartalmának és a belőlük leszűrhető tanulságoknak a bemutatása előtt mindenképpen elismeréssel kell adózni annak a szinte sziszifuszi munkának, amely az iratok lefordítását és megjelentetését lehetővé tette. Idegen nyelvű diplomáciai iratok gyűjteménye magyar nyelven csak akkor használható, ha sikerül a diplomáciai nyelvezet útvesztőin átvergődve tartalmában pontos és érthető magyar szöveget produkálni. Különösen így van ez, ha egy ország saját külügyi szervezetében keletkezett iratokról van szó, hiszen itt a saját nyelvű levelezésben előfordulhatnak olyan kódolt, csak a diplomata és a külügyi vezetés által érthető kifejezések, amelyek megértése további munkát kíván. Még nehezebb 100 év előtti japán szövegeket felfejteni, hiszen ezalatt mind a japán szövegek nyomtatása, mind a kézírás jelentős változáson esett át. Ebben az esetben tehát az első lépés egyáltalán a japán szövegek pontos azonosítása, csak azután jöhet a speciális japán diplomáciai nyelv megértése, ezt követően a szöveg nyersfordítása, majd közölhető változatának elkészítése. Ezt a nehéz feladatot a szerkesztők teljes mértékben elvégezték. (Felvetem, hogy nem lett volna-e hasznos a még publikálatlan kézíratos anyagoknak a japán nyelvű szövegét is közzétenni? Ez nem befolyásolta volna érdemben a kötet terjedelmét.)

A szerkesztők nagyon helyesen nem korlátozzák az időhatárt csak a trianoni békeszerződésre és ennek nyomán a határkijelölő bizottságokban részt vevő japán tisztek tevékenységére, hanem a források közlése minden későbbi esemény origójával, a világháború kitörésével kezdődik. Ugyanis már itt felvetődik egy teljesen nem tisztázott körülmény, vagyis hogy a Monarchia és Japán mikortól hadviselő fél; az 1902-es angol–japán szerződés okán Anglia és Németország hadüzenete egyúttal a szövetségi rendszerükbe tartozó országok számára is a hadiállapot beállítását jelenti-e, vagy csak a diplomáciai kapcsolatok megszakítását; lehet-e konkrét hadüzenetként vagy háborús cselekményként értékelni a csingtaói incidenst. (Csingtaó városa és kikötője – német külbirtok lévén – egyike azoknak a távol-keleti német érdekeltségeknek, amelyet a japán hadiflotta, az angol–japán szerződés értelmében, angol felszólításra ellenőrzése alá akar vonni, és az éppen ott horgonyzó osztrák–magyar hadihajó, a Kaiserin Elisabeth is részt vesz a kikötő megvédelzésében.) Ebben a kérdésben már akkor sem volt teljesen

egyértelmű a helyzet, jól bizonyítja ezt mindjárt a 2. dokumentum, amelybe Kató Takaaki külügyminiszter Ókuma Sigenobu miniszterelnöknek írott feljegyzésében hosszan sorolja az érveket, hogy miért nincs hadiállapot az Osztrák–Magyar Monarchia és Japán között, majd hosszan sorolja az érveket, hogy miért van mégis. Itt ellentmondást látok Wintermantel Péter előszavával, mert ebben azt írja (16. o.), hogy a hivatalos álláspont szerint a japán kormány elfogadta a külügyminiszter által javasolt kibúvót, vagyis hogy a csingtaói incidenst ne tekintse a Monarchia hadvezetésének parancsa szerint végrehajtott cselekménynek, hanem a hajó legénysége úgymond „magánakciójának”, merthogy Japán hivatalosan csak 1917-ben deklarálta hadviselő félnek a Monarchiát. Ezt valóban felveti érvként a dokumentum, és hangsúlyozza, hogy a diplomáciai kapcsolatok megszakítása nem jelenti Japán részéről a hadiállapot beálltát, de konklúzióként egyértelműen fogalmaz: „Később [...] a *Kaiserin Elizabeth* pedig tüzet nyitott a Japán Birodalom hadiflottájára, melynek következtében a Japán Birodalom akarata ellenére kénytelen lett a Monarchiával hadat viselni.” (67. o.) Sajnos, éppen ebben a dokumentumban van a kevés értelemszavaró sajtóhiba egyike, a 64. oldal I. 1. pont első mondata, amely pedig a japán álláspont kifejtése, de az egymás után kétszer szereplő ’azonban’ kötőszó a mondatot teljesen értelmetlenné teszi. A város és a kikötő ostroma és japán elfoglalása után a védők – köztük a Kaiserin Elizabeth legénységében szolgáló magyarok is – szibériai japán hadifogságba kerültek. Maga a hadifogság nem volt ismeretlen a történeti irodalomban, de most azokba az erőfeszítésekbe és abba a háttérben zajló diplomáciai háttérmunkába is betekinthetünk, amelyeket a Vöröskereszt bevonásával a hadifoglyok helyzetének javítása érdekében tettek a felek. (10–15. dokumentum)

A kötet legfontosabb dokumentumai azonban a trianoni békeszerződés alapján felállított határmegállapító bizottságok japán tisztjeihez köthető iratok megjelentetése, főleg azok az egyes tiszték által írt magánjellegű naplók és feljegyzések, amelyekben személyes véleményeiknek is hangot adtak. Ezeknek a bizottságoknak, amelyeknek tagjai a győztes hatalmak, illetve a határ két oldalára került országok képviselői, az a feladatuk, hogy a békeszerződésben rögzített határ meghúzása során a vitás kérdésekben, a helyi viszonyokat felmérve és megismerve döntsenek (pl. hogy a határ melyik oldalára kerüljön egy falu, út, vasútállomás, üzem stb). Japán számára természetesen nem volt kérdés, hogy mint a győztes államok egyike ezekben a bizottságokban részt vegyen. Az itt folyó munka alapelvét Szano Micunobu, a román–magyar bizottság tagja így foglalja össze: „Japán nagyon messze fekszik mind Romániától, mind Magyarországtól, és a kereskedelmi kapcsolatokat illetően sincsenek fontos érdekeink. [...] Ezért azt tartom járható útnak, hogy mi, japánok, az igazság mellett érveljünk és amellett álljunk ki.” (31. dokumentum, 104. o.) És, bár természetesen habitusukban mások, minden japán tiszt ezt az elvet követi. Nagyon hamar bebizonyosodik azonban, hogy ezt az elvet nem lehet teljesíteni. Nem lehet már csak azért sem, mert a bizottságok sokszor már rögtön olyan helyzettel találkoznak, amelyek eleve magukban hordozzák a fennálló vitás kérdések megoldhatatlanságát. Ugyancsak ebből a dokumentumból idézek: „A trianoni békeszerződésben szereplő – már első ránézésre is egyértelműen természetellenes – román–magyar határvonal a határ mindkét oldalán teljesen tönkreteszi és elsorvasztja a gazdaságot. [...] Az új határvonal azért természetellenes, mert nincs olyan természeti képződmény, aminek mentén az kettéválasztható lenne. A határ így szorosan összefüggő gazdasági viszonyokat vág ketté, aminek eredményeként végül életképtelen helyzet alakult ki. *Sok helyen ezt látom.*” (104. o., kiemelés tőlem – K. I.) Andó Rikicsi őrnagy (a magyar–csehszlovák bizottság tagja) is így vélekedik: „[...] abban, hogy a mostani békeszerződésben megszabott határ az valóban független és pártatlan alapon húzódik-e,

valamint, hogy igazságos és emberséges-e, én erősen kételkedem. Reménytelen ez az egész vállalkozás [...] Ha maga a békeszerződés nem igazságos, de szent és sérthetetlen, akkor hogyan lehetne egy akár csak kicsit is objektív határvonalat húzni, ez teljességgel lehetetlen és politikailag elfogult lesz. Ezért mi csak annyit tehetünk, hogy megpróbáljuk valamilyen csekély mértékben enyhíteni a békeszerződésben megszabott határvonal természetellenes voltát.” (39. dokumentum, 189.o.) De sokszor még ez a „csekély mérték” sem volt kivitelezhető, az egymásnak feszülő érdekek, sérelmek, nemritkán áskálódások közepette a patthelyzetet feloldani a bizottságok nem tudják, amelyek további sűrűlődésekhez vezetnek: „A kapott válasznak megfelelően a négy győztes hatalom ülésén alapvetően az igazságot hangoztattam. Ugyanakkor nem ragaszkodtam minden esetben a saját véleményemhez, hanem törekedtem arra is, hogy a többiekkel lehetőleg összhangban haladjak. Az az érzésem, hogy mindez az igazság rovására történt és sok esetben kényszerültem így eljárni. [...] A négy győztes hatalom üléseinek határozatairól nem állítom, hogy igazságosan döntöttünk. És ahogy a bizottságunk elnöke ragaszkodott ahhoz, hogy a románokat hozza folyamatosan kedvező helyzetbe és ennek még hangot is adott, döntéseinkről ordít a románszimpatia.” (Szano Micunobu román–magyar biztos, 35. dokumentum, 132. o.) Ez annál is frusztrálóbb a japán tiszteteknek, mert ők is érzik azt a reményteljes várakozást, amellyel magyar részről a bizottságokat és benne a japán tiszteteket fogadják (Japánról általános pozitív kép és határozott rokonszenv alakult ki a XIX. század második felében Magyarországon, ennek bővebb részletezésére itt nem vállalkozhatom), de jól tudják azt is, érdemi változtatásra nincs módjuk: „Rimaszombatról érkezünk Putnokra. [...] Amikor beszálltam az autóba, a tömeg egyszerre megéjlezett, és tudtam, hogy ez nekem, a japán biztosnak szól, ezért válaszképpen kiszálltam. Ekkor még nagyobb éljenzést hallottam. Csak sejtem, hogy a magyarok azért éljeneznek meg, mert azt remélik, hogy távoli fajtestvérüként a magyarok iránti különleges együttérzéssel fogok viszonyulni a dolgokhoz, amikor biztosként részt veszek a magyar országhatár megállapításában. De közben én ezzel ellentétes dolgokat kell, hogy tegyek. Engem a Magyarországgal szembeni és a magyarok számára kedvezőtlen békeszerződés végrehajtására küldtek ide. [...] Ugyan együttérzéssel vagyok irántuk, de a békeszerződés megváltoztatására nincs módom. De átérzem szomorúságukat, vödörnyi hideg veríték patakzik rólam, amikor ezt az éljenzést hallom, és bizony nem tudom könnyek nélkül megállni. A szomorúságuk által letaglózott magyarok bizalmát én nem tudom viszonzni.” (Andó Rikicsi magyar–csehszlovák biztos, 36. dokumentum, 143. o.) Érdekes megfigyelni, hogy a japán tiszték magyar lakossághoz való viszonyában is megjelennek a rokon nép, ázsiai testvériség momentumai, amelyek azt bizonyítják, hogy – vélekedjünk bár úgy ma a turáni eszme által felvetett néprokonságról, mint hamis tudatról –, ez nemcsak a korabeli Magyarországon, de legalábbis az értelmiség körében, Japánban szintén közismert lehetett. (Vö. Umemura Yuko utószava, 203. o.) És talán történeti források vizsgálatakor nem ildomos érzelmi aspektusokat az elemzés részévé tenni, mégis ki ne érezne meghatódást vagy megrendülést e szavak olvastán: „A háborút elveszítő Magyarország – a négy szomszédos ország jelentős tényezőként – magára maradt Közép-Európában. Bízunk a talpra állásukban és újbóli felvirágzásukban, és én csak azért imádkoztam a Mindenhatóhoz, [...] hogy jöjjön áldás fajtestvéreinkre és a Magyar Királyság jövőjére.” (Andó Rikicsi magyar–csehszlovák biztos, 36. dokumentum, 154. o.) Végül is hogyan summázható a bizottságokban végzett munka? Az 1922. decemberi összefoglaló jelentés (38. dokumentum) megállapítja, hogy bár elvi szinten a népek önrendelkezése alapján történt a határok meghúzása, ez a gyakorlatban nem így történt, a békeszerződések teljesen természetellenes határvonalakat írnak elő. Ennek

ellenére elmondható, hogy az 1922. október 1-jei állapot szerint a munkálatokban érintett határszakaszokon a határ térképen történő meghatározása véget ért, és csak a határvonalak kijelölése és a dokumentáció felterjesztése van vissza. De a jelentés készítője mégsem optimista: „Nemsokára kirajzolódnak az európai földrészen kialakított új határvonalak. De ha ránézünk Európa térképére, akkor összevissza módon létrejött kis országokat látunk, természetellenes határok között. Ezért erősen kétlem, hogy azok a határvonalak [...] az örökkévalóságnak szólnak.” Andó Rikicsi őrnagy így összegez: „Már érezhető, hogy egyre több konkrét összetűzésre kerül sor, melyek csak fokozódnak és új lendületet adnak a jelenlegi határvonal revíziójának. [...] Ilyen helyzetben elkerülhetetlen a népek közötti viszály, és a mostani határváltozások csak még jobban ösztönzik a konfliktusok elmérgesedését.”, majd szinte prófétai pontossággal hozzászól: „Ezeket látva úgy sejtem, hogy húsz évig megmarad ez a határvonal.” (39. dokumentum, 192. o.)

Mint említettük, maga a kiadás is példászerű, nagyon kevés sajtóhibát lehet találni benne, de egy feltűnő elírást mégis szóvá kell tenni (ez inkább kiadói hiba, mint szerkesztői), mert épp ott van, amivel az olvasó elé lép a kötet, vagyis a borítón. A kötet természetesen a *Magyar történelmi emlékek* sorozatának nem az Értekezések, hanem ahogy a címlapon már helyesen szerepel, az *Okmánytárak* alsorozatába tartozik. A kötet használhatóságát viszont nagymértékben növelné, ha az 5. oldalon levő tartalomjegyzékben minden egyes dokumentum pontos oldalszáma is szerepelne, mert most, ha egy-egy konkrét forrást keres az olvasó, először kénytelen az 57–62. oldalon közölt dokumentumjegyzéket fellapozni.

Wintermantel Péter a kötet előszavát így kezdi: „Ennek a kötetnek már a címe is gyanút keltő, hiszen milyen szerepet is játszhatott volna a japán diplomácia a trianoni békeszerződés vonatkozásában?” Aki a kötetet áttanulmányozza, egyetérthet abban, hogy ez a gyanú teljes mértékben hamis volt. A kötet nyilván nem módosítja érdemben a trianoni békeszerződésről és végrehajtásáról eddig tudottakat, mégis olyan új, ismeretlen nézőpontot ad, amellyel érdemes megismerkedni.

(Trianon és a japán diplomácia. Magyar vonatkozású japán diplomáciai dokumentumok, 1914–1923. Szerkesztette, a dokumentumokat válogatta és fordította Umemura Yuko és Wintermantel Péter. Bp., 2021, 209 oldal. BTK TTI, Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 9.)

Konzervatívok és haladárok

„Senki sem gondolja, hogy a helyén lenne,
de nincs is senkinek sem helye az egyenlők világában.”
Molnár Attila Károly: *Ki mit konzerválna?*

A konzervatív kifejezés, ha egy beszélgetésben szóba jön, sokaknak – és különösen azok számára, akik elvből elutasítják az afféle könyvek olvasását, mint Molnár Attila Károly új könyve – talán még ma is „valami dohost, avított” jelent. „[A] *történelem vesztesét – aki nem akarja a szükségszerű haladást, pedig az előbb-utóbb úgyis maga alá gyűri.*”² Aki pedig a konzervatívokról így vélekedik, annak számára a konzervatív csak akkor jó, ha az gyáva, „békésen kérődzik” és kerüli a konfliktust. Vagy pedig akkor, ha ő maga is a nagybetűs Haladás céljait szolgálja, csak lassan, óvatosan, megfontoltan haladva szeretné végrehajtani ugyanannak a nagybetűs eszmének a céljait. Vagyis segíteni az emberiséget abban, hogy megszabaduljon minden konfliktusától, minden regressziótól, minden kényelmetlenségtől és főként, minden autoritástól, hierarchiától, kényszerítől, végül is elérve abba a teljesen politikamentes állapotba, ahol valóban mindenki, minden vonatkozásban egyenlő. Egyébként pedig, ha ezeket a célokat valaki nem akarja, akkor az: dohos, buta, sőt, populista, agresszív, laposföld-hívó, a legújabb kifejezésekkel élve „patriarcha”, strukturális elnyomó, mikroagresszor, esetleg rasszista: főként, ha fehér, férfi és keresztény.³

A tapasztalat azt mutatja, ha valaki a haladást *szükségszerűen* bekövetkező dolognak gondolja, általában nem túlságosan szereti az ennek ellentmondó tényeket, könyveket, véleményeket, embereket. A haladás ugyanis egy afféle „szent tény”, amely mellett nem lehet helye más tényeknek. Olyan dolog a haladás, amelyet ugye „még a vak is lát.” Vagy esetleg mégsem? Molnár Attila Károly eszmetörténész, konzervatív politikai gondolkodó, a *Molnár Tamás Kutatóintézet* és Századvég Kiadó vezetője, láthatóan úgy gondolja, hogy mégsem olyan dolog. Új könyvének talán legfontosabb központi fogalma a *conditio humana*, vagyis az „emberi állapot”: az emberi állapot pedig szerinte nem halad sehonnan sehová.

A kötetben egymáshoz lazán kapcsolódó, mégis a modernitáskritika és a konzervatív gondolkodás főbb csomópontjai köré csoportosítható esszékét találunk. Néhány esszé megjelent már korábban a *Kommentár*, illetve *Századvég* folyóiratokban, így csokorba gyűjtve azonban még nem. A régi esszék szerves egységet alkotnak az új, kifejezetten a kötet számára írt esszékkel, tanulmányokkal – így egy valóban impozáns tartalmú és hosszúságú gyűjteményt tarthatunk a kezünkben. A két részre tagoló könyvben az első fele (Mozgósítás és kormányzás) leginkább a politikai filozófia tárgykörében és módszereivel vizsgálódik, kisebb kitekintéssel az aktuálpolitikára, míg a második rész (Hideg polgárháború) a különböző politikai filozófiákból levont gyakorlati következményeket elemzi a szociológia és a politikai eszmetörténet eszközeivel, a filozófia ütközőpontjait kivetítve a mai társadalom konkrét működésére. A szerző az emberi természettel kapcsolatos saját álláspontját a konzervatív és keresztény gondolkodás legalább Szent Ágoston *De Civitate Dei* című alapvető értekezése óta, a *civitas terrena* (vagy másképpen: *civitas diaboli*) körében meghatározott fogalmai alapján fejt ki.

Ennek értelmében az emberi természet nemcsak tökéletlen, hanem éppenséggel hajlamos is arra, hogy még tökéletlenebbé váljon, főként, ha azt az intézmények, a hagyomány, a tapasztalat és a politikai prudencia által meghatározott korlátok, az

autoritás magára hagyják. Nem spontán fejlődés következik be tehát a magukra hagyott dolgok vonatkozásában, nem jön létre igazságos egyenlőség, ahogyan azt a liberálisok optimizmusa, és a biológiai fejlődésészmé, az evolúcióelmélet társadalmi kiterjesztése gondolja, hiszen: túl sok a láthatatlan kéz, és a jobb kéz nem mindig tudja, hogy mit csinál a bal. A szerző szerint sokkal inkább egy olyan, az emberi természetben inherens hajtóerőről beszélhetünk, amely, dacára a haladáshat naivitásának, a társadalmat valójában mindig a hobbes-i természeti állapot felé hajtja. Nem spontán evolúció következik be, hanem mindenki harca mindenki ellen, ahol a legerőszakosabb, a leginkább egoista és a legmanipulatívabb kerül előtérbe. Antropológiai pesszimizmus? Túlságosan könnyű volna a dolgot ennyivel elintézni. Ha ugyanis a konzervatívok számára oly fontos történeti tapasztalat is igazolni látszik „pesszimizmusukat”, ha nézeteiket példákkal és érvekkel is alá tudják támasztani, az valójában már nem pesszimizmus, hanem antropológiai realizmus. És miért is lennének a konzervatívok meggyőződve mindennek az ellenkezőjéről, ha számukra sem a társadalom mai állapota, sem pedig a történelem menete nem támasztja alá a haladás szent tényét? Szokás őket persze azzal vádolni, hogy a múltból csak a jót látják, és nem veszik észre a negatívumait, vagyis a konzervatív a múltat idealizálja. De vajon nem éppen azért hisznek sokan „a nem konzervatívok” közül még ma is a 19. századi nagybetűs Haladásban, mert kizárólag a modernitás pozitív vonásait hajlandók észrevenni, és közben nagyvonalúan elfelejtkeznek a modernitás bekövetkezésével az egész emberiséget ért hatalmas veszteségekről? Nem éppen arról van-e szó, hogy a múlt azért kedvesebb a konzervatív számára a jelennél, mert „haladár”²⁴ társaitól eltérően rendelkezik még annyi alázattal, hogy megtisztelje az ősokeket is egy kérdéssel, és nem gondolja *saját magát* – az evolúció abszolút csúcspontjaként – mindenki másnál okosabbnak? (Ezért is beszélt Chesterton a „halottak demokráciájáról”, amely megadja a választófogot „a legmélyebbre szorult társadalmi osztálynak: őseinknek.”)

Az, hogy Molnár Attila Károly e kötetben foglalt írásai szinte kivétel nélkül polemikusak, az álláspontját valamivel szemben, vagyis leginkább a nevezett „haladár” álláspontokkal szemben fogalmazza meg, az újfent egyáltalán nem meglepő konzervatív nézőpontból. Nem abból következik ez, hogy a konzervatív esetleg nem viseli el, ha valakinek vele ellenkező véleménye van. Eppen ellenkezőleg! A konzervatív maga nem túlságosan lelkes elméletgyártó, nem magát „felvilágosodott-megvilágosodottnak” gondoló filozófus, így nem is hiszi azt, hogy a természetben az ősök által is felismert isteni törvénynél jobbat alkothat, racionális eszénél fogva. Ha politikáról, társadalomról és egyéb, az emberi együttélés lényegét érintő kérdésekről nyilatkozik, azt többnyire éppen azért teszi, mert úgy érzi, azok, akik számára a konzervatív kifejezés „a történelem veszteseit jelenti”, vagyis azok, akiket más vélemény *tényleg* nem érdekel, az abszolút többség álláspontját elfoglalva, valóban minden határon túlmerészkednek. Mivel szerintük *conditio humana* valójában nincs is, a társadalommal, a politikával, az emberrel bármit meg lehet tenni, ami csak a Haladás céljait szolgálja, és senkit nem köt semmi: az egyetlen törvényhozó az ész, vagyis saját eszünk!

Az emberi természetről alkotott gyökeresen eltérő reflexió alkotja a konzervatív és a haladár örök ellentétét. Ha ugyanis a haladár beszél is valamiről, ami a szubjektum történeti és társadalmi helyzetével összefügg, azt szerinte mindenkor „csinálják”. A haladár világgképében a történelmet és a társadalmat valamiféle, a mindig ártatlan individuumon végtelenül túl lévő objektív erők elvont együttese manipulálja. Egészen addig folyik e manipuláció, amíg a modern felvilágosítók (az aktuális helyzetre vetített woke-aktivisták) nem jelentkeznek, és a megvezetett egyén tévedéseit helyére nem

teszik. Az ellenséges erő az éppen aktuális uralkodó osztály, az igazságtalan termelési viszonyok, az elnyomó fehér férfiak, az egyház, a nemesség, a gonosz, kizsákmányoló földesúr, a monarchia, a kulák vagy éppen mainapság a Trump-szavazó, az antifeminista – a kulturális marxizmus értelmében ugyanis, az elnyomás permanens, akár a forradalom. A lényeg az – írja Molnár Attila Károly –, hogy mindig van egy aktuális „fáraó”, akire hivatkozva a baloldal mozgósít, hogy a társadalmi izgatottság állapotát fokozza és a maximumon tartsa.⁵ A baloldal mindenkor gátlástalan, utópizmusból fakadnak jól hangzó ígéretei, ha azonban a társadalmi izgatottság állapota alábbhagy, akkor a baloldal azonnal veszíteni kezd, ezért érdeke, hogy újabb és újabb mozgósításra alkalmat adó helyzetet hozzon létre. És ha nincs, hát csinál egyet!

Molnár szerint a baloldal napjainkra a politikai és kulturális teret szinte teljes egészében birtokba vette, mondhatni megszállta, de éppígy megszállta és determinálja a tudományos diskurzusok jó részét, valamint a társadalmi előremenetel legfontosabb fórumát: az egyetemeket.⁶ A konzervatívok politikai aktivizálódását éppen az indokolta a múltban és indokolja ma is, hogy ellenfeleik jellemző kijelentései ésszerűséggel, tapasztalattal, elemi logikával ellenkezni látszanak, mondhatni, az utópia körében mozognak. Annak az embernek pedig, aki meg akarja védeni saját életformáját, akit a progresszívek által ígért „racionális” utópia nem vakít el, vagyis képes a reális, józan és valóban racionális gondolkodásra, aki maga nincs a baloldal által keltett szüntelen izgatottság állapotában (amelyről Molnár Tocqueville megfogalmazásai alapján azt is megjegyzi, hogy leginkább a liberális demokrácia sajátja), annak ellent kell mondania. Aki képes megőrizni a hidegvérét, annak reagálnia kell.

A konzervatívoknak azonban csak a *jelenlegi* helyzetben szükséges reakcióssá lennie – vagyis valamilyen reakciót kell kifejtenie, ha a terepet nem akarja teljes mértékben átengedni egy gátlástalanul nyomuló, nagyhangú, demagóg ellenfélnek, amely – nem jelentéktelen előzményeket követően – legalább az 1789-es francia forradalom óta árasztja el világát a legkülönbözőbb ember- és vilájobbító mániákkal.

A haladároknak a kötetben változatos szempontok szerint elemzett „reformdúhe” újra és újra visszavezeti a szerzőt az emberi állapot örökkévaló problémájához. A haladár egyszerre szélsőségesen objektivistá és szélsőségesen szubjektivistá világnézete szerint ugyanis az ember éppen olyan, amilyenné azt a külső környezet ingerei teszik. Az emberi állapot tehát maga is fejlődik, nincs az isteni törvények által rögzített *conditio humana*. (Hogyan is lenne, ha egyszer Isten sincs?) Az efféle nézeteik mögött talán egy makacs meggyőződés munkál: egyáltalán nem létezik olyasmi, ami az örökkévalósággal mérhető, és ami egyedül örök, az maga a változás.

Ez az álláspont – a változás és a fejlődés haladárok általi deifikálása: mert ahol Istent megtagadják, ott hamarosan újabb istenek jelentkeznek – egyértelműen az uralomvágy, a gőg, a lázadó ember, az önmagával nem megelégedő, „világtagadó” szubjektum terméke. Az alázat, a szerénység, a nála magasabbnak való odaadás, a fegyelem és a tisztelet hiánya az oka a modernitás legtöbb politikai problémájának. Hiszen, a haladárok szerint a hajózásnak sosincs vége. A konzervatívok szerint azonban nem létezik Utópia szigete. Az ő problémájuk a politika kapcsán nem egy nem létező sziget keresése, hanem az, hogy „*hogyan lehet az elégedetlenkedésre folyton hajló legénységet rávenni, hogy segítsen az állam hajóját a felszínen tartani, megóvni a felborulástól és hajótöréstől?*”

A modern kori reformdüh elsősorban ezt a feladatot nehezíti, mivel hozzáteszi, hogy a hajót kormányzás közben folyamatosan át is kell építeni, ezzel gyakorlatilag lehetlenné téve a hullámokkal való küzdelmet.

Ki mit konzerválna? A haladár mindenekelőtt magát a haladást konzerválna – és vele saját, a jelenlegi világban élvezett abszolút gazdasági, kulturális, politikai és tudományos monopóliumait. A konzervatív pedig mindenekelőtt magát a hajót konzerválna – hogy egyáltalán maradjon valami a mindent elnyelni készülő hullámvész felől.

A konzervatívok – írja Molnár Attila Károly – „*a változást inkább veszteségként élték meg.*”⁸ De nem minden változást. „*A forradalomellenesség nem változásellenesség.*”⁹ Ahogyan a mai konzervatív gondolkodás talán legfontosabb alapító atyja, Edmund Burke is hangsúlyozta: nem a változást kell megakadályozni, hiszen a változás néha szükséges a változó körülményekhez való alkalmazkodáshoz, vagyis az állandóan változó szélirányban a hajó felszínén tartásához. A mindenáron való változtatás mániáját kell meggátolni, mielőtt még a hajó a nyílt óceánra sodródva végképp jéghegynek ütközne. Burke mindenekelőtt az olyan változtatást ellenezte, amely „megváltoztatja és eltorzítja a dolgok természetes rendjét.”¹⁰

Ha Molnár Attila Károly könyvét a haladásban hívő optimista „haladárok” esetleg végigolvasnák, az itt felsorolt érvek, reflexiók és meglehetősen nehezen támadható – bár kényelmetlen – igazságok hatására még az is lehet, hogy a Haladásban, és főleg annak „elkerülhetetlenségében” való megingathatatlan hitük esetleg felülvizsgálatra szorulna. (Legyünk mi is optimisták). Éppen ezért, azt már most szinte biztosra vehetjük, hogy nem fogják olvasni, legalábbis nagyobb számban biztosan nem. Ez azonban maradjon az ő problémájuk, hiszen ez a könyv elsősorban nem is számukra íródott.

JEGYZETEK

1	Molnár Attila Károly: <i>Ki mit konzerválna?</i> Budapest, 2022, Századvég Kiadó, 372 o.		vagy valaki ellen, folyamatosan a megszabadulás reményéből eredő lelkesültség állapotában él.” (Uo. 13. o.)
2	Uo. 315. o.	6	Uo. 322. o.
3	Uo. 315–316. o.	7	Uo. 22. o.
4	A „haladár” a szerző egyik kedvenc és kétségkívül találó kifejezése a haladáshit híveire.	8	Uo. 328. o.
		9	Uo.
5	„ <i>A demokrácia népét folyton mozgósítják valamiért,</i>	10	Uo.

Látás és tekintet között

Molnár Csilla: Medialitás és szimbolikus tudás

Molnár Csillának *A vasfüggöny két oldalán* (2013) és *A részlet látványa* (2019) után ez a harmadik könyve, mely a L'Harmattan kiadó gondozásában jelent meg 2022 áprilisában (2021-es évszámmal). Az egyes fejezeteket áttekintve, a kötet első benyomásra tematikai szempontból meglehetősen összetettnek tűnik. Az egyes írások olyan önálló tanulmányok, amelyek a modern kori ismeretelmélet kérdéseitől a képi ábrázolás problémáin át a nők által gyakorolt művészet kérdéseiig sok témát érintenek. Ugyanakkor az egyik meghatározó közös vonása az itt található szövegeknek, hogy a kép, képiség, ábrázolás, reprezentáció különböző összefüggéseit kísérelik meg értelmezői keretbe foglalni. A szerző minden esetben áttekinti és feldolgozza a témához kapcsolódó alapvető és friss szakirodalmat, majd ezeket saját értelmezéseivel kiegészítve, átfogóbb kontextusba helyezi. Így az egyes írásokat tanulmányozva megtalálható az a belső, finomabb összefüggésrendszer, amely a kötet koherenciáját erősíti. Ezt az összetartó erőt a felmerülő problémák ismeretelméleti és esztétikai összefüggésekben történő megértési kísérletei jelentik a kötetben.

Az első írás (*Paradoxonok és parabolák két késő modern szövegben*) a látás és megismerés episztemológiai problémáit tekinti át egy filozófiai és egy irodalmi szöveg összehasonlító elemzésével. Niklas Luhmann és Friderich Dürrenmatt írásainak megértési folyamatában kirajzolódik a modern tudás dilemmája, a megfigyelés központi jellege, és az ebből fakadó paradoxon a megfigyelő és megfigyelt egymásra utaltságáról és az objektív látás lehetetlenségének felismeréséről. Ez a konklúzió mintegy megalapozza a kötet következő írásainak az alapvetését is, hiszen ezek az elemzések arra következtetésre jutnak, hogy az újkor gondolkodó emberének képzelete egyoldalúan redukált, elvont axióma, mely a huszadik század végére teljesen tarthatatlanná vált.

A *Képi tudás és a mediatizált én* című írás a képi tudás fokozódó dominanciájának következményeit veszi sorra, amely korunkra felváltani látszik a szöveges tudás szerepét. Azonban ennek is megvan a maga paradoxonja a szerző szerint, mert a szöveghez képest új minőségnek tételezett képiséget új ontológiai és ismeretelméleti kategóriákkal kellene tudnunk leírni, amelyek viszont már a szövegnél is elveszni látszanak. Másrészt a képet is megillető értelmezésigény visszautal bennünket a szöveghez kapcsolódó hermeneutikai elismeréshez, és mindkettőhöz egy újabb, átfogóbb hermeneutika igényét társítja.

Ennek a hermeneutikai feladatnak mintegy előmunkálataként is felfogható a következő, *A képek ontológiája és a test fragmentálódása* című tanulmány, amely azt vizsgálja, a képek vajon milyen ontológiai, episztemológiai és esztétikai összefüggések szerint különíthetők el egymástól. Az egyik ilyen szempont a képi tér és a néző terének viszonya, amely túlnyúlik az egyes technológiák adta különbségeken is. A kötet szerzője ebben az írásában nagyban támaszkodik a Villém Flusser kimunkálta értelmezői megközelítésre a képpel kapcsolatban, de értően használja a kortársak közül W.T. Mitchell vonatkozó kutatásait is. A szöveg záró következtetése, hogy a képhez való viszony a digitális virtualitás megjelenése és befogadása után változik meg döntő módon. Ebben az összefüggésben a szimuláció egyre fejlettebb változatai mintegy a külső valóság érzékelésének leépülését okozhatják a befogadás kritikátlan és reflektálatlan módozatai számára.

Az ezt követő írások újabb tematikai váltást jeleznek a kötetben, hiszen például a gyermekkortörténet a témája a következő szövegnek. Azonban itt is a képi reprezentáció felől közelíti a szerző a kérdéskört, ennek változásait és a kiváltó okokat tekintti át a középkortól napjainkig, rámutatva, hogy az ábrázolások módosulása mögött a gyermekhez való megváltozott viszony rejlik. Az elemzés nagymértékben támaszkodik Philippe Ariés vonatkozó munkájára, azonban Molnár Csilla az azóta eltelt hat évtized képi világának értelmezésével viszi tovább ezt a kutatást. A képi ábrázolás és látás módozatainak történeti alakulásai az időhöz való változó viszonylatok összefüggéseire is utalnak, ezért tűnik indokoltnak a következő írás témaválasztása, amely a jelenkori Slow-mozgalom kialakulásának okaival és nyilvánosságteremtő eljárásaival is foglalkozik. Ennek az írásnak egyik fontos konklúziója, hogy nemcsak a lassúságot értéként kezelő és mára az élet számos területére kiterjedő nemzetközi mozgalmak időkezelési gyakorlata méltányolható, hanem figyelemre méltó az az eljárás mód is, ahogyan megteremtették nyilvánosságukat, amilyen formában láthatóvá, szemléletessé tették céljaikat és értékeiket. A beszéd képi formái és ezek következményei vezetnek át a következő tanulmányhoz, amely a retorikai és a mesei beszéd meggyőző hatásának feltárását és összevetését végzi el. Az elemzés alapján a retorikai beszéd esetén „*a meggyőzés alapja a valószínűség elfogadtatása, míg a mese a megértés hermeneutikai folyamatában képződő jelentésfeltárásként értelmezhető, amely egyenrangú belevonódást feltételez a beszélő és a hallgató részéről egyaránt. Ebben az esetben a beszéd a nyelv világszerű jelenlétét testesíti meg.*” Azért is fontos ez a konklúzió, mert rámutat arra, hogy napjainkban sem kerülhető meg, sőt talán minden korábbi állapotonál fontosabb az igazság esztétikai formában való feltárási kísérlete, illetve elfedése, hiszen napjaink életvilága minden korábban ismert kultúrához képest jelentősen „átesztétizálódott”. Ez az írás is felvet egy másik fontos összefüggést, az archetipikus eredetű jelentések érvényességét, amelyek többnyire képi formákban manifesztálódnak. Ennek egyik kortárs megjelenési módját vizsgálja Molnár Csilla következő írása, amely az alma szimbolikáját elemzi egy közelmúltban készült magyar filmben, Schwechtje Mihálynak *Az alma* című alkotásában („*Te egy rendes ember vagy fiam, ne törődj az almával!*”). Ebben az esetben az alma olyan sokrétű és ősi jelkép, amelynek számos archetipikus allúziója áthatja a kultúra egészét. Ugyanakkor egy adott kulturális állapotban érvényes jelentését hermeneutikai folyamatok nyomán éri el, amelyben szemléletessé válnak a vonatkozó jelentéslehetőségek bizonyos dinamikai összetevői.

Az eddigi tanulmányokban foglalt megértési folyamat mintegy összegződik a nőiség két vonatkozását elemző tanulmányban. Az első ezek közül a kortárs női képzőművészet lehetőségeit járja körül, azt a fajta művészi gyakorlatot értelmezi, amelyben a női alkotók – ez esetben Mondik Noémi és Kovács Orsi – képeikkel társadalomkritikai gyakorlatot is művelnek, mindezt ráadásul ironikus módon teszik. Különösen fontos ez a fajta alkotói gyakorlat, hiszen, ahogyan a szerző is fogalmaz, „*ezt a pozíciót a közelmúltig a patriarchális szerzőség privilégiumaként tartották számon, ezért véleményem szerint alkotói tevékenységük sikeres női térfoglalási stratégiaként fogható fel a képzőművészet színterén.*” Az ezt követő írás, *A női szolidaritás ábrázolása a filmművészetben* pedig két olyan film elemzését végzi el, amely a nők jogaiért vívott huszadik századi küzdelmek két jelentős fejezetét dolgozza fel. Az egyik a szüfraszettek 1910-es évekbeli küzdelme a választójogért (*Szüfraszett* című film), illetve az 1968-as Ford-autógyári női munkássztrájkot bemutató alkotás (*Harc az egyenjogúságért*). Ezekben az elemzésekben is megjelenik újra a korábbi tanulmányokban

jelen lévő gondolati összefüggések rendje, mint a retorikai képek hatása, a vizuális és verbális meggyőzés folyamatai, a nyilvánosság létesítésének eljárásai, az esztétikailag is megélhetővé tett cselekvési lehetőségek összefüggéseinek problémája – ezúttal a női jogok kérdéséhez kapcsolva.

A kötet záró tanulmánya pedig, amely a népi kultúra erotikus szimbólumaival foglalkozik, valóban tekinthető úgy is, mint az eddigi tanulmányokban elért gondolati összefüggéseknek, megértési módoknak a szintetikus összekapcsolása. Hiszen az erotika verbális és vizuális képisége az esztétikai tapasztalathoz utal bennünket, igényelve ennek hermeneutikai, tehát megértő jellegű olvasatát, de felveti a vizuális antropológiai kutatások aktualitását, és az itthon megindult ilyen irányú kutatások – melyek kiemelkedő képviselője volt Kunt Ernő – folytatásának szükségességét is. Nem utolsósorban pedig a kötet alapjául szolgáló gondolatot is meggyőzően foglalja össze ismét, mely szerint az ábrázolás, a képesség, a reprezentáció módozatai önnön időbeli végességünkre, ennek megkerülhetetlenségére, és így a megértés visszatérő feladatára is emlékeztetnek bennünket.

Összegzésként elmondható, hogy Molnár Csilla újabb kötetének írásai széleskörű nyitottságról és tájékozottságról adnak bizonyosságot, értő elemzései pedig számos újabb, az érdeklődő olvasó számára is újszerűnek ható összefüggést, megértési lehetőséget mutatnak be meggyőző formában.

(Molnár Csilla: Medialitás és szimbolikus tudás. Tanulmányok a képesség és reprezentáció köréből. Budapest, 2021, L'Harmattan Kiadó, 118 oldal)

Christine Lehnen¹

A Grimm-meséket valójában nők írták

A Grimm-fivérek a tündérmesék történetének leghíresebb alakjai közé tartoznak: a Gyermek- és családi mesék (németül: Kinder- und Hausmärchen) címen 1812-ben és 1815-ben kiadott mesék – köztük a Hófehérke és a hét törpe, a Hamupipőke és a Piroska és a farkas – időtlen klasszikusokká váltak. A Grimm-testvérek dán kortársukkal, Hans Christian Andersennel együtt máig meghatározzák azt, hogy mit tartunk klasszikus tündérmesének.

Kasselben, a Marktgasse 17. számú házában még mindig égnek a lámpák. Egy fiatal lány él itt a második emeleten egy szűkös lakásban öt fűtestvérével. Még kicsi gyerekek voltak, amikor apjuk meghalt. Anyjuk pedig alig három éve követte őt. Azóta a lányra szakadt a háztartás gondja. Mennyi bajjal jár ez! Még késő éjszaka is, amikor már rég meggyűjtötték a sikátorban a lámpákat, és az utca szemközti oldalán lévő patika régóta bezárta az ajtaját, a lány még mindig az asztalnál ül és kávét darál, miközben bátyjai fiatal nőket szórakoztatnak a zsúfolt szalonban.

1811-t írunk. Kassel francia megszállás alatt van, a lány testvérei pedig túlságosan el vannak foglalva a széptevéssel ahhoz, hogy segítsenek a házimunkában. Kétszáz évvel később már nem fogunk emlékezni a nevére. Charlotte-nak hívták. Jól emlékszünk azonban két bátyjára: Jacobra és Wilhelmre. Ismerkedjünk meg a Grimm-családdal!

1 Christine Lehnen regényíró és kutató a Manchesteri Egyetemen (Egyesült Királyság). Nemrégiben (2022) jelentette meg Hans Christian Andersen A hókirálynő című művének újragondolt változatát, és jelenleg egy, európai és észak-amerikai nőknek emléket állító könyvön dolgozik. Christine Lehnen szépróként C E Bernard és C K Williams álnéven ír.

A fivérek a *Gyermek- és családi mesék* (1812–1815) első kiadásában azt állították, hogy a meséket öregasszonyoktól gyűjtötték a Kassel környéki falvakban, azt sugallva ezzel, hogy az eltűnéssel fenyegetett német folklór és mesemondó hagyomány megőrzése lebegett szemük előtt. A Grimm-testvérek kissé túloztak. Akár bele is kerülhettek volna az igazság bevallásába: nem a Fekete-erdő mélyén élő, fátyolos hangú és szúrós szemű idős asszonyoktól gyűjtötték a történeteiket, hanem flörtölés közben szedték össze azokat.

Míg Charlotte majd megszakadt a munkától, Jakob és Wilhelm a Marktgasse-i lakásukba hívták barátait, és elragadtatott figyelemmel hallgatták őket. Képzeld el Dortchen Wildet, ahogy ül a tűz mellett, szoknyája a padlóra omlik, és közben egy történetet mesél: egy lányról és fűtestvéréről, akiket anyjuk a sötét erdőbe küldött, és nem találják a visszafelé vezető utat. A vadon legmélyén egy mézeskalács-házikóra bukkannak, ahol egy boszorkány lakik. Egy boszorkány, aki nagyon szeret kisgyerekeket enni...

A Grimm-testvérek mesegyűjtéséről képet kaphatunk abból a saját maguk és körük által hátrahagyott temérdek levélből, naplóbejegyzésből és emlékiratból is: Jacob önéletrajzából (1831), Wilhelm levelezéséből, amelyet Jenny von Droste-Hülshoffal, Annette von Droste-Hülshoff német író nővérével folytatott, valamint Dortchen emlékirataiból. A fivérek nem íróasztalnál ültek, percegő lúdtollal a kezükben, hanem elmélyülten hallgattak, miközben a kékszemű, sötétszőke hajú Dortchent bámulták. Különösen Wilhelm.

Ez feltűnik Dortchennek. Egyre találékonnyabb módon és élénkebben csúri-csavarja a történetet, hogy szórakoztassa Wilhelmet – tetszik neki a fiatalember. Dortchen apjára az utca szemközti oldalán lévő patika, de apja nem szeretné, ha lánya egy nincstelen költőhöz menne feleségül. Dortchent ez a legkevésbé

sem érdeklí. Ahogy ott ül a Marktgasse 17-ben, a későbbi államférfi, Ludwig Hassenpflug és annak három nővére, Marie, Jeanette és Amalie társaságában, történeteket mesél Wilhelmnek, hogy modern Szeherezádéként keltse fel és táplálja a vágyat, hogy kacérkodjon, incselkedjen és csábítson.

Ma nem ilyen emlékkép él bennünk a tündérmesékről, de a *Gyermek- és családi mesék* első kiadásában a vágy és a kéjvágy volt az uralkodó, mielőtt a Grimm-testvérek jelentős szerkesztői módosításokat végeztek az anyagban. Vegyük például *Rapunzelt* – azt a mesét, amelynek első kiadásában a hősnő, akinek hosszú, aranyszőke fürtjei vannak, számtalan szexuális örömben részesül:

Erre leengedte a haját, és amikor a fonatai leértek a torony lábáig, ő [a herceg] maga köré kötötte őket, és [Rapunzel] felhúzta őt. Rapunzel először rettenetesen félt, de hamarosan annyira megtetszett neki az ifjú herceg, hogy beleegyezett, hogy az minden nap meglátogathatja, és hogy felhúzza a toronyba. Így aztán egy ideig vidáman mulatták az időt, és örültek egymás társaságának.²

Képzeliük el a tizennyolc éves Dortchent, amint ezt a történetet meséli egy borozgató és pipázó fiatal nővel és férfakkal teli szobában, és amit a szintén tizennyolc éves Charlotte is hall. A Dortchen által a történet elmondása közben használt gesztusok és a hallgatóságtól – vélhetőleg – méltán megérdemelt füttyentések nem kerültek be a *Gyermek- és családi mesék* nyomtatott változatába, Wilhelm azonban meglátogatta a lányt idősebb nővére nentershauseni kertes házában, hogy további történeteket hallhasson tőle, majd végül 1825-ben összeházasodtak.

Rapunzel, Csipkerózsika, Hamupipóke: kedvenc tündérmeséink jó része először tizenkilencedik századi fiatal nők szájából hangzott el, kacérkodó merészségként, sötét erotikus képzelgésként vagy csábítási kísérletként

céljaik elérése érdekében. Nicholas Jubber azt írja *The Fairy Tellers* ('Tündérmese-mondók', 2022) című könyvében, hogy a Grimm-testvérek által először kiadott 86 mese közül több mint ötvenet 25 év alatti nők mondtak el, akiknek titkos képzelgéseik sok esetben szexualitással vagy erőszakkal voltak telítve. Azon túl, hogy próbáltak hatást elérni az ellenkező nemnél, ezek a nők arra használták a történetmesélést, hogy más, hasonlóan bonyolult érzésekkel és vágyakkal küzdjenek meg, például bosszút álljanak az életüket uraló személyeken. Gondoljunk csak a *Hófehérke és a hét törpe* eredeti befejezésére, amelyben Hófehérke anyját, a gonosz királynőt megbüntetik a lánya ellen elkövetett bűneiért:

Vaspapucsot izzítottak fel. Fogókkal vitték a gonosz királynőhöz, és a lábához helyezték. Aztán abban a vörösen izzó cipőben kellett sétálnia, majd táncolnia. Így tett a királynő addig, míg holtan nem rogyott a földre.

A *Hófehérke* keletkezése talán akkor érthető a legjobban, ha a mai, anyjokkal veszekedő tinédzserek kiabálásának tizenkilencedik századi ekvivalensként („Utállak!”) fogjuk fel, még ha kevesek is rendelkezhettek Marie Hassenpflug élénk képzelőerejével, aki elsőként mondta el a *Hófehérké*ről és a hét törpéről szóló történetet a Grimm-fivéreknek zsenge tizenhét éves korában. „Elszabadult a történetmesélő gépezet”, ahogy Maria Tatar, a Harvard Egyetem folklórprofesszora fogalmazott; ez a folklórelemekkel teli képzeletvilág szabadította fel a fiatal nőket Grimm-ék szalonjában annyira, hogy visszabeszéljen felmenőinek, különösen a távollétükben. Ahogy Tatar *The Heroine With 1,001 Faces* ('Az 1001 arcú hősnő') című 2021-ben megjelent könyvében sugallja, ezek a történetek azt a mérhetetlen frusztrációt fejezik ki, amelyet minden bizonnyal minden okos fiatal lány érezhetett a 19. századi Európában: mivel minden oldalról a szokások és előírások „füzőjébe” kényszerítve éltek, egy nőnek nem volt más választása, mint hogy valakinek a lánya, anyja, nővére vagy felesége legyen.

Ezeket a korlátokat és követelményeket nagyon is érezhették a Marktgasse 17-ben található fiatal középosztálybeli nők, akik

² A *The Original Folk and Fairy Tales of the Brothers Grimm: The Complete First Edition* (2014) című kötetből, Jack Zipes szerkesztésében és fordításában. Az eredeti meserészleteket a cikk fordítója ültette át magyar nyelvre.

nemcsak csábító és kihívó céllal mondták el meséiket, hanem hogy vigasztalódjanak és egy jobb életéről álmodozhassanak. Képzeljünk el egy ilyen estét, amikor Dortchen a *Rumpelstiltskin*-ről (Tűzmanóról) szóló történetet meséli, amelyben egy szegény molnár találkozik a királlyal, és elmondja neki, hogy a lánya arannyá tudja változtatni a szalmát. A király a lányért küld, és megparancsolja, hogy minden szalmáját változtassa arannyá, különben vége az életének. „Még szóra sem nyithatta a száját a szegény leány, a király rázarta az ajtót. Hej, Istenem, sirt a leány, vetette fel a gond s a bánat, hogy ő most mit csináljon. Hiszen még fanni sem tudott jóformán, nemhogy szalmából aranyat fonjon”³ – mesélhette Dortchen, miközben Wilhelm talán magába feledkezve bámulta, és Charlotte hangja hallatszott a konyhából. Ez mindenesetre egy jól végződő történet. Rumpelstiltskin, a furcsa kis emberke segítségével a fiatal nő végrehajtja a varázslatot, feleségül megy a királyhoz, sőt még a gyereket is megtartja, akit cserébe odaigért az idegennek a segítségéért. Dortchennek talán arra volt szüksége azon az éjszakán, hogy mindennek dacára fényesnek látszódjék a jövő.

Remény, ellenállás, kacérkodás: ezek közös vonások a Grimm-mesék 1812-ben megjelent első változataiban. A testvérek ugyanis alaposan átdolgozták őket Edgar Taylor 1823-ban megjelent angol fordításait megelőzően. Addigra Dortchen Wild, Marie Hassenpflug és más fiatal női szerzők, például Jenny von Droste-Hülshoff neve már eltűnt a feljegyzésekből; férjeik, fiaik és testvéreik gondoskodtak arról, hogy ez a női közreműködés a feledés homályába merüljön.

Dortchen és Wilhelm fia, Hermann azt írta anyjáról és egy idős szomszédasszonyról, Marie Müllerről: „Rögtön érezhető volt, hogy Dortchen és Gretchen valószínűleg csak azt közvetítették, amit az idős Mária néni tanított nekik” – mondta, anyjának szerzőségét egy idősebb nőre testálva. A Grimm-testvérek még tovább mentek a *Gyermek- és családi mesékhez*

írt előszavukban, és gyűjteményük darabjait a névtelen és arc nélküli „szájhagyománynak” tulajdonították, amelyet haldokló falusi asszonyoktól gyűjtöttek össze, akiknek száma állítólag „egyre fogyatkozik”.

De nem csak a Grimm-testvérek neve alatt találhatunk efféle „plágiumokat”: Franciaországban Charles Perrault köztisztviselőt a tündérmesék atyjaként tartják számon. Mindazonáltal az 1690-es évek párizsi szalonjaiban időző arisztokrata nők voltak azok, akik nemcsak a mai „tündérmese” szavunkat (franciául *contes de fée*) találták ki, hanem annak egyik legmaradandóbb példáját is: *La Belle et la Bête* vagyis *A Szépség és a Szörnyeteg* című, amelynek szerzője az arisztokrata özvegy Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve volt, akit Voltaire csak úgy emlegetett, hogy „az a vén boszorka”. Jubber becslése szerint az ebből a korszakból fennmaradt 90 mese nagyjából kétharmadát nők írták, még ha ez mára elfeledett tény is. Ugyanerre a sorsra jutottak a színesbőrű mesemondók is, mint például a szíriai Hanna Diyab, akinek köszönhetően a 18. században Európába érkezett Aladdin és Ali Baba.

Hány más mese- és fabulagyűjtemény származhat nőktől, és nem férfaktól? Mi a helyzet Aezópusz fabuláival? Homérosz Íliászával? És a Bibliával? Ha eléggé visszamegyünk az időben, lehetséges, hogy legtöbb klasszikus tündérmesénket annak a szájhagyománynak tudhatjuk be, amelyet évezredek át nők tartottak fenn. Ne felejtjük el, hogy a történelem legrégebbi, néven nevezett szerzője egy nő: a sumér Enhéduanna papnót tartják az *Inanna felmagasztalása* és a sumér templomi himnuszok szerzőjének, amelyek az i. e. 23. századból származnak.

A nők meséltek mióta világ a világ: azért, hogy álomba ringassanak, hogy kimondhassák az igazágtalanságokat, hogy dicsőítsék az isteneket, hogy enyhítsék a fájdalmaikat, hogy tanítsák és neveljék a gyermekeiket és unokáikat, a maguk és mások örömére. A Dortchen Wildhez hasonló fiatal nők nagyon büszkék lehettek mesemondói képességeikre. Mindezekelőtt azonban azért mesélhették ezeket a

3 <https://mek.oszk.hu/10100/10149/pdf/10149.pdf>. 83. old.

történeteket, hogy fennmaradjanak egy el-
lenséges világban, hogy megmentsek a lel-
küket, ha nem éppen az életüket egy férfi-
számára épült világban. Eközben korunk leg-
maradandóbb történeteit hozták létre, tele vi-
dámsággal, bátorsággal és reménnyel. Ha sötét
és reménytelen idők járnak, amikor a kitar-
tásra van a legnagyobb szükség, erőt merít-
tünk ezekből a régi mesékből és figyelhetünk e
fiatal nők bátorító szavaira.

(*AEON Magazine*)

Mark Sappenfield

Öröm – A boldogság társas közege

***Az interneten terjedő téves információk rom-
boló hatásának ellenszere inkább a gondosko-
dásra épülő kapcsolatokban rejlik, nem pedig
a kormányzati szabályozásban.***

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságától
várják a döntéshozatalt számos, a közösségi
médiaplatformok szabályozásával kapcsolatos
ügyben, ami kérdéseket vet fel a szólássza-
badság hatáiraival, illetve azzal kapcsolatban,
hogy az internet esetlegesen ártalmas infor-
mációkat is tud terjeszteni. Az Európai Unió
már most is arra kötelezi az internetes cégeket,
hogy szűrjék a gyűlöletkeltő vagy a terrorista
ideológiákat népszerűsítő tartalmakat.

Ugyanakkor a világjárvány alatt, amely
elmélyítette a magány és a lelki problémák
okozta párhuzamos válságot, egyre nagyobb
lendületet vett egy, a közösségi médiáról szóló
másfajta vita is – ez a vita nem a szabadság
korlátozása, hanem kitágítása útján segíthet
mérsékelni a szándékos félretájékoztatás hatá-
sait. Továbbá, másfajta mértéket kíván meg: a
boldogságot.

Vegyünk például egy tanulmányt, amely a
Nature folyóirat *Scientific Reports* ('Tudomá-
nyos riportok') rovatában jelent meg. Azt írja,
hogy – az inkább közlekedési eszköznek, sem-
mint mozgásformának tekintett – biciklizés

népszerűségének megugrása a pandémia alatt
és azóta is nem várt társadalmi hozadékkal
járt. Azáltal, hogy megtörte az elszigeteltséget
és hozzájárult környezetvédelmi szempontból
a jóllétünkhöz, boldogabbá tette az embereket.

Egy hasonló „egyszerű és mélyreható vég-
következtetésre” jutottak a Harvard Egyetem
egy 1938 óta folyamatosan végzett felmérésé-
ben. A tanulmány vezetői, Robert Waldinger
és Marc Schulz professzorok megjegyzik, hogy
a világjárvány előtt az átlag amerikai 11 órát
töltött naponta olyan magányos tevékenysé-
gekkel, mint a médiafogyasztás. Ez a szám
valószínűleg emelkedett a COVID-19 alatti
elszigeteltség idején. Az *Atlantic* folyóirat
szerint ezeknek az elszigetelő szokásoknak a
megtörése egyfajta társasági edzettséggel ér
fel. „A jó kapcsolatok egészséghez és boldog-
sághoz vezetnek – írják. – A titok abban rejlik,
hogy ezeket a kapcsolatokat ápolni kell.”

Gianna Biscontini viselkedéskutató egyet-
ért ezzel. Mint a *Newsweek* folyóiratban be-
számolt róla, abbéli döntése, hogy otthagyja
a közösségi oldalakat, erősebb kapcsolatokat,
nagyobb nyitottságot és kiegyensúlyozottsá-
got hozott az életébe. „Mostanában felhívom a
barátaimat – írta. – Néha felveszik, néha pedig
nem. De amikor felveszik, azon kapom maga-
mat, hogy mosolygok és izgatott leszek, hogy
beszélhetek hozzájuk – ez egy olyan érzés,
amelyet soha nem tapasztaltam meg a közös-
ségi oldalakon.”

A Legfelsőbb Bíróság előtti internetes ügyek
mély fordulóponthoz vezethetnek a digitális
korszak szólásszabadsága szempontjából. Vagy
épp az ellenkezője történhet. A statisztikák
azonban, amelyek azt mutatják, hogy a közös-
ségi oldalak használata megállapodott egy szin-
ten, sőt akár mérsékelt csökkenés tapasztalható,
a Meta (Facebook) és a Google cégek nagy-
szabású leépítéseivel együtt azt sejtetik, hogy
változik a társadalmi hozzáállás az egyének és
a polgárok [lelki] egészségével kapcsolatban. A
megfontoltságon, önzetlenségen és gondosko-
dáson alapuló önrendelkezésnek nincs szüksé-
ge további korlátozásokra. Gyümölcse az öröm
lehet a társadalmi megosztottság helyett.

(*Christian Science Monitor*)

Taylor Luck

Gyarapodás –
Kairó „szemétvárosa” arculatot vált:
Újrahasznosít... és virágzik

Kairó Manshiyat városrészének lakóit évtizedeken át zabaleenként, azaz szemémbereként emlegették. Napjainkban azonban a zöld gazdaságra és a fenntarthatóságra való törekvés lehetőségeket teremt és megváltoztatja a munkájukról alkotott felfogást.

Manshiyat Naserben, Kairó egyik kerületében mindenfelé szemét van: az utcákon, a síkátorokban, a teherautók hátuljában, sőt még néhány ember otthonában is, az előszobában. Szaga mindenütt jelen van. Van, aki számára ez a lehetőség szaga. „Ez erőforrás, rejtett erőforrás” – mondta Ibrahim Zahi, helybéli lakos, amint alkalmazottaival együtt egy másfél méter magasra összehúzott műanyagköteget tesz fel nagy nehezen a zsírtól ragadó furgonra.

Ami az egyik embernek szemét, az a másikonak kincs. Ez közhelynek hangozhat, de ez egy olyan bölcsesség, amely nemzedékeken át öröklődött, míg Zahihi ért. Továbbá, ez ugyanaz az ethosz, amely jelenleg közösségét áthatja, miközben a Közel-Kelet újrahasznosítási fővárosává női ki magát. Annyi kincs rejlik itt valójában, hogy ötven rokona dolgozik az újrahasznosításban.

„A szemétnak értéke van – mondja Zahi. – A műanyag olyan itt, mint az olaj és az arany.”

A mások által kidobott dolgok újrahasznosítása által ennek a Kairóba beékelődött területnek a lakosai olyasmint találnak, amit elmondásuk szerint a hétköznapok során nemigen fedeznek fel a szemeteskukájában: jómódot és egyfajta méltóságot.

„Az emberek mindig Szemétvárosnak hívnak minket, meg »szemémbereknek« – mondja Moussa Lazmy helyi lakos, miközben egy ellenőrző listát tartva belekukkant a másfél méteres műanyagpalack-kötegebe. – Ez a város azonban nem a szemét városa, hanem egy újrahasznosító város. Mindennek, ami idekerül, célja van és újrahasznosítjuk.”

Újrahasznosítási központ

Manshiyat Naserben a szemét folyamatosan úton van, állomásról állomásra halad - nyughatatlan utazóként tart egy környezetbarát célállomás felé. Naponta több mint 14 000 tonna vegyes hulladék halad át a városrészen. Ez a 22 millió kairói lakos által termelt hulladék mintegy 85%-a. Itt szétválogatják, tisztítják, feldolgozzák, és újrahasznosított műanyagká alakítják, vagy pedig más gyárakba szállítják tovább, hogy ott újrahasznosított nyersanyagként más áruk előállításához használják. Ebben a 70 000 lakosú „enklávéban” az újrahasznosítás hét szakasza – gyűjtés, szállítás, válogatás, zúzás, mosás, feldolgozás és gyártás – során mindenkinek megvan a maga szerepe. Minden tonna újrahasznosított műanyag 8 különböző munkahelyet jelent, amelyek egész családokat foglalkoztatnak.

Lazmy mögött nők és tizenévesek kézzel válogatják az utcán a kidobott műanyag palackok, zacskók és egyéb szemétkupacok halmait; a nap folyamán a mindent átszövő síkátorokban megbúvó jó néhány mosóüzembe kerül az anyag, majd délután összehúzzák és feldolgozzák.

Dübörög a Manshiyat Naserbe folyamatosan érkező, Kairó szemétével telepakolt teherautók karavánja, folyik a kézzel történő válogatás, zúgnak a mosó- és présüzemek motorjai és az újrahasznosítás jellegzetes zümmögő zajától hangos a környék.

Új célok, megváltozott felfogás

Ez a túlnyomórészt kopt-keresztény közösség az 1920-as évekre megy vissza, amikor a családok Felső-Egyiptomból elvándoroltak szülőfaluikból, és Kairó akkori külvárosában vertek tanyát; szemetet gyűjtöttek, amelyet takarmányként használtak a sertésstelepeikhez és hulladékanyagként adtak el. A lakosokat, akik régóta közmegvetés tárgyának számítottak, évtizedeken át csak a lekezelő *zabaleen*, azaz szemémberek néven emlegették. Ma azonban, amikor előtérbe kerül a zöld gazdaság, a fenntarthatóság és az éghajlat-változás tudatosítása, sok egyiptomi új értéket lát a lakosok munkájában, és változik ennek a rossz hírű környéknek a megítélése.

Mások is üzleti lehetőséget látnak a dologban. 2020 óta a Nestlé svájci multinacionális élelmiszeripari cég a környékbeli lakosokkal együttműködve gyűjti a feldolgozott polietilén-tereftalátot – a városba kerülő 100 féle műanyag-típus egyikét – újrahasznosított rPET-palackjai számára. Lazmy egyike a Nestlé koordinátorainak, akik gyűjtők, szortírozók és feldolgozók tucatjait felügyelik, hogy hetente több ezer tonna rPET-műanyag kerüljön egy Kairón kívüli termelőüzembe. Ahogy a mosolygó és jókedvű Lazmy körbejár, kevés ideje marad a csevegésre; gondoskodnia kell róla, hogy a megfelelő mennyiségű, szín szerint válogatott műanyag az európai uniós előírások szerint legyen feldolgozva.

„Ez Egyiptom újrahasznosító fővárosa, ha nem az egész Közel-Keleté – mondja Lazmy, miközben az összezúzott zöld üvegpalackok kötegeit számolta. – Mindez büszkeségre ad okot, nem pedig szégyenre.”

Ibrahim (40) tizenéves szemétszortírozóból küzdötte fel magát odáig, hogy saját műhelyt vezesse; itt mosott műanyag-granulátumból készít ruhafogasokat, amelyeket vegytisztítók és öcsillagos szállodák használnak Egyiptom-szerte. Az egyetemet végzett Ibrahim elmondása szerint az újrahasznosítás nem alantas munka az ő társadalmi helyzetében. „Boldog vagyok, hogy tehetek valamit Egyiptomért – mondja homlokát törölgetve, de közben nem veszi le szemét a műanyag akasztókat formázó keverőgépről. – Megélünk belőle és a magunk módján oldjuk meg a klíma-problémát. Segítem a társadalmat.”

Azok, akik másutt jól boldogulnak, gyakran visszatérnek, és újra beruháznak az „Újrahasznosító városban”; a környéken 22 prés- és feldolgozóüzem van a lakosok tulajdonában.

Ibrahim Zahi az Egyesült Arab Emírségekben dolgozott az újrahasznosítás területén, mielőtt visszatért Manshiyat Naserbe, és a térség olajban gazdag emírségeiben szerzett megtakarításaiból saját présüzemet nyitott. Ma Zahi a Brahim Zahi nevű műanyagipari cégénél két üzemben mossa és préseli a műanyagot 10 helyi alkalmazott segítségével, és műanyag táskákat és strandpapucsokat exportál külföldre. „Úgy érzem magam, mint egy intézmény: az emberek megbíznak bennem” – mondja Zahi a gyárában.

A műanyagpiac

A használt műanyag olyan értékes, hogy a Manshiyat Naser-i lakosok kilónként adják-veszik.

Az infláció sújtotta Egyiptomban az aprított műanyag ára – minden mással együtt – kúszik felfelé; tavaly novemberben tonnánként 25 000 egyiptomi fontba (kb. 300 000 forintba) került. A számos termék gyártásához igen keresett mosott műanyag-granulátum ára csak 2022 folyamán megduplázódott. „Az újrahasznosító gazdaság olyan, mint bármilyen gazdaság. Még a szemétnak is felmegy az ára, amikor szállításról és emberi munkaerőről van szó” – mondja a húszas éveiben járó feldolgozó-szakember, Magdy, miközben egy automata gép fekete műanyagot fészít ki, és szemeteszsákokra vagdalja. „Mivel mi itt Manshiyatban felismerjük a műanyagokban rejlő értéket, piaca lett, és minden egyes anyagnak megvan a maga értéke, amely ingadozik.”

„Mi vállalkozók vagyunk, nem guberálók” – mondja Zahi. Ezt a találékonytárgyat szemlélteti a Manshiyat Naser-i Környezetvédelmi Szövetség is: ez a civil szervezet és gyermekközponos oktatási tevékenységet lát el és jövedelmet biztosít a családok számára. A szervezetet foltvarrások, szőnyegek és ágytakarók készítésével finanszírozzák, amelyekhez Egyiptom ruhágyaráiból származó, fel nem használt szövet- és pamuthulladékokat használnak fel. Egy novemberi délutánon a szövőszékeknél szorgoskodva találjuk a helybéli nőket, készítik a színes falvédőket és szőnyegeket.

„Az újrahasznosítás nemcsak arról szól, hogy új felhasználási módot találunk egy már használt dolognak; művészet is rejlik benne” – mondja el Mariam, az egyik szövőnő, aki csak keresztnevet adja meg, ahogy a szövőszék nagy fa vetélőjét tolja a gyapjúszálak között.

(The Christian Science Monitor)

Jessica T. Matthews

A világ, ahogy Kissinger látja

Ha eltekintünk Vlagyimir Putyintól, Hszi Csin-pingtól, Narendra Moditól és Benjamin Netanjahutól, akiknek mindegyike különböző módon, de visszafelé vezetni országát, a modern világ nem kínál példákat mesteri, hosszú időre szóló politikai vezetésre. Így Henry Kissinger új könyve, a Leadership: Six Studies in World Strategy ('Vezetés: Hat tanulmány a világstratégiáról') első pillantásra időszerűnek és elméletben értékesnek tűnik. Kissinger arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja a nagy vezetők abbéli képességét, hogy ne csak az őket körbevevő valósággal birkózzanak meg sikerrel, hanem a körülöttük kibontakozó történelmet is gyökeresen megváltoztassák.

A Kissinger által tárgyalt vezetők jelentős részt lefednek a huszadik század második felének történelmében. Konrad Adeuert, a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárját olyan emberként mutatja be, aki elég alázatos volt ahhoz, hogy felvállalja a hitleri vereség erkölcsi súlyát; elég erős ahhoz, hogy kettéosztott országának „bátorságot adjon az újrakezdéshez”, ezúttal a megszilárdított demokrácia talaján; és elég előrelátó, hogy meglássa egy szövetségre épülő Európa szükségességét. A Charles de Gaulle-ról és a Lee Kuan Yew-ról (Li Guangyaóról), a háború utáni Franciaország, illetve a modern Szingapúr létrehozóiról szóló tanulmányok frissek és tele vannak érdekességekkel. A Richard Nixon amerikai elnökről, és kisebb mértékben az Anwar Szadat egyiptomi vezetőről szóló részek főként annak vannak szentelve, hogy újra elmondják azt, amit Kissinger már sokszor megírt korábban az Egyesült Államok kivonulásáról Vietnámból, a Kína felé nyitásról, az Oroszországgal történő tárgyalásokról, és a Közel-Keleten folytatott közvetítő diplomáciáról. A Szadat-sztori időnként azzal küzd, hogy kikerüljön a tekintélyes előd, Gamal Abdel Nasszer történetének árnyékából. Akkor kel életre, amikor az 1973-as Izrael elleni háborúról lesz szó, és a konfliktus diplomáciai utóhatásairól, köztük a

Camp David-i megállapodásról, amelyet Kissinger Szadat részéről egy tágabb (és végül kudarcba fulladt) törekvésnek tekint „egy új rend megteremtésére a Közel-Keleten”. A legutolsó tanulmány a brit miniszterelnök-asszonyról, Margaret Thatcherről szól – neki tulajdonítja Kissinger, hogy az Egyesült Királyság megmenekült a halálos hanyatlás spiráljától; az írásnak nem tesz jót, hogy ismételten Thatcher kedvességére és „bájára” hivatkozik – ezek a tulajdonságok aligha illenek egy olyan vezetőhöz, akit még csodálói is szélsőségesen megosztó, erőszakoskodásra hajlamos személyiségnek ismertek.

Ha a *Vezetés* történelmi munka vagy memoár lenne, a kötet hat különleges egyéniség érdekes bemutatása lenne, bár kissé elvenne az értékéből Kissingernek az az igénye, még így a századik életévéhez közeledve is, hogy a középpontba helyezze magát, folyamatosan szépítgesse örökségét és eltüntesse csaknem fél évszázados washingtoni priuszának sötétebb pontjait. A könyv alcíme – *Hat tanulmány a világstratégiáról* – azt hirdeti, hogy az olvasók olyan dolgokat fognak megtudni, amelyek jelentőséggel bírnak a jelenlegi és jövőbeli nemzetközi problémák megoldása szempontjából, különösen, ha azok az egész világot érintik. Itt a könyv érvényét veszti, mivel soha nem hagyja el elég meggyőző módon azt a két korszakot és helyszínt, amely meghatározta Kissinger egész élete során. Az egyik Európa a tizenhetedikől a tizenkilencedik századig, a vesztfáliai szerződéstől az első világháború kitöréséig, amely korszak a hatalmi egyensúly politikájáról ismert. Napóleont idézve, aki szerint ahhoz, hogy egy férfit megértsünk, tudnunk kell, hogy húszeves korában mi történt a világban, segít a visszaemlékezésben, hogy Kissinger fiatalemberként doktori disszertációját az 1814-15-ös bécsi kongresszusról írta, és soha nem ingott meg csodálata a korszak és annak politikai bölcsessége iránt. A másik a hidegháború, amely időszak alatt Kissinger a kormány szolgálatában töltötte idejét, és amelyet az Egyesült Államok és a Szovjetunió közti versengés, valamint az ebben a konfliktusban önkéntelenül proxivá vált kis országok

határoztak meg. Azt írja, hogy könyvének hat alanya „a háború...utáni nemzetközi rend építői voltak.” Ez lehet, hogy igaz, de ez a rend már letűnt. A mai zűrzavar gyökeresen más. Ezek a rövid életrajzok keveset árulnak el arról a stratégiáról, amellyel meg lehetne fékezni erőit.

Egerek és emberek⁴

Az amerikaiak többnyire úgy ismerik Charles de Gaulle-t mint a kibíráhatatlanul arrogáns második világháborús szövetségest, akit Franklin Rooseveltnél elutasított [az előbbi] Jeanne d'Arc-komplexusa miatt. Kissinger egy teljesen más embert mutat be nekünk, aki nagy katonai éleslátással és óriási politikai tehetséggel rendelkezik. 1940 júniusában de Gaulle Franciaország legfiatalabb tábornoka volt, mindössze két hete szolgált védelmi államtitkárként. Ennek ellenére, amikor a német erők közeledtek Párizs felé, Londonba repült, és bár „gyakorlatilag az egyenruháján és a hangján kívül semmije nem volt”, a francia ellenállás vezetőjének nevezte ki magát. Ebben több volt pusztán pimaszságnál. Meggyőzte Winston Churchill brit miniszterelnököt, hogy ismerje el őt „a szabad franciák vezetőjeként”, és ruházta fel de Gaulle erőit – amelyek még nem is léteztek – olyan jogokkal, hogy önálló egységként, saját tisztjeik alatt működhessenek. Megdöbbentő teljesítmény volt ez olyasvalakitől, aki számára – Kissinger tökéletes megfogalmazásával élve – „a politika nem a lehetséges, hanem az akarat művészete” volt.

A de Gaulle és háborús szövetségesei közti súrlódás abból eredt, hogy különböztek a céljaik: az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság Németország legyőzésére törekedett, míg de Gaulle arra összpontosított, hogy felszámolja a Vichy-kormányt és gyorsan „helyreállítsa Franciaország önmagába vetett hitét”. 1944 végén, amikor még nem nyerték meg a háborút, de Gaulle úgy ítélte meg, hogy Franciaországnak független szereplőként kell újra belépnie a nemzetközi diplomácia világába, és vállalta, hogy tállalkozik Joszif Sztálinnal.

4 Utalás John Steinbeck 1937-ben megjelent kisregényének címére.

Mivel de Gaulle francia gépen nem tudott biztonsággal közvetlenül Moszkvába utazni, Kissinger elmondása szerint kerülő útvonalat választott „Kairón és Teheránon át a Kaszpi-tenger partján fekvő Bakuba, amelyet egy ötnapos utazás követett különvonaton”, s ily módon ő lett az első szövetséges vezető, aki megvitathatta a háború utáni rendezést a szovjet vezetővel. Később az ideiglenes francia kormány fejeként mélyreható intézkedések sorozatát elfogadtatnia, köztük az általános választójogot. 1946-ban azonban, de Gaulle – mivel nem értett egyet Franciaország új alkotmánya kapcsán az erélytelen végrehajtással – hirtelen lemondott, és ezzel megkezdődött tizenkét évig tartó politikai száműzetése. Kissinger végigköveti a bonyolult manőverezést, amellyel a tábornok visszatért a hatalomba, és létrehozta az V. Köztársaság erős elnökségét. A fejezet jóval több dolgról szól: hogyan kezelte de Gaulle a halódó Algéria ügyét, a francia-német viszonyok helyreállítását, milyen volt atomháborús és NATO-politikája, és hogy milyen ügyesen járt el az 1968-as tüntetések idején, amelyek bár egy újabb kormányzati összeomlással fenyegettek, de helyett „egy politikai csoportosulás abszolút többségével végződtek a Francia Köztársaság egész történetében először”.

Kissinger elismeri, hogy jöllehet de Gaulle „nagyképű, rideg, goromba és kicsinyes”, de mindent összevéve „egyetlen huszadik századi vezető sem árult el nagyobb tehetséget az intuíció terén”; mindezzel párosult az a bátorság, hogy meggyőződése szerint cselekedjen, még ha az nagyon távol állt is a közvéleménytől. Több mint fél évszázaddal a halála után a francia külpolitika még mindig de Gaulle-inak nevezhető, jegyzi meg Kissinger. „Magányos figuraként sétál át a történelmen, aki távolságtartó, mély gondolkodású, bátor, fegyelmezett, lelkesítő, dühítő, és aki teljességgel elkötelezett értékei és elképzelései iránt.”

Kissinger hasonló módon csodálja Lee Kuan Yew-t, a modern Szingapúr megalapítóját. De Gaulle-hoz hasonlóan ő is az akaratával hívott létre valamit: az ő esetében egy sikeres, stabil országot. Három évtizeden át volt

hatalmon, és egy kicsiny, szegény szigetből – ahol a szétszórt lakosság közös történelem, nyelv vagy kultúra híján lévő kínaiakból, indiaiakból és malájokból áll – összeforrott államot hozott létre, ahol a legmagasabb egy főre eső jövedelem Ázsiában. Részben azért tudta ezt megtenni, mert gyorsan eltiporta politikai ellenlábasait, majd háborítatlanul uralkodott. Rendkívül újító jellegű volt gazdasági és társadalmi intézkedéseit tekintve, továbbá a „közös siker” nemzeti ethosának megteremtésében, négy hivatalos nyelv – maláj, mandarin, tamil és angol – kijelölésével, és a kezdeti években a nemzeti költségvetés elképesztő mennyiségnek számító egyharmadát költötte oktatásra. Faji és jövedelmi kvótákat használt a szegregáció leküzdésére a lakhatásban, és korának gazdasági bölcsességével is szembement, mivel aktívan toborozta a multinacionális cégeket országába. Leszámolt a korrupcióval, csökkentette a szennyvezetést, fákat ültetett, és hetente jelentéseket kapott a reptéri illemhelyek tisztaságáról, ahol a külföldi látogatók első benyomásaikat alakíthatják ki az országról. Kissinger megítélése szerint Dél-Ázsia legütőképesebb hadseregét építette ki. Lee azonban nem sok esélyt adott Szingapúrban a demokráciának. Kissinger, óvatosságra intve, azt a következtetést szűri le, hogy a gazdasági növekedés nem biztos, hogy elég Szingapúr társadalmi kohéziójának megőrzéséhez. Egy nap az országnak majd meg kell találnia a helyesebb egyensúlyt a „népi demokrácia és a módosított elitizmus között”.

Lee jó érzékkel művelte külpolitikáját is. Távoll tartotta a szomszédos Malajziát és Indonéziát, és miközben szembenézett a nagyhatalmak fenyegetéseivel, Szingapúrra csak „elefántok” közti „egérként” ualt, majd nekiállt, hogy alaposan tanulmányozza az elefántok szokásait. Végül mind Peking, mind Washington elismert tanácsadójává vált. Az Egyesült Államokat arra intette, hogy „Kínát ne kezelje eleve ellenségként”, nehogy abba az irányba taszítsa Kínát, hogy „ellenstratégiát fejlesszen ki az USA megsemmisítésére az ázsiai-csendes-óceáni térségben”. Kína vezetőit viszont arra figyelmeztette, hogy létfontosságú, hogy a fiatal kínaiakban

„tudatosítsák, hogy Kína milyen hibákat követett el az önhietség és az ideológiai túlkapasok eredményeképpen”, és hogy megtanítsák őket arra, hogy „alázattal és felelősséggel nézzenek a jövő felé”. Lee mindenkinél korábban értette meg azokat a dilemmákat, amelyet Kína növekedése fog majd jelenteni, különösen Washington számára, és arra buzdította a vezetőket a Csendes-óceán mindkét oldalán, hogy akadályozzák meg az elkerülhetetlen verseny háborúvá válását. Nehéz Lee figyelmeztető szavait anélkül olvasnunk, hogy ne kívánnánk azt, hogy ma is hallatná a hangját hasonló állású tekintély.

Az utolsó mészárlás⁵

Az olvasóknak már ismerős lesz Kissinger előző könyveiből Nixon elnökhöz való hozzáállása. Néhány kivételtől eltekintve, nem különíthetők el azok a szerepek, amelyeket az elnök és maga Kissinger játszik, aki nemzetbiztonsági tanácsadóként és később külügyminiszterként szolgált. A fejezet nagy része védekező jellegű. A Vietnámból történő elhúzódozó kivonulással kapcsolatban Kissinger leszögezi, hogy „a jogos idealizmus, amely ösztönözte és fenntartotta az ország második világháború utáni nemzetközi felelősségvállalását, jelenleg... Amerika globális szerepének teljes elutasítására hivatkozott.” Kissinger sem akkor, sem most nem képes elismerni, hogy a közvélemény és az elit háborúellenessége nem pusztán ködös idealizmusból és a vérző szívű erkölcsösködésből fakad. Mint például józan gondolkodású munkatársa, Hans Morgenthau esetében, szintén a Kissingeréhez hasonló kökemény érvelésből ered, hogy a háború veszélyeztette az USA nemzetbiztonsági érdekeit.

Új elemet jelent az 1971-es válság hosszas megvitatása, amely az akkor kettéválasztott Kelet- és Nyugat-Pakisztán területén játszódik. Ez az egyszer már elfeledett epizód, amelynek során az USA támogatását élvező nyugat-pakisztáni fegyveres erők becslések szerint 300–500 000 kelet-pakisztánt mészárltak le, és mintegy tízmillió menekültet űztek át Indiába,

⁵ Utalás Evelyn Waugh *Brideshead Revisited* (magyarul: *Az utolsó látogatás*) című regényére

akkor vált széles körben ismertté, miután a Princeton Egyetem politológusa, Gary Bass 2013-ban megjelentette *The Blood Telegram: Nixon, Kissinger, and a Forgotten Genocide (A véres távirat: Nixon, Kissinger és az elfeledett népiirtás)* című könyvét. A válság akkor alakult ki, amikor a szavazók Kelet-Pakisztánban választottak egy vezetőt, aki a régió Pakisztántól való autonómiáját követelte, az ország katonai diktátora, Yahya Khan tábornok pedig utasította a katonaságot, hogy tiporják el az újonnan megválasztott regionális kormányt. Az Egyesült Államok sem nyilvánosan, sem bizalmas körökben nem tiltakozott, Nixon és Kissinger pedig továbbra is szállította titokban a fegyvereket Pakisztánba, többek között F-104 vadászpilótákat, fegyvert és alkatrészeket, annak ellenére, hogy a külügyminisztérium és a Pentagon jogászai és a Fehér Ház munkatársai figyelmeztették őket, hogy a fegyverszállítások törvénybe ütköznek.

Kissinger ragaszkodik ahhoz, hogy Nixon semmiképpen nem viszonyult „érzéklenül” Bangladeshez

Végül Indira Gandhi, India miniszterelnöke úgy döntött, hogy a menekültáradat megállításának egyetlen módja, ha véget vetnek az öldökléseknek. India megszállta Kelet-Pakisztánt, leverte a pakisztáni hadsereget, amely végül a független Banglades megalapításához vezetett. India azonban el nem kötelezett státusza ellenére barátsági és katonai segítségnyújtási egyezményt kötött a Szovjetunióval. Kissinger azt állítja, hogy a szerződés a konfliktust „területi és humanitárius problémából világstratégiai méretű válsággá” változtatta. A megszállás alatt Nixon ténylegesen hajtókat küldött az USA Hetedik Flottájából a Bengáli-öbölbe, és szorgalmazta, hogy Kína fenyegetse meg Indiát, hogy csapatokat vezényel a két ország közös határára.

Kissinger az USA kelet-pakisztáni diplomatai és más washingtoni szereplők által tanúsított szenvedélyes szembenállást Nixon politikájával az „emberi jogok szószólóinak” tulajdonítja, akik „nagyreszt szimbolikus gesztusok” mellett érvelnek. Állítása szerint Pakisztán „már bőségesen el volt látva

fegyverrel”, és az USA rosszállásával csak az „amerikai befolyás csökkenését” érte volna el. Azt is világosan bevallja azonban, hogy az USA álláspontját ténylegesen az határozta meg, hogy Yahya Khan a kulcsfontosságú közvetítő szerepét játszotta az [amerikai] kormányzat abbéli törekvéseiben, hogy nyisson Mao Ce-tung Kínája felé. Sajnos, írja Kissinger, „a Kelet-Pakisztánban ugyanakkor bontakozott ki a tragédia, és nehezítette megbeszéléseinket közelgő titkos pekingi utazásom időpontjával és programjával kapcsolatban. A kormány semmi olyanba nem akart fogni, amely akár csak a legcsekélyebb mértékben is veszélyeztette volna ezt a folyamatot.” (Kissinger nem teszi egyértelművé, hogy az első, döntő fontosságú útra 1971 júliusában került sor, amely időzítés talán magyarázatot adhat a Fehér Ház korábbi politikájára, de kevésbé kielégítő az azt követő hónapokat jellemző folyamatos hallgatásnak a megindokolására.)

Ehhez járult még hozzá, hogy gonosz, elfogult India-ellenes érzület uralkodott. Bass az egykoron titkos Nixon-hanganyag felhasználásával rámutat, hogy Nixon és Kissinger próbáltak túltenni egymáson. Az elnök kijelentette, hogy Indiának igazából egy „tömeges éhínségre lenne szüksége, és hogy nem érti, „mi a csudának szaporodik bárki is abban a nyomorult országban”. Beszélgetéseik során Indira Gandhit csak „a boszorkaként” vagy „az öreglányként” emlegették. Kissinger egy alkalommal azt mondta, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem engedhet meg egy olyan „indiai-szovjet összejátszást, ahol erőszak áldozatává válik egy barátunk”. Nyilvánvaló, hogy ez a megközelítés hatással volt a politikára is, jóllehet Kissinger ragaszkodott hozzá, hogy a kormánynak a váltsághoz való hozzáállásában nyoma sem volt annak, ami ő „érzékletlenségnek” nevez. (Még inkább elbagatellizálja a kifejezést, hozzátéve, hogy egyes beszélgetések „nem tükröztek erkölcsi emelkedettséget”.)

Leginkább azok a következtetések szembe-tűnők, amelyeket jelenleg von le Kissinger a tragikus kimenetelű ügyből. Ez a korábban jelentéktelen epizód „a hidegháború fordulópontjává válik” Kína esetleges érintettsége miatt,

és – ez talán még erőltetettebbnek tűnik – „az első válságot jelenti a világtörténelem első igazán globális rendjének kialakítása során”. Még magasabbra téve a mércét, Kissinger arra a kijelentésre ragadtatja el magát, hogy „lehetséges” volt egy „Banglades miatti globális háború”. Kevesen vitatják, hogy Nixon és Kissinger igen kényes egyensúlyra épülő viszonyt tartottak fenn mind Kínával, mind a Szovjetunióval, illetve hogy a Kínával való kapcsolatok megnyitása messze nagyobb stratégiai értékkel bírt 1971-ben, mint Kelet-Pakisztán számára az autonómia. Továbbra is maradnak azonban súlyos kérdések. Vajon a nyitásra törekvés megkövetelte a Washington által képviselt álláspontot? Amikor egy demokráciában folytatott politika titoktartást kíván meg a széles körű ellenállás miatt, vajon milyen gyakran vezet előnyös eredményre hosszú távon? Vajon a kormány által elkövetett jogellenes cselekedetek – ebben az esetben a fegyverszállítások – lejjebb viszik az etikus viselkedés küszöbértékét, miközben ezzel másokat – kormányon belül és kívül – a törvény megszegésére készítetnek? Nem lehetne kedvezőbb egyensúlyt találni, mint amit itt sikerült kialakítani a nemzeti érdekek iránti józan aggodás és az emberi élet illendő tiszteletben tartása, ázsiai, nem keresztény emberek esetében is? Itt nem lehetők fel a válaszok.

Búcsú mindentől⁶

Kissinger zárófejezetében azt sugallja, hogy tanulmányának alanyai egy aranykorban éltek, amikor az arisztokrata rendszer, amely a korábbi vezetői nemzedékeket termelte ki, egy új, középosztálybeli meritokráciával olvadt össze. Arisztokrata államférfiak, felismerve, hogy nem érdemlik meg társadalmi pozíciójukat, úgy érezték, hogy kötelesek a köznek szolgálni. A különböző országokból származó, ugyanabba a társadalmi osztályba tartozó vezetők „egyfajta nemzeti határokon átívelő érzékenységben osztoztak”. Kissinger hangoztatja, hogy „amennyiben az arisztokrácia megfelelné a visszafogottságról és a köz

önzetlen szolgálatáról alkotott értékeinek, vezetői hajlanának arra, hogy elvessék a személyi uralom önkényességét, és helyette a [társadalmi] státusz és az erkölcsi meggyőzés útján kormányoznának”. Ha visszatekintünk a történelemre, csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez ritkán történt meg.

Ezzel szemben az első világháború után megjelenő meritokrata vezetés az intelligenciát, az oktatást és a törekvő hozzáállást jelölte ki a sikerhez vezető útnak. Amikor a két korszak átfedésbe került, egyeseknek a legjobb jutott ki mindkét világból. Kissinger meglátása szerint jelenleg megingott a meritokrácia. A társadalom kevés figyelmet fordít a jellemre, továbbá az a középiskolában és az egyetemen az oktatásban nem kapnak elegendő teret a humán tárgyak, s így „aktivistákat és technikusokat” termel ki, nem pedig állampolgárokat, akik közt ott vannak a leendő államférfiak is. Igaz, hogy a humántárgyak tanulmányozása nem örvend túl nagy népszerűségnek az egyetemisták között, de ez erősen túlzó kritika. Kissinger állítása, miszerint „kevés egyetem kínál állambölcseleti képzést”, figyelmen kívül hagyja azt az tényt, hogy az utóbbi évtizedekben éppen ilyen képzést nyújtó közpolitikai iskolák sora nyitotta meg kapuit.

Továbbá, panaszkodik, a mai elit „kevesebb szót ejt a kötelességekről, mint az önkifejezésről vagy saját előremenetelükről”. Ez azt tételezi fel, hogy a társadalom iránti kötelességeink csak a kormányzati szolgálatban fejezhető ki. Mivel magyarázható akkor a civil szervezetek – a jótékonsági szervezetek; segélyszervezetek, egészségügyi és humanitárius csoportok, környezetvédelmi szervezetek, elemzőközpontok, közösségfejlesztő csoportok és más csoportosulások – számának, méretének és törekvéseinek robbanásszerű növekedése az 1960-as évek óta? Az ilyen csoportoknál többnyire olyan emberek dolgoznak, akik a társadalmi kötelezettségről alkotott egyéni felfogásukat fejezik ki. Senki sem vitatja el a jellem fontosságát, de Kissinger műltfelfogásában túl sok a szépítő nosztalgizálás és nem szentel elég figyelmet a jelen valóságnak.

6 Utalás Robert Graves önéletrajzának címére (*Goodbye to All That*)

Kissinger úgy hiszi, hogy Oroszország évtizedekig befolyással fog bírni

Kissinger szilárdabb talajra érkezik, amikor abbahagyja a vezetés természetéről [való fejtegetést], és a Kína, Oroszország és az USA közti viszonyokra tér át. Tekintettel a Washington és Peking közti rivalizálás fokozódására, Kissinger megjegyzi, hogy Kína azt várja el, hogy ősi civilizációja és közel-múltbeli gazdasági fejlődése tiszteletet parancsoljon, míg az Egyesült Államok abban a hitben él, hogy saját értékei egyetemesek és mindenütt át kellene venni őket. „Részben lendületből, és mindenkifejtelt szándékosan, mindkét fél megsérti azt, amit a másik a saját alapvető érdekeinek tekint. Ezeknek az ösz-szeütközéseknek és összeegyeztethetetlen világnézeteknek a tekintetében a két hatalomnak meg kell tanulnia „hogy az elkerülhetetlen stratégiai vetélkedést az egymás mellett létezés elméletével és gyakorlatával kössék össze”. Ez a diagnózis széles körben ismert. Sajnos, mint ahogy ez gyakran megесik Kissingerrel, a mindennél fontosabb „hogyan” kérdését megválaszolatlanul hagyja.

Oroszországgal kapcsolatban Kissinger úgy véli, hogy a korábbi nagyhatalom évtizedekig befolyásos fog maradni, csökkenő népessége és szűk gazdasági bázisa ellenére. Felhívja a figyelmet arra, hogy Oroszország hatalmas területe és a földrajzi védőbástyák hiánya miatt, „a bizonytalanság folyamatos érzékelésétől szenved”, amely mélyen gyökerezik a történelmében. Ez igaz. Nagy Katalin cárnő ragadta meg ezt a sajátos félelmet a következő megjegyzésében: „Nincs más mód a határain megvédésére, minthogy kiterjesszem őket”. Kissinger rámutat, hogy ha Ukrajna csatlakozna a NATO-hoz, akkor a szövetség határa „mintegy ötszáz kilométerre” kerülne Moszkvától, és ezáltal megszűnne az a stratégiai mélység, amelyre Oroszország mindig is számított. Másutt azt javasolta, hogy a jelen konfliktus megoldása következésképpen egy semleges Ukrajna lenne, de nem fejt ki, hogy semleges ütközónaként miként garantálható az ország biztonsága. Oroszország végül is kétszer tett

ígéretet arra, hogy tiszteletben tartja Ukrajna szuverenitását, először, amikor Kijev független helyet kapott az ENSZ-ben a Szovjetunió felbomlása után, és ismételten az 1994-es budapesti memorandumban, amikor Ukrajna csatlakozott az atomsorompó-egyezményhez, és Oroszország az Egyesült Királysággal és az Egyesült Államokkal együtt hivatalosan kötelezettséget vállalt, hogy „tartózkodik fenyegetés vagy erőszak alkalmazásától Ukrajna területi egységével és fennálló hatáiraival szemben”.

Mivel Kissinger hosszabb ideje közvetlen megfigyelője az amerikai külpolitikának, mint amióta számos jelenlegi tisztviselő egyáltalán a világon van, olyan mélyen ismeri a nemzetközi ügyeket és a mai vezető nemzetközi szereplők meggyőződéseit és gyengeségeit, mint senki más. Páratlan – szinte emberfeletti – emlékezőtehetsége van. Tudja, hogyan kötöttek a nemzetközi szerződések, és miért fulladhatnak kudarcba. Igaz, hogy a huszonegyedik századi körülmények alapvetően különböznek a Kissinger által leginkább ismert 1814-es, 1950-es vagy 1975-ös viszonyoktól. A nemzeti határok végtelenül átjárhatóvá váltak; létfontosságú érdekeltségek találhatók jelenleg nemzetállamokon kívül; mérhetetlenül nagyobb befolyásra tettek szert a nem kormányzati szereplők – a CARE segélyszervezettől a bűnözőkig; a hidegháború véget ért; a nukleáris fegyverraktárak, olcsó kiberfegyverek és a megbolydult éghajlati viszonyok mind létezésünket fenyegetik; az Egyesült Államok viszonylagos hatalma pedig jóval kisebb, mint amikor Kissinger szolgált a kormányban. Ráadásul a választók világszerte rendkívüli mértékben megváltoztak a hidegháborús és az azt megelőző időkhöz képest, és emiatt a Kissinger által felvázolt huszadik századi modellek fontossága megkérdőjeleződik a korunk problémáival küszködő vezetők számára. Mindezek ellenére, ha Kissinger egyszerűen pontot tenne a múlt végére, és a mai és holnap viszonyokra alkalmazná azt, amiről tudja, hogy működik, minden bizonnyal sokkal többet tudna kínálni az olvasónak.

(Foreign Affairs)

 Julian Strauss

 Erdélyi ijedelmem

Valódi utcai erőszakból egy erdélyi városban kaptam az első ízelítőt harminc évvel ezelőtt.

Román és magyar nemzetiségű falusiak estek egymásnak vasvillákkal, késekkel és parkok padjairól letört fadarabokkal. A román hadsereg hat páncéljárművet vezényelt a tér közepére, hogy szétválassza a feleket. Már éppen kezdtek nyugvópontra jutni a dolgok, amikor falusiak egy csoportja rohant ki egy szállodából feltüzelt magyarokkal a nyomukban. Miközben futásnak eredtem, hogy kikerüljek ebből a csetepatéből, megjelent egy fadarabot tartó férfi, és fejbecsapott. Egy pillanatra elkábultam. Majd működni kezdett a túlélőösztönöm. „Angol vagyok – kiabáltam tőlem telhető legjobb magyarsággal. – Angol!” A férfi lendület közben megállt. Eredeti szándéka egy román koponya bezúzása volt, nem egy brit fejének szétverése. Hamarosan azonban odagyűltek honfitársai, felemelt fegyverrel a kezükben, és nem tűntek úgy, hogy kedvük volna meghallgatni engem. Akárhogy is tiltakoztam, a páncélozott járművek hangja elnyomta hangomat, ahogy a semlegességről kiáltoztam. Aztán sikerült megúsznom. Egy helyi magyar tévériporter, akit üldözöm jól ismertek a képernyőről, felismert, majd tapsolni és éljenezni kezdett. „Hős! – kiabálta – Itt egy angol hős”. A tömeg megdermedt. „Itt a te idő!” – súgta a fülemben – „Az ég szerelmére, el ne fuss”.

A varázslat nem maradt abba. Fél órával később végignéztem, ahogy a csőcselék elkapott egy másik embert – ezúttal egy valódi román – és rudakkal verte a fejét. Végül a verésnek olyan lett a hangja, mintha egy csizma lépne a puha sárba. A verekedés, az első erőszakkal teli esemény, amelyről újságíróként tudósítottam, egy Marosvásárhely nevű városban történt. Egyike voltam azon kevés külföldinek, aki jelen volt, és a recsegő telefonvonalon keresztül közvetített beszámolóim másnap reggel a BBC híreinek élén szerepelt.

Visszatekintve arra az 1990-es évi viharos éjszakára, ráébredek, hogy szerencsés voltam. Háromszáz ember sérült meg, és hatot megölték. Erdély is szerencsés volt azonban. Már évszázadok óta folyik a küzdelem Romániának ezért az északnyugati harmadáért, amelyet keletről és délről a Kárpátok vonulatai határolnak. Romániának valahogy sikerült elkerülnie a polgárháborút, még ha jóval fejlettebb szomszédjában, Jugoszláviában meg is indult tengernyi vér árán a széthullás. Sok nemzeti zászlólengetéssel, marakodással és rengeteg uniós pénzzel az ország kikapaszkodott erőszakkal teli poszt-kommunista kamaszkorából, és ha nem is vezető európai polgárrá, de legalább viszonylag kiegyensúlyozott felnőtté vált.

Idén januárban pár napot Kolozsvárnak, Erdély nem hivatalos fővárosának és a környező vidéknek a megnézésével töltöttem. Amerikai útitársam társaságában az éjszakai vonattal érkezünk Budapestről, három napig a hegyekben lovagoltunk egy csapat magyar lovassal. Közülük ketten mai huszárok voltak, és uniós pénzt kaptak, hogy megőrizzék elődjeik hagyományait és egyenruháját. A harmadik inkább egy vadnyugati cowboyhoz hasonlított. Poroszkáltunk a hegyeken át, nyájukat legeltető pásztorok mellett haladtunk el, és falvakon vágattunk át, ahol még mindig szoros közelségben élnek románok, magyarok és cigányok. Ebédre hagymát és retket ettünk, és kenyeret szalonnával.

Amikor egy reggel egy jeges folyó mentén és egy erdőn keresztül lovagoltunk, megkérdeztem a lovasokat, hogy milyen a viszony a különböző nemzetiségek között három évtizeddel azután, hogy olyan közel kerültek a polgárháborúhoz. „A feszültség nagy része elmúlt – mondta a huszonéves fiatalember, aki saját maga tenyésztja a lovait. – De ha megkérdezel, hogy kik a barátaim, azok mind magyarok. Vannak románok, akikkel elvagyok – ők nem bántanak engem, és én sem bántom őket – de egyiküket sem hívnám a barátomnak.” Mindannyian elmondták, hogy beszélnek egy kicsit románul, de többnyire a saját nyelvükhöz ragaszkodnak. Ha politikai vezetésről van szó, inkább Budapestre figyelnek, semmint Bukarestre. „Mind Orbán Viktort támogatjuk – mondta a cowboy

egy pohár saját pincéjéből származó bor mellett – Nem mondom, hogy tökéletes, de ő a miénk, és segít nekünk. Többen helyi magyar épületeket említettek, amely Budapestről küldött pénzzel újítottak fel. „Ez egy Árpád-kori templom – mondta büszkén az egyik huszár, és egy épületre mutatott, amely a mai Magyarország megalapítójának idejéből származik, aki ezer évvel ezelőtt érkezett ide a Kárpát-medencébe.

Kolozsváron egyértelműen áldatlan állapotok uralkodtak, amikor az 1990-es években ott éltem. A városi buszok padlóján lyukak voltak, amelyeken át láthattuk az úttestet. Kilométeres sorok álltak benzinért. Még a közlekedési lámpák is kiszámíthatatlanok voltak, néha pirosról sárgára váltottak, és aztán megint vissza pirosra. Ma a város tele van élettel. A két új bevásárlóközpontban megtalálhatók a legtöbb elegáns nyugati márka outlet-üzletei.

Miért tört ki robbant ki a konfliktus Jugoszláviában az 1990-es évek elején, Erdélyben pedig nem? Úgy tűnt, hogy minden adott volt hozzá. A nacionalista csöcselék elég forrófejű volt, és emlékszem, hogy megkeresett egy magyarországi lázító politikus, aki arra kért, hogy segítsék neki abban, hogy fegyvereket és katonai kiképzést biztosítsunk a népe számára. Ennek részben kétségtelenül az volt az oka, hogy ott nem volt egy Szlobodan Milosevics, aki fegyverekkel, pénzzel és hatalommal látta el az ultra-nacionalista szerb gerillákat, akik hajlandóak voltak egyetlen nemzetre épülő elképzeléseit követni. Erdélyben a számarányok is mások voltak. Kolozsvár évszázadokon át az egyik legfontosabb magyar város volt, és amikor én ott éltem, a lakosságnak körülbelül egyharmada volt magyar. Mára, köszönhetően a Magyarországra kivándorolt tömegeknek, és a dübörgő gazdaságnak, amely románok ezreit vonzotta ide az ország más részeiből, ez a szám valószínűleg 10 százalékra csökkent. „Az konfliktuskeresés számunkra egyszerűen nem opció – mondta el nekem egy helyi magyar egyetem tanár. – Meg kell védenünk a jogainkat, és őrizni kell a kultúránkat, de anélkül, hogy el-lenségeskedést szítanánk a románok és magunk között. Ha ezt tesszük, csak veszíthetünk.”

(Spectator)

Adrian Meyer

Miért nem kell félnünk a haláltól?

Mit lát és érez egy haldokló ember? Nem sokkal a halál előtt valóságos ingerrobbanás történik az agyban. Ez adhat magyarázatot azokra a rejtélyes látomásokra, amelyeket a halálközeli élményt átélők tapasztalnak. Továbbá ez vezet ahhoz a vigasztaló feltételezéshez, hogy nem kell félnünk a haláltól.

A vonat teljes erőből nekiment az autójának, és száz métert toltta maga előtt. Hihetetlen balszerencse, hogy Gerhard Roth épp akkor hajtott át a kivilágítatlan vasúti átjárón, amikor a vonat 60 kilométeres sebességgel jött.

Hihetetlen szerencse, hogy túlélte a bal esetet: „öreg tragacsja”, egy E4-es Renault, teljesen összeroncsolódott, Roth medencecsontja pedig három helyen tört el. Három hónapot töltött kórházban fekvve, „térdtől nyakig begipszelve”, meséli beszélgetésünk során.

A baleset 1971 őszén történt, Gerhard Roth 29 éves volt akkor. Nem sokon múlt, hogy nem halt szörnyet. Ennek ellenére a ma nyolcvan esztendőes biológus, filozófus és agykutató azt mondja halálközeli élményéről: „Soha többé nem voltam utána az életben olyan boldog, mint azokban az öntudatlan percekben”.

Ahogy ájultan, összetört testtel, összerázkódott aggyal ott feküdt autójának roncsai közt, elképesztő örömrész fogta el. Hihetetlen jóleső érzést tapasztalt. „Mintha álmodtam volna – mondja Roth – Egy sötét alagútban találtam magam, amelyet ragyogó fény vett körül”. Közben emlékek idéződtek fel benne: pár másodperc leforgása alatt egész élete lepergett előtte, akár egy filmben. „Na, eddig tartott az élet, gondoltam”. Fájdalmat csak akkor érzett, amikor magához tért.

Carola Braunernek a magzatvize folyt el váratlanul három hónappal a szülés időpontja előtt. Az akkor 23 éves egyetemista nő magzata farfekvéses volt, és az orvosok kényszerű császármetszés mellett döntöttek.

Amikor az érzéstelenítőnek hatnia kellett volna, hirtelen teljesen éber lett. „Ez lenne a vég?”– gondolta. Kiemelkedett a világminőségbe, test nélkül létezett. Egy természetfeletti lény egy ragyogó fényforráshoz vezetete. Carola tudta: „Ez az otthonom.”

A „valamit még meg kell értened” szavak kíséretében Carola visszazuhant a Földre.

De aztán azzal a szöveggel tagadták meg tőle a belépést, hogy „valamit még meg kell értened”. Visszazuhant a Földre, és a kórházi ágyon tért magához. Mindez tizenöt percen belül játszódott le. „Számomra azonban örökévalóságként tűnt”. A ma 59 éves berlini asszony koraszülött kislánya is életben maradt.

A klinikai halál állapotában még életben vagyunk

Gerhard Roth és Carola mindketten halálközeli élményt éltek át. Eközben olyan megtapasztalásaik voltak, amelyekről sok olyan ember beszámolt, aki a halál küszöbén állt. Felmérések szerint a lakosság 4-15 százalékának vannak halálközeli élményei.

Ezek az élmények minden kultúrában megjelennek, függetlenül a világnézetől. Különösen gyakran történnek újraélesztések során: az újraélesztettek mintegy 15 százaléka emlékszik rá.

Ha egy ember szíve leáll, nyolc másodperc után elveszíti az eszméletét. A vérkeringés összeomlik. Hatvan másodpercen belül leáll a légzés. Ettől kezdve klinikailag halottnak számít. Az agyban gyorsan csökken az oxigénkoncentráció, ezért az idegsejtek energiatakarékos üzemmódra váltanak. Az agyi tevékenység teljesen leáll. Újraélesztési kísérletek nélkül tíz-húsz perc elteltével bekövetkezik a biológiai halál.

Hogyan lehetséges az, hogy néhányan emlékeznek azokra a dolgokra, amelyeket ebben az élet és halál közti kómaszerű állapotban átéltek? Vajon a halálközeli élmények a halhatatlan lélekre és a túlvilágra utalnak? Legalábbis sok érintett hiszi ezt. Vagy pusztán egy megzavart agyi funkció következményei lennének? Erről van meggyőződve a természettudomány, amely a halálközeli

élményeket neurobiológiai folyamatokkal magyarázza, például az agy oxigénhiányával, a halántéklebeny károsodásával vagy a szervezet saját hírvívó anyagaival, amely hallucinációkat okoz.

Az agykutatók meg vannak róla győződve, hogy a halálközeli élmények az agyi zavarokra vezethetők vissza.

Mi a jelentősége ezeknek a látomásoknak? Halálunk után még rendelkezünk tudattal? Továbbá, mit látunk és érzünk, amikor meghalunk? Mindezidáig még nem tudott egyértelmű választ adni erre a tudomány. „Tudományos szempontból nagyon nehezen vizsgálható, hogy mit élnék át az emberek a meghalás folyamata során” – mondja Jens Dreier, a berlini Charité kórház neurológusa.

Végül az orvostudomány gondoskodni fog róla, hogy a beteg életben maradjon – a meghalás kutatására senki sem gondol az intenzív osztályon. Azok az emberek azonban tudnak róla mesélni, akik épphogy kiugrottak a halál torkából: ők a halálközeli élményt átélők.

Röviddel a halál előtt egymás után kislül az agy összes idegsejtje. Jens Dreier neurológus ezt a kislülési hullámot valóságos „agyi cunaminak” nevezi.

Az általuk leírt tapasztalatok visszatérő mintákat mutatnak. Az 1970-es években Raymond Moody amerikai pszichiáter tizenöt jellegzetes élményt írt le könyvében. Az érintettek gyakran átélik, hogy egy alagútban mennek ragyogó fény felé. Mások a túlvilágról, elhunyt rokonokról vagy természetfeletti lényekről számolnak be, akik értük jönnek, vagy azt mondják nekik, hogy vissza kell térniük.

Éppilyen gyakori, hogy lelki szemeikkel visszatekintenek életükre. Többeknek van testen kívüli tapasztalata, és képesek fentről megfigyelni a saját testüket – mintha lelkük kiszállt volna belőle. Megint mások hirtelen úgy érzik, hogy mindentudókká lettek, és a jövőt is meg tudnák előre mondani. Emellett a legtöbben pozitív érzéseket élnek át, ugyanakkor körülbelül minden ötödik ember mély szorongásról, magányról és testi gyöttelemről számol be.

Különös módon néhányan nem végveszélyt jelentő helyzetekben szereznek ilyen tapasztalatokat. Sok hegymászó számol be róla, hogy nagy magasságokban hirtelen jelentkező oxigénhiány miatt testen kívüli élményeket élnek át. Epilepsziás rohamoknál is fellép ez a jelenség vagy műtételnél az altatás során. Sőt még mesterségesen, az agy ingerlésével is létrehozható, mint egyes tanulmányok beszámolnak róla. Ráadásul egyes kábítószeres, mint például a Ketamin a halálközeli élményekhez hasonló hallucinációkat vált ki. Az agykutatók ezért meg vannak győződve arról, hogy a halálközeli élmények hátterében az agyban bekövetkezett zavarok állnak.

Rövidzárlat az agyban

Jens Dreier neurológus nem ért egyet azzal a gondolattal, hogy a halálközeli élményt átélt emberek ténylegesen a túlvilágról tértek vissza. Ezzel együtt teljesen hihetőnek tartja ezeket a beszámolókat. Dreier ugyanis képes volt megvizsgálni, hogy mi történik az agyban a haldoklási folyamat során. „Röviddel a halál előtt az agy összes idegsejtje egymás után kialszik, akár egy rövidzárlatnál” – mondja.

Dreier az általa „agy-cunaminak” nevezett kisülési hullámot először 2018-ban igazolta haldoklóknál. Az 57 éves tudós szerint ez lehetséges magyarázat lehet a víziókra, amelyeket az emberek a halálközeli élmények során látnak. Ezek egy olyan időpontban történnek, amikor az idegsejtek még aktívak, valódi funkcióikban azonban óriási zavar lép fel. Tehát a halálhoz közel az agy még mindig él.

„Nyilvánvaló, hogy vannak az agyban olyan folyamatok, amelyek minden halálesetnél végbemennek, függetlenül attól, hogy emberről vagy állatról van-e szó” – mondja Dreier.

Dreier voltaképpen nem meghalás-kutató; ő emberéleteket akar menteni. Dreier a berlini Charité kórház neurológiai klinikájának főorvosa, valamint a stroke-kutatóközpont professzora. Agyvérzéses betegeket kezel. Műtét után a páciensek közel fele egy második agyvérzésen esik át agyi keringési zavar miatt. Ez észrevétlenül zajlik le, mert a betegek az intenzív osztály előírásai szerint

ilyenkor kómában fekszenek, és sok esetben halálos kimenetelű. „Ezeknek az embereknek szeretnék a kutatásaimmal segíteni” – mondja Dreier.

Dreier annak lehetőségét kereste, hogy előre meg tudja jósolni a késleltetett stroke-okat, és így időben kezelhetők legyenek. Ennek létrejötte sokáig rejtély volt a neurológusok és az idegsebészek szemében. Dreier sejtette, hogy ezért egy olyan agyban zajló esemény tehető felelőssé, amelyet az 1940-es években már állatokon bebizonyítottak: az ún. terjedő depolarizáció, amely alatt az idegsejtek kisülése értendő, amely hullámszerűen terjed végig az agyon.

Aristides Leão brazil neurofiziológus fedezte fel először ezt a kisülési hullámot nyulaknál. Később még a csótányoknál és a szöcskénél is megfigyelhető volt. Azt azonban, hogy az emberek esetében is előfordul, sokáig vita tárgya volt. A kutatók csak 2002-ben tudták meggyőzően kimutatni a kisülési hullámot az emberi agyban.

Dreier feltételezte, hogy ez a kisülési hullám stroke-ot jelent. Ezért ezzel egy időben kifejlesztett egy olyan eljárást, amely képes az agyban mérni ezeket a folyamatokat – és így időben figyelmeztetni a stroke közeledtére. A kisülési hullámok észlelésére elektródákat ültettek be betegekbe közvetlenül az agyfelszínre. Ha fellépnek a kisülések, az orvosok időben be tudnak avatkozni, például az agyi keringési zavarok kezelésének céljából.

Ezeknek a méréseknek az alkalmával Dreier azonban rájött, hogy a kisülési hullámok nemcsak a stroke-oknál lépnek fel, hanem alapvetően mindenkinél, aki meghal. A méréseket ugyanis azoknál a pácienseknél is tovább folytatták, akik nem éltek túl. Így Dreier volt az, aki először tudta bizonyítani a haldoklásnak az emberi agyban lezajló teljes elektrokémiai lenyomatát.

Kifinomult védelmi mechanizmus

„Nyilvánvaló, hogy vannak az agyban olyan folyamatok, amelyek minden halálesetnél végbemennek, függetlenül attól, hogy emberről vagy állatról van-e szó” – mondja Dreier.

Ez a folyamat a következőképpen megy végbe: az idegsejteknek rendszerint energiára van szükségük, hogy jeleket küldjenek. Ezt oxigénből és glükózból nyerik, és a sejtek belsejében tárolják – akár egy akkumulátorban. Ha a sejtek inaktívak, a belsejük negatív töltésű; ha jelet küldenek, rövid időre pozitívvá válnak.

A feszültség-gradiens fenntartását a sejtben lévő membránpumpák biztosítják. Ha azonban oxigénhiány lép fel, például szívroham után, az idegsejtek védekező állapotba kerülnek: a belsejük sokkal negatívabb töltést kap – hiperpolarizálódnak. „Így kritikus helyzetekben energiát takaríthatunk meg” – mondja Dreier. És ezt addig teszik, amíg az agy újból el nem lesz látva vérrrel.

Ha azonban hosszabb ideig fennáll az oxigénhiány, a membránpumpák kifogynak az energiából. Leállnak. Ennek következtében az idegsejtek egymás után sülnek ki. Egy hullám alakul ki, amely percenként körülbelül három milliméteres sebességgel terjed szét az egész agyban. „A folyamat során az összes idegsejt egyszerre aktiválódik” – mondja Dreier. Ily módon az agy röviddel a halál előtt hatalmas tűzijátékot rendez.

Ez jelenti a véget? Nem egészen, tudjuk meg Dreiertől. A kislülési hullám ugyanis megállítható, ha a beteget idejében újjáélesztjük – akár teljes egészségüket visszanyerhetik. Az agyban nyilvánvalóan van egy beépített mechanizmus, amellyel még egy utolsó, rövidke kis életidő nyerhető. De egy ponton még ez az utolsó mentési kísérlet is meghiúsul. Újjraélesztés nélkül az idegsejtek öt-tíz percen belül elhalnak.

Az utolsó tűzijátéknak más funkciója is lehet, gyanítja Jens Dreier. A természet minden jel arra utaló jel szerint gondoskodott róla, hogy a haldoklást kellemes folyamatként éljük meg. „Abban a pillanatban, amikor a túlélésért folytatott küzdelem véget ér, valami izgalmas történik – mondja. – Én személy szerint szépnak találok ezt a gondolatot.” Dreier mindemellett feleslegesnek tartja a haláltól való félelmet, amíg nincs fájdalomunk. Ezeket viszont feltétlenül palliatív módon

kell kezelni. „Ha ez megtörténik, a haldoklás nagyon kellemes folyamat lehet.”

A halálközeli élmények óriási hatással vannak, amint ezt megkapó módon bizonyítják azok az emberek, akik átéltek és túléltek őket. „Gyökeresen megváltoztatott” – mondja Carola Brauner. Korábban kritikus ember volt, aki mindent megkérdőjelezett. Halálközeli élménye azonban egyfajta, a dolgok alakulásába vetett ősi bizalmat adott neki. Elmondása szerint, könnyedebb lett, kevesebbet aggódik és vidámabb: „Élvezem az életet, és hálás vagyok minden napért”.

Amikor másoknak is elkezdett mesélni tapasztalatairól, úgy érezte, hogy azok nem illeszkednek a világról alkotott megszokott képbe. Berlini lakóhelyén Brauner egy beszélgető-csoportot hozott létre, hogy megoszthassa gondolatait azokkal, akiknek hasonló tapasztalataik voltak. Sokak számára ez megkönnyebbülés, mint elmondja: „Számunkra ezek a hihetetlen történetek valóságosak.”

És mi jön utána: Egyszerűen semmi?

Gerhard Roth az autóbalesete után sokáig kutatta tapasztalatainak okait. Számára, mint minden, halálközeli élményekkel foglalkozó agykutató számára, mindig is vitathatatlan volt, hogy ezek tudományosan megmagyarázható jelenségek.

Tudományos pályafutása során Roth mélyen beleásta magát a neurobiológiai folyamatok kutatásába. A Brémai Egyetemen többek között a magatartás-fiziológia professzora és az Agykutató Intézet igazgatója volt. „Az élményeimnek semmi köze nem volt magához a halálhoz – mondja – kizárólag az akkori súlyos agykárosodás következményei voltak.”

Gerhard Rothot az általa folytatott agykutatásból származó felismerések végül filozófiai végkövetkeztetésekre indították. Így az emberi lelket olyasvalaminek tekinti, mint amely az agy és a környező világ kölcsönhatásából keletkezik. A halálról pedig a következőképpen nyilatkozik a tudós és a filozófus: „Utána számunkra nincs semmi.”

(Neue Zürcher Zeitung)

Tovább bővül a százezer látogatót is túllépő Pénzmúzeum

Nemrég százezredik látogatóját fogadhatta a Magyar Nemzeti Bank által tavaly március 15-én megnyitott Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont. A számos történelmi műtárggyal büszkélkedő, interaktív múzeum szakmai csapata szem előtt tartja a látogatóközpont fejlesztését, amelyet alátámaszt az is, hogy a Pénzmúzeum bővülése folyamatos, a funkciók, szolgáltatások köre is egyre szélesebb, valamint a 2024-es tervek is egyre inkább kirajzolódnak.

Új kiállítás: A Postapalota története

Áprilisban új időszaki kiállítással bővült a Pénzmúzeum tárlata, amely a lassan 100 éve épült Budai Postapalota történetét és rekonstrukcióját kíséri végig, és mutatja be a látogatóknak.

A múlt évszázad elején a Postapalota területén egy téglaegető, illetve egy bányató állt – utóbbinak a budai polgárság számára a téli évszakban volt igazán jelentősége, hiszen korcsolyázásra használták. Az első világháborút követően a Magyar Királyi Posta és Táviráda megvásárolta a Széll Kálmán téren lévő telket, ahol felépítette új postaszékházát. Krisztinaváros legdekoratívabb épülete eklektikus-szecessziós stílusban épült, 1924 és 1926 között. Az épület a második világháborúban, a főváros ostroma alatt teljesen leégett, ám a belső szerkezete szerencsére nem esett szét, a háborús károkat 1947-ben sikerült is helyreállítani. A 2000-es évek elejéig a Magyar Posta használta, majd 2016-ban megkezdődtek a műemléki felújítások. Az épület 2018-ban került a Magyar Nemzeti Bank tulajdonába, és 2022-től az MNB pénz- és banktörténeti látogatóközpontjának, a Pénzmúzeumnak ad otthont.

Az „Évszázados értékünk – Korcsolyapályától a Pénzmúzeumig” című időszaki kiállítás részletesen megvilágítja az ingatlan eseménydús történetét, emellett nem titkolt célja, hogy az épületet tervező Sándy Gyula építészmérnök munkásságát is megismertesse a vendégekkel. A kiállítás szeptember 30-ig látogatható.

Tetőterasz és kávézó

A Postapalota tornyát is felújították, ahol június 15-én egy új, hangulatos kávézó nyílt meg, a hozzá tartozó tetőterasszal. Az új helyszín lehetőséget biztosít a látogatók számára, hogy a kiállítások nyújtotta élmények után egy csésze kávé, egy pohár ital vagy egy sütemény mellett gyönyörködhessenek a budai panorámban.

Új emlékérmék várhatók 2024-ben

Közvetetten szintén kapcsolódik a Pénzmúzeumhoz, hogy a Magyar Nemzeti Bank közzétette a 2024. évi emlékérmé-kibocsátási programját. Ennek értelmében emlékérmé kibocsátásával tiszteleg többek között az Olimpia, Kincsem, a 150 éve született magyar versenyló, illetve a 13 aradi vértanú kivégzésének 175. évfordulója előtt, továbbá egyedi kialakítású érmevel készül a jegybank alapításának centenáriuma is.

A tervekben összesen 27 emlékérmé kibocsátása szerepel, 15 témában, 8 korábban megkezdett sorozat folytatásával. 3 arany, 9 ezüst és 4 önálló színesfém emlékérmével gazdagítja a gyűjteményt a jegybank, emellett a korábbi évek gyakorlatát folytatva, a nemesfém emlékérmék színesfém változata is megjelenik. A program széles tematikát ölel fel: többek között kibővült a hazai vármegyéket és vármegyeszékhelyeket ismertető ezüst emlékérmé-sorozat Baranya vármegyével és Péccsel, a 2012-es „Magyar származású Nobel-díjasok” sorozat Oláh György kémikussal és Herskó Ferenc orvos-biokémikussal, a „Középkori magyar aranyforintok” elnevezésű sorozathoz az „V. László aranyforintja” tematikában csatlakoznak új érmék, köztük az év legértékesebb aranyérméje, az aradi vértanúk kivégzésének évfordulója alkalmából pedig gróf Batthyány Lajos miniszterelnök érméjével bővíti a készletet az MNB.

Érdeemes lesz odafigyelni továbbra is a Pénzmúzeum kiállításaira, eseményeire és újdonságaira, az emlékérmegyűjtők számára pedig 2024 kifejezetten izgalmas évnak ígérkezik. A Pénzmúzeum eseményei továbbra is ingyenesen látogathatóak, de előzetes regisztrációhoz kötöttek.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Biernaczky Szilárd, ifj. kandidátus, ny. egy. docens, afrikanista néprajzkutató, Erd

Biernaczky János (1917–2002), néhai jogász és művelődéstörténész

Bólya Anna Mária, MMA MMKI, tudományos munkatárs, Budapest

Dr. habil. Fehér Anikó DLA karnagy, népzene kutató, a MMA MMKI megbízott kutatója, a Nemzetközi Kodály Társaság és a KÓTA elnökségi tagja, Budapest

Hágen András középiskolai oktató, kutató, Baja

Koós István könyvtáros, Budapest

Kővágó Zsuzsa tánc történész, a Magyar

Táncművészeti Egyetem címzetes docense

Lányi Gusztáv pszichológus, Budapest

Dr. Makkos Nándor jogász, Kecskemét

Dr. habil. Márfa Molnár László PhD

művészetfilozófus, a Soproni Egyetem docense, Sopron

Pető Zoltán tudományos munkatárs, Eötvös

József Kutatóközpont / Molnár Tamás Kutatóintézet, Vác

Timár Mihály táncpedagógus, a Magyar

Művészeti Akadémia ösztöndíjasa, Budapest

Dr. Varga Gábor vezető bankjegyzakértő,

Budapest

TALOMJEGYZÉK

Búcsú Tellér Gyulától. 1

Varga Gábor: Digitalizáció a bankjegyek tervezésében 2

SZÁZADOK

Biemaczkzy János: Jóléten és technikán túl. 23

MŰHELY

Makkos Nándor: Egyenlő bánásmód a tisztesség árnyékában. 42

Hágen András: Az alkotás útján elindult Schweitzer Miklós 53

Lányi Gusztáv: Család és Biblia: Szent család-elemzések.
Pszicho-teológiai összefüggések 56

A magyar néptánc évtizedei konferencia elé. 71

Bólya Anna Mária: Adalékok az állami népi együttesek történetéhez:
a folklóranyag színpadi feldolgozásának kérdései
a szkopjei állami népi együttes kapcsán 72

Fehér Anikó: A kállai kettős 81

Kővágó Zsuzsa: A Magyar Iskola szemléletével nevelt
táncművészek-pedagógusok szerepe,hatása táncművészetünk
újrarendelésében 87

Timár Mihály: Pedagógiai és művészeti megújulás az újfolklorizmus jegyében.
Timár Sándor tevékenysége 91

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Koósz István: Határok és japánok. 99

Pető Zoltán: Konzervatívok és haladárok 103

Márfai M. László: Látás és tekintet között 107

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Christine Lehnen: A Grimm-meséket valójában nők írták (110) *Mark Sappenfield*:
Öröm – A boldogság társas közeg (113) *Taylor Luck*: Gyarapodás – Kairó „sze-
métvárosa” arculatot vált: Újrahasznosít... és virágzik (114) *Jessica T. Matthews*:
A világ, ahogy Kissinger látja (116) *Julian Strauss*: Erdélyi ijedelmem (122)
Adrian Meyer: Miért nem kell félnünk a haláltól? (123)

Tovább bővül a százezer látogatót is túllépő Pénzmúzeum 127

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (22, 55, 80)

Figyelmébe ajánljuk!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat lapjai, az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság hagyományosan a könyvtárak helyben olvasható lapkínálatában a legkeresettebb folyóiratok és hetilapok között szerepelnek. Kiadónk és szerkesztőseink érdeke, hogy tudománynpszerűsítő lapjaink minél zökkenőmentesebben jussanak el az Olvasóinkhoz.

Az ország több régiójából érkezett könyvtári megkeresésekre válaszul ezért szeretnénk felhívni a könyvtárak, a folyóiratok beszerzésével foglalkozó könyvtári szakemberek figyelmét, hogy amennyiben korábban a KELLO Könyvtárellátó Nonprofit Kft előfizetése révén jutottak a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadványaihoz, s idén ezen előfizetésben fennakadást tapasztalnak, akkor a folyamatos könyvtári lapellátás biztosítása érdekében, kérjük, forduljanak közvetlenül Kiadónkhoz a lapok megrendelésének lehetőségével kapcsolatos felvilágosításért!

E-mail címünk: titlap@titnet.hu

Szerkesztőség

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

